

**Коментар до Закону України
“Про вибори Президента
України”**

УЖГОРОД 2004

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО
ПРАВознавства

Різак І.М., Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Рогач О.Я., Белов Д.М., – Коментар до Закону України “Про вибори Президента України” – Посібник. – Ужгород, 2004. - 215 с.

Різак І.М. – Голова Закарпатської обласної державної адміністрації;

Бисага Ю.М. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства УжНУ, Заслужений юрист України;

Палінчак М.М. - доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, директор Інституту державного управління та регіонального розвитку УжНУ;

Рогач О.Я. - доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства;

Белов Д.М. - асистент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства УжНУ;

Серед важливих подій, політичного життя в нашій державі є вибори Президента України. В посібнику викладені основні положення нині чинного законодавства, що регулює процедуру виборів Глави нашої держави. Автори намагаються висвітлити у доступній формі ті питання, які цікавлять пересічного виборця. Посібник може бути корисний працівникам органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовим та службовим особам, а також громадянам, які цікавляться виборчим законодавством.

*Рекомендовано до друку на засіданні кафедри конституційного права та порівняльного правознавства,
протокол № 8 від 9.04.2004*

ЗМІСТ

Вступне слово.....	
Загальні засади.....	
Порядок і строки призначення та проведення виборів Президента України.....	
Територіальна організація виборів Президента України.....	
Виборчі комісії.....	
Списки виборців.....	
Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України.....	
Висування і реєстрація кандидатів на пост Президента України.....	
Передвиборна агітація.....	
Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України та офіційних спостерігачів.....	
Проведення голосування, визначення результатів виборів Президента України.....	
Повторні та позачергові вибори Президента України.....	
Оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу. Відповідальність за порушення виборчого законодавства.....	
Висновки.....	

ВСТУПНЕ СЛОВО

Історія становлення виборчого законодавства України є в цілому неоднорідною, а тому має цілий ряд специфічних особливостей. Насамперед це пов'язано із тим, що парламентарі починають розглядати виборчі закони, як правило, лише напередодні чи навіть під час виборчого марафону. При таких підходах неодноразово проявлялась ситуація, при якій окремим політичним силам чи політикам вдавалося під час розгляду чи бурхливих обговорень виборчих законопроектів у сесійній залі виписувати ключові норми, виходячи з власних інтересів. Як результат, на практиці виявлялося, що всі вітчизняні виборчі закони мали ряд недоліків що потребували подальшого удосконалення.

Всі ми дуже добре пам'ятаємо цілий ряд виборчих кампаній, що не так давно завершилися. Два роки тому назад це були вибори до Верховної Ради України. На них ми давали оцінку діяльності особам, що зараз при владі та особам, що претендують на те щоб займати відповідні посади народних представників. Нам пропонувалося вирішити – хто гідний нести відповідальність за управління нами у найближчі роки. Більшість з нас зробили свій вибір. Але черга виборів на цьому ще не закінчилася. Наближаються вибори Глави нашої держави. А тому наше завдання – обрати таку людину, яка б працювала на благо всіх та кожного, думала про інтереси держави в цілому та не забувала про потреби окремих регіонів.

Проте не слід забувати, що є ще й інша, не менш важлива сторона виборчого процесу – мало того, щоб ми висловлювали свої погляди, ще треба щоб всі наші думки, наші голоси були чесно та сумлінно враховані. А саме для цього написані досить об'ємні закони. А на додаток до них прийнята велика кількість постанов, рішень та інструкцій. Здавалося б все має бути добре. Але сам закон – це лише купа паперу. Втілювати у життя його повинні конкретні особи. А у людей є свої інтереси та переконання. Це приводить до висновку, що у виборчі закони включено немало норм, що при швидкому їх перегляді викликають непорозуміння. Саме тому, тим хто бажає не просто критикувати нинішній стан речей, а брати участь у їх покращенні, слід мати

уявлення про основні положення виборчого законодавства, в першу чергу це стосується Закону “Про вибори президента України”.

*Голова Закарпатської обласної
державної адміністрації*

І.М.Різак

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Вибори є одним з вищих безпосередніх виражень влади та волі народу на демократичних виборах, основою органів, що обираються, державної влади і місцевого самоврядування, інших органів народного (національного) представництва, легітимності органів, що обираються, виборних посадових осіб. Стандартами демократичних виборів є закріплені в національних конституціях і законах право громадянина обирати і бути обраним до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до інших органів, принципи:

- 1) періодичності виборів;
- 2) обов'язковості виборів;
- 3) справедливості виборів;
- 4) дійсності і свободи виборів, а також принципи:
- 5) загального;
- 6) рівного;
- 7) прямого виборчого права
- 8) при таємному голосуванні.

Ці принципи забезпечують свободу волевиявлення виборців, відкритий і гласний характер виборів, здійснення судового й іншого захисту виборчих прав і свобод людини і громадянина, суспільного і міжнародного спостереження за виборами, гарантії реалізації виборчих прав і свобод учасників виборчого процесу.

Право громадянина обирати і бути обраним, а також порядок його здійснення закріплені в конституції та інших законах. При цьому слід особливо наголосити на тому, що законодавче регулювання права обирати і бути обраними, порядку виборів, а також випадки обмеження виборчих прав і свобод громадян не повинно суперечити загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, обмежувати або скасовувати загальновизнані права і свободи людини і громадянина, а також конституційні та законодавчі гарантії їхньої реалізації або носити дискримінаційний характер.

Стаття 1. Основні засади виборів Президента України

1. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

2. Строк повноважень Президента України визначається Конституцією України.

Незважаючи на визначені розходження в законодавчому регулюванні в різних країнах, до основних принципів виборчого права в сучасних умовах варто віднести наступні: загальність, рівне виборче право, принцип прямих і непрямих виборів, таємність голосування. Останнім часом усе більше прихильників здобуває ідея включення в цей список принципу періодичності проведення виборів. У законодавстві ряду країн зазначений принцип уже знайшов своє закріплення. Проте, у виборчому законодавстві України цей принцип ще не посів своє місце.

Принципи виборів Президента України, закріплені в першу чергу в статті 71 Конституції України, де зазначено, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Крім того, коментована стаття встановлює також, що строк повноважень Президента України визначається Конституцією України. Даний принцип закріплений у Декларації про критерії вільних і справедливих виборів, прийнятої в 1994 р. на 154-й сесії Ради Міжпарламентського союзу. Стаття 1 якої говорить: «У будь-якій державі повнота влади може виникати тільки з волевиявлення народу, вираженого на справді вільних і справедливих виборах, що проводяться через регулярні періоди на основі загального, рівного і таємного голосування». Хоча ця Декларація не є документом, обов'язковим для виконання, однак не можна не враховувати авторитет такої міжнародної організації як Міжпарламентський союз а також й те, що вона була підтримана 112 країнами світу. У ряді країн світу цей принцип уже зайняв гідне місце в національних законодавчих актах. В Україні він закріплений в статті 103 Конституції України: чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України.

Необхідність закріплення цього принципу пов'язана з тим, що виборність тих чи інших посадових осіб і органів влади аж ніяк не означає автоматичного встановлення терміну, на який вони обираються. Навіть сьогодні є країни, де виборні посадові особи обираються довічно. Принаймні, термін їхніх повноважень ніяк не позначений.

володіє вищою світською владою у Ватикану, обирається конклавом (у якому беруть участь кардинали) без установлення яких-небудь тимчасових рамок його правління.

Стаття 2. Загальне виборче право

1. Вибори Президента України є загальними. Право голосу на виборах Президента України мають громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років.

2. Документом, який підтверджує громадянство України, є:

1) паспорт громадянина України;

2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;

3) дипломатичний паспорт;

4) службовий паспорт;

5) посвідчення особи моряка;

6) посвідчення члена екіпажу;

7) військовий квиток для військовослужбовців строкової служби;

8) тимчасове посвідчення громадянина України;

9) картка (довідка) установи кримінально-виконавчої системи, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, фотокартку особи, підпис керівника та печатку установи, - для осіб, які перебувають в установах кримінально-виконавчої системи.

3. Громадяни України, які мають право голосу, можуть брати участь у роботі виборчих комісій як їх члени, а також у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів Президента України та інших заходах у порядку, визначеному цим та іншими законами України.

4. Будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України та цим Законом.

5. Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним.

6. Громадянин України, який проживає або перебуває в період підготовки і проведення виборів за межами України, перетнувши державний кордон України на законних підставах, реалізує своє право голосу на виборах Президента України на загальних підставах.

7. Громадяни України, які мають право голосу, є виборцями.

Принцип загального виборчого права означає, що суб'єктивне виборче право надається кожному громадянину по досягненні визначеного віку, якщо лише громадянин не страждає на хвороби, що перешкоджають його свідомому волевиявленню, тобто він не є недієздатним (недоумкуватим, психічно хворим). Питання про те чи не є людина божевільною, встановлюється судовими органами на основі результатів спеціальної експертизи в суворо визначеному законодавством порядку. Так, за законодавством

України, фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Боротьба за закріплення принципу загальності виборчого права в законодавстві була тривалою і продовжувалася в більшості країн протягом XIX і початку XX в. У результаті практично повсюдно були зняті майже всі виборчі цензи, а віковий ценз значно знижений. У більшості країн, в тому числі і в Україні, сьогодні віковий ценз для набуття громадянином активного виборчого права складає 18 років. Слід зауважити, що протягом тривалого часу в багатьох країнах діяв досить високий віковий ценз: 21—23 роки, проте демократична громадськість виступала за зниження цього цензу. І це зрозуміло. З одного боку, введення вікового цензу виправдане тим, що виборець може цілком свідомо зробити свій вибір лише в тому випадку, якщо він вже в цілому сформувався як особистість, має досить стійкі й усвідомлені політичні переконання, засновані на визначеному рівні знань і хоча б на мінімальному життєвому досвіді. Звичайно, конкретні люди здобувають зазначені якості в різному віці. Однак, виходячи з загальних закономірностей дорослішання людини, а також особливостей соціальних умов розвитку людини в кожній країні, соціалізації, можна визначити середній вік, коли ці якості більш-менш сформувалися. З іншого боку, штучне завищення вікового цензу є недемократичним, оскільки необґрунтовано звужує виборчий корпус.

Насамкінець, слід зазначити, що коментована стаття Закону України „Про вибори Президента України” (далі Закону) на відміну від всіх інших виборчих законів вперше закріпила визначення терміну *виборці* - громадяни України, які мають право голосу. До сих пір термін „виборці” був каменем спотикання цілого ряду як науковців так і практиків.

Стаття 3. Рівне виборче право

1. Вибори Президента України є рівними: громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах.

2. Кожний громадянин України на виборах Президента України має один голос. Виборець може використати свій голос у день голосування тільки на одній виборчій дільниці.

3. Усі кандидати на пост Президента України мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі.

4. Рівність прав і можливостей участі у виборчому процесі забезпечується:

1) заборонаю привілеїв чи обмежень кандидатів на пост Президента України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

2) заборонаю втручання органів державної влади і місцевого самоврядування у виборчий процес, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

3) заборонаю використання для фінансування передвиборної агітації інших коштів, крім коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

Принцип рівного виборчого права, що закріплює стаття третя Закону полягає в наданні кожному громадянину в рівній з іншими можливості ступеня впливати на результат виборів. Рівність виборчого права може носити як *формальний*, так і *матеріальний* характер. *Формальна рівність* означає, що кожен громадянин, що бере участь у виборах, незалежно від віку, статі, раси, національності, майнового положення, соціального походження і т.п. має однакову з іншими громадянами кількість голосів на виборах, а також бере участь у виборах на рівних підставах. У цьому плані слід зазначити, що у свій час надання виборчого права жінкам далеко не завжди автоматично приводило до встановлення рівноправності жінок і чоловіків у даній галузі. Наприклад, у Великобританії демократичні сили домоглися проголошення виборчого права для жінок на загальнонаціональному рівні в 1918 р., але для них уводився виборчий віковий ценз - 30 років, у той час як для чоловіків виборчий віковий ценз тоді складав 21 рік. Лише в 1928 р. виборчий віковий ценз чоловіків і жінок у Великобританії був законодавчо зрівняний. Таким чином, в галузі виборчого права була досягнута рівноправність.

Сьогодні кожен виборець, як правило, має один голос, хоча буває й інакше, але в будь-якому випадку звичайно виборцям надане рівне число голосів. Практично у всіх країнах, де проводяться вибори в державні органи влади, затвердився принцип рівного виборчого права у формальному значенні. У минулому ж, до прикладу у Франції, піддані, що сплачують не менш 1000 франків прямого податку, з 1820 р. одержали право подання другого голосу на виборах. Після революції 1830 р. у Франції майновий ценз для подачі на виборах другого голосу був знижений до 500 франків прямого податку.

Матеріальна рівність виборчого права означає, що голос кожного виборця повинен мати однакову питому вагу, чого можна досягти у випадку, якщо один член представницького органу влади буде обиратися від такого ж числа виборців, як і всякий інший член того ж представницького органу влади. Повного кількісного збігу, звичайно,

допомогтися неможливо, але необхідно прагнути до того, щоб максимально наблизитися до такої рівності.

В даний час у різних країнах можна знайти порушення саме матеріальної рівності, тоді як формальна рівність практично всюди дотримується. Одним з таких порушень є створення виборчих округів, у кожному з яких на одного депутата приходиться різне число виборців. Така ситуація можлива навіть у тих державах, де законодавство вимагає, щоб виборчі округи були приблизно рівні. Слово «зразкове» дозволяє, знаходячись начебто б у рамках закону, фактично порушувати принцип рівності.

В Україні стаття 71 Конституції визначає, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі рівного виборчого права. Саме на цій нормі Конституції і базується стаття 3 Закону, яка більш широко тлумачить принцип рівного виборчого права та встановлює, що вибори Президента України є рівними. Це означає, що:

1. громадяни України беруть участь у виборах на рівних началах,
2. кожен виборець має один голос,
3. виборець може використати свій голос у день голосування тільки на одній виборчій дільниці,
4. усі кандидати на пост Президента України мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі.

Стаття 4. Пряме виборче право

Вибори Президента України є прямими. Громадяни України безпосередньо обирають Президента України.

Пряме виборче право означає, що виборці голосують на виборах за або проти кандидатів (списку кандидатів) безпосередньо. Прямі вибори дозволяють громадянам без яких-небудь посередників вручати свій мандат тим особам, яких вони знають і яким вони дану посаду довіряють. Цим прямі вибори відрізняються від непрямих або багатоступневих, коли виборці шляхом виборів утворюють якусь колегію виборщиків, що у свою чергу обирають якого-небудь депутата або посадову особу. Так, у США через кожні чотири роки громадяни обирають вибірників у кількості 438 чоловік, і ці виборщики обирають Президента США. Непрямі або багатоступневі вибори не можна вважати явно недемократичною формою народного волевиявлення, і не випадково

міжнародно-правові акти у галузі виборчого права не містять вимоги, щоб вибори обов'язково були прямими. Проте, прямі вибори застосовуються у більшості світових країн. Така форма обрання зовсім не випадково. Її застосування пояснюється перш за все через концепцію президентської влади засновника Французької республіки генерала Шарля де Голля, яка знайшла вираження в написаному під його керівництвом і сьогодні діючому Основному законі Франції. Головним у цій Конституції є *ідея прямої звітності президента народу, безпосередній зв'язок з народом, який є носієм законності і суверенітету, і людиною, що виражає цей суверенітет*. На його думку, між президентом і народом укладається свого роду контракт, який може розірвати тільки сам народ, коли відмовляє обраному ним керівнику в договорі.

Виходячи із цього, законодавство про вибори Президента закріплює принцип прямого виборчого права. Отже, дотримання принципу прямого виборчого права, виходячи з статті Закону, означає, що громадяни голосують безпосередньо та прямо за кандидата на пост Президента.

Стаття 5. Добровільність участі у виборах

Участь громадян України у виборах Президента України є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах.

Цей принцип є новим для виборчого законодавства України, хоча вже давно застосовувався у законодавстві Європейських країн. Принцип добровільності означає забезпечення громадянам та іншим учасникам виборчого процесу можливості без жодного впливу, насильства, загрози застосування насильства чи іншого протиправного впливу зробити свій вибір щодо своєї участі чи неучасті у виборах у формах, що допускаються законом, і законними методами, не побоюючись покарання або впливу, у тому числі виходячи з підсумків голосування і результатів виборів, а також забезпечення правових і інших гарантій щодо неухильного дотримання реалізації принципу вільних виборів протягом усього виборчого процесу. Складниками даного принципу є такі положення: а) ніхто не вправі примусити виборця брати чи не брати участі у виборах, голосувати за або проти того чи іншого кандидата (чи список кандидатів), а також ніхто не має права впливати на волевиявлення виборця; крім того, жоден інститут (у тому числі суд) не може примусити громадянина оголосити, як він голосував на виборах або як збирається голосувати; б) жоден кандидат чи політична партія (коаліція), інше

громадське об'єднання чи організація не повинні використовувати методи психічного, фізичного, релігійного примусу або заклики до насильства чи погрози застосування насильства, чи будь-яких інших форм примусу.

Стаття 6. Вільні вибори

1. Вибори Президента України є вільними. Виборцям забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні.

2. Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється.

3. Військовослужбовці голосують на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами місць дислокації військових частин, за винятком випадків, передбачених цим Законом. Для забезпечення вільного волевиявлення військовослужбовцям строкової служби надається відпустка для участі в голосуванні не менш як на чотири години.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення як конституційно закріпленими принципами і стадіями виборів, так і передбаченими законом відповідальністю за порушення законодавства про вибори та можливістю визнання виборів недійсними, якщо в ході їх сталися порушення законодавства, які суттєво вплинули на результати голосування.

Зокрема, особи, які перешкоджають обирати і бути обраним Президентом України шляхом насильства, обману, погроз або іншим шляхом вільному здійсненню громадянином України, вести передвиборну агітацію, публічно закликають або агітують за бойкотування виборів, а також члени виборчих комісій, службові особи державних і громадських органів, що вчинили підлог виборчих документів, свідомо неправильний підрахунок голосів, порушили таємницю голосування або допустили інше порушення виборчого закону, притягуються до відповідальності. До відповідальності притягуються також особи, які опублікували або іншим способом свідомо поширили неправдиві відомості про кандидата.

Стаття 7. Таємне голосування

Голосування на виборах Президента України є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється.

Принцип таємності голосування покликаний забезпечити виборцю найбільш повну

здійснюється за допомогою бюлетенів, у яких виборець або викреслює прізвища кандидатів чи назви партій, проти яких він голосує, або, навпаки, відзначає прізвище кандидата чи назву партії, за яку він віддає свій голос. Проводиться це в спеціально відгородженому приміщенні, у якому виборець знаходиться один. Потім виборець опускає бюлетень у кошик для голосування. У деяких країнах (приміром, у Болгарії, Польщі) з метою додаткового забезпечення таємності голосування бюлетені вкладаються в конверти.

У ряді країн при голосуванні взагалі обходяться без бюлетенів. У США голосування здійснюється за допомогою спеціальної виборчої машини. Виборець заходить у спеціальне приміщення, де знаходиться виборча машина, після чого двері в приміщення автоматично закривається і відкривається після того, як виборець проголосує. Саме голосування проводиться шляхом натискання важільців, розташованих на передній панелі виборчої машини. Машина улаштована так, що вдруге голосувати можна тільки після того, як один виборець залишить приміщення, а інший — зайде.

У той же час в окремих випадках виправданим є застосування відкритого голосування. Воно виправдано в тому випадку, якщо виборець може не побоюватися за свою долю, які б ні були результати голосування, тому що такі побоювання можуть суттєво позначитися на позиції цього виборця в голосуванні стосовно кандидата, і воля виборця буде вже перекручена. Наприклад, у РСФСР (як, утім, і в СРСР) народні засідателі обиралися протягом тривалого часу відкритим голосуванням на зборах трудових колективів. Особа, що голосувала проти кандидата, обраного потім народним засідателем, могла не побоюватися того, що даний народний засідателю виявить до нього необ'єктивність, якщо така особа виявиться, приміром, на лаві підсудних, оскільки підсудний мав право дати відвід усьому складу суду або окремо чи судді кожному народному засідателю.

Враховуючи міжнародний досвід стаття 71 Конституції України закріплює положення, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються шляхом таємного голосування. Ця ж норма розкрита в Законі „Про вибори Президента України”: голосування на виборах Президента України є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється.

Стаття 8. Особисте голосування

Кожний виборець голосує на виборах Президента України особисто. Голосування за інших осіб, а також передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняються.

Цей принцип логічно впливає із статті 71 чинної Конституції України. В рамках виборчого законодавства його реалізація досягається тим, що кожний виборець на виборах голосує особисто, голосування за інших осіб, а також передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняються. Виборчий бюлетень заповнюється голосуючим у кабіні або кімнаті для таємного голосування. При заповненні бюлетеня забороняється присутність будь-кого, крім голосуючого. Виборець, який не має можливості заповнити бюлетень особисто, може запросити у кабінку для таємного голосування іншу особу за своїм розсудом, крім члена виборчої комісії, кандидатів, які балотуються, їхніх довірених осіб, а також уповноважених осіб, представників партій, виборчих блоків партій, що беруть участь у виборах.

Стаття 9. Право бути обраним

1. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

2. Проживання в Україні за цим Законом означає:

1) проживання на території в межах державного кордону України;

2) перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України;

3) перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України, служба в дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України, міжнародних організаціях та їх органах;

4) перебування на полярних станціях України;

5) перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України;

6) перебування громадян України за її межами відповідно до чинних міжнародних договорів України.

3. Проживання в Україні за цим Законом включає також проживання разом з особами, зазначеними у пункті 3 частини другої цієї статті, членів їх сімей.

4. Не може бути висунутим кандидатом на пост Президента України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

5. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд. Особа, яка двічі підряд обиралася на пост Президента України, не може бути висунута кандидатом на цей пост.

6. Особа, повноваження якої на посту Президента України були припинені достроково відповідно до Конституції України, не може бути висунута кандидатом

на пост Президента України на позачергових виборах, призначених у зв'язку з вказаним припиненням повноважень.

Конституція кожної держави містить ті чи інші обмеження або ж умови, при дотримання яких особа має право бути обраною президентом. Кількість цих умов, а також їх види залежать від багатьох ознак, які характеризують державу: форма держави, її політичний режим, національний та релігійний склад і т.д. Відповідно до цього, в дусі Європейських країн сталої демократії, коментована стаття встановлює, що Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Аналізуючи дану статтю, слід зауважити, що важливим елементом системи президентських виборів є тривалість терміну, на який обирається президент. У різних країнах передбачені різні терміни повноважень глави держави.

Уперше обмеження терміну повноважень президента було введено в Конституцію США в 1787 році. Ця правова норма стала одним з великих досягнень республіканізму, особливо на тлі європейських і азійських монархій того часу, де термін правління того чи іншого правителя міг бути обмежений тільки його власною смертю чи насильницьким відстороненням від влади. У Конституції США був закріплений ще один важливий республіканський принцип: президент має право на переобрання, але не більше, ніж ще на один термін. Ці дві норми - обмеження перебування президента при владі визначеним терміном і обмеження кількості термінів його перебування на посаді - стали важливим правовим бар'єром, що перешкоджає перетворенню президентської влади в багаторічну особисту диктатуру.

Як показує політична та правова практика, у багатьох країнах конституційне визначення терміну президентства супроводжується обмеженням кількості припустимих термінів перебування при владі.

Подібна практика запроваджена в США і багатьох європейських країнах. Конституції цих країн передбачають перебування на посаді президента не більш двох чи трьох (як у Португалії) термінів. Виняток складала Фінляндія, де президент міг переобиратися на своїй посаді кожні 6 років без всяких обмежень. У даний час, відповідно до Конституції Фінляндії, президент може переобиратися тільки на один строк.

В США лише один президент - Ф. Рузвельт переобирався на свою посаду три рази. Такий відступ від правил був пов'язаний з надзвичайними для Сполучених Штатів обставинами - участю цієї країни в другій світовій війні. Показово, що надалі в США була прийнята XX поправка до Конституції, що виключала можливість повторення прецеденту, встановленого Ф. Рузвельтом: *"Жодна особа не може бути обрана на посаду Президента більш ніж два рази"*. Таку ж норму містить Конституція України: *"Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд"*

Стаття 10. Право висунання кандидата на пост Президента України

1. Право висунання кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії та їх виборчі блоки (далі - партії (блоки), а також самовисунанням у порядку, визначеному цим Законом.

2. Партія (блок) може висунути лише одного кандидата на пост Президента України.

Коментована стаття, визначає коло осіб, із числа яких буде обрано Президента України та цілком відповідає практиці застосування цієї процедури в зарубіжних країнах. Так, існують такі способи висунання кандидатів:

1. самовисунання;
2. висунання групами виборців;
3. висунання політичними партіями та їх блоками;
4. поєднання всіх цих способів.

Отже законодавець обрав саме останній спосіб висунання кандидатів на пост Президента України. Таким чином право висунання кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії та їх виборчі блоки (далі - партії (блоки), а також самовисунанням. Проте, слід зауважити, що на відміну від попередньої редакції цього Закону право висувати своїх кандидатів втратили збори виборців.

Стаття 11. Виборчий процес

1. Виборчий процес - це здійснення суб'єктами, визначеними статтею 12 цього Закону, виборчих процедур, передбачених цим Законом.

2. Виборчий процес здійснюється на засадах:

1) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес;

2) політичного плюралізму та багатопартійності;

- 3) публічності та відкритості виборчого процесу;
- 4) рівності всіх кандидатів на пост Президента України;
- 5) рівності прав партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу;
- 6) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей доступу кандидатів на пост Президента України до засобів масової інформації;
- 7) неупередженості органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до кандидатів на пост Президента України, партій (блоків).

3. Початок виборчого процесу визначається строками, встановленими Конституцією України та цим Законом.

4. Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) утворення територіальних виборчих округів;
- 2) утворення виборчих дільниць;
- 3) утворення територіальних та дільничних виборчих комісій;
- 4) формування списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 5) висування та реєстрація кандидатів;
- 6) проведення передвиборної агітації;
- 7) голосування у день виборів Президента України;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України.

5. У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців і встановлення підсумків повторного голосування та результатів виборів Президента України.

6. Етапи, передбачені частиною п'ятою цієї статті, мають місце лише у випадках, передбачених цим Законом.

7. Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України або офіційною публікацією подання Центральної виборчої комісії до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України.

Питання належної організації виборчої кампанії є ключовими для забезпечення демократичності й адекватності волевиявлення громадян. Вважається, що закони (й виборчі зокрема) в демократичних суспільствах відображають позицію (переконання) більшості громадян щодо належного порядку. З цього можна зробити висновок, що приділення в Законі „Про вибори Президента України” такої уваги питанням організації виборчої кампанії є свідченням зростання демократичних тенденцій в українському суспільстві.

Власне, основним завданням створення виборчих законів і є регламентація процедури виборів. При цьому, якщо основні принципи проведення виборів та час проведення виборів можуть бути предметом і конституційного регулювання, то процедура виборів регламентується саме законами про вибори.

Виборчий процес можна визначити як урегульовану законом та іншими соціальними нормами діяльність індивідів, органів, організацій та груп з підготовки і проведення виборів до державних органів та органів самоврядування. Оскільки така діяльність є нормативно врегульованою, упорядкованою, відносно сталою, у ній можна виділити певні, розташовані в чіткій послідовності елементи — стадії.

У найбільш загальному вигляді стадії виборчого процесу є такими:

- призначення (оголошення) дня виборів/початку виборчої кампанії;
- встановлення виборчих округів;
- встановлення (організація) виборчих дільниць;
- створення спеціальних виборчих органів (комісій, бюро тощо);
- реєстрація виборців (формування списків виборців);
- висування й реєстрація кандидатів;
- агітаційна кампанія;
- голосування;
- підрахунок голосів і встановлення результатів виборів;
- можливий другий тур голосування та/або нові (повторні) вибори;
- встановлення остаточних результатів виборів та їх публікація.

Залежно від виборчих законів та доктрин не всі стадії можуть мати місце. Не завжди виборчі закони фіксують усі ці стадії на формальному (нормативному) рівні. Однак принаймні доктринально вони визначені в більшості країн світу.

Разом з цим, світовий досвід політичного розвитку наочно показує, що країни зі стабільними політичними системами часто не потребують детального регламентування виборчих процедур у законах. Виборча процедура може ґрунтуватися переважно на традиціях, окремих актах галузевого характеру і прецедентному праві. Проте, потреба в детальній регламентації виникає, як правило, у суспільствах, що переживають процес демократичного відновлення, докорінної перебудови системи політико-правових інститутів. Цей шлях пройшли в післявоєнні роки більшість країн Західної Європи, а в останнє десятиліття — багато східноєвропейських держав. В аналогічних умовах перебуває сьогодні й Україна про що свідчить Закон „Про вибори Президента України”.

Стаття 12. Суб'єкти виборчого процесу

Суб'єктами виборчого процесу є:

1) виборець:

2) виборчі комісії, утворені відповідно до цього Закону та Закону України "Про Центральну виборчу комісію";

3) кандидати на пост Президента України, зареєстровані у порядку, встановленому цим Законом;

4) партії (блоки), які висунули кандидатів на пост Президента України;

5) уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів на пост Президента України.

Особливість даної статті полягає в першу чергу у тому, що вона вперше закріпила поняття суб'єктів виборчого процесу. Так, до них належать:

1) виборець;

2) виборчі комісії;

3) кандидати на пост Президента України, зареєстровані у встановленому порядку;

4) партії (блоки), які висунули кандидатів на пост Президента України;

5) уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів на пост Президента України.

Попередня редакція Закону не містила цього положення, а тому під час застосування його норм виникало ряд проблем у зв'язку із невизначеністю належності до суб'єктів виборчого процесу, особливо при вирішенні спорів у судових інстанціях.

Стаття 13. Публічність і відкритість виборчого процесу

1. Підготовка та проведення виборів Президента України здійснюються публічно і відкрито.

2. Для забезпечення публічності і відкритості виборчого процесу виборчі комісії відповідно до своїх повноважень:

1) оприлюднюють відомості про свій склад, місцезнаходження та режим роботи, про утворення територіальних виборчих округів і виборчих дільниць, про час і місце проведення голосування, про основні права виборців, у тому числі про право оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, їх керівників, інших посадових та службових осіб, які порушують або обмежують виборчі права;

2) забезпечують можливість ознайомлення громадян із списками виборців, відомостями про кандидатів на пост Президента України, передвиборними програмами кандидатів на пост Президента України, з порядком заповнення підписних листів і виборчих бюлетенів;

3) оприлюднюють підсумки голосування і результати виборів Президента України;

4) надають іншу інформацію у випадках, передбачених цим Законом.

3. Рішення виборчих комісій доводяться до відома громадян через друковані засоби масової інформації або, у разі неможливості, оприлюднюються в інший спосіб.

4. Засоби масової інформації зобов'язані об'єктивно висвітлювати хід виборчого процесу. Їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі публічні заходи, пов'язані з виборами, а на засідання виборчих комісій та на виборчі ділянки у день виборів та в день повторного голосування - на умовах, визначених у частині дев'ятій статті 28 цього Закону. Виборчі комісії, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів зобов'язані в межах своїх повноважень і компетенції надавати представникам засобів масової інформації необхідні їм відомості щодо підготовки та проведення виборів.

5. Виборчі комісії при дипломатичних та інших закордонних представництвах України у державах, де проживає значна кількість виборців, забезпечують опублікування у місцевих засобах масової інформації відомостей про час і місце голосування та місцезнаходження відповідних виборчих ділянок. Перелік таких держав визначається Центральною виборчою комісією.

Коментована стаття закріплює положення принципу відкритості і гласності виборів, який включає в себе наступні положення:

а) підготовка і проведення виборів здійснюється відкрито і гласно;

б) обов'язковість офіційного опублікування або доведення до загального відома іншими способами (у порядку і в терміни, передбачені законами) рішень виборчих органів, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, пов'язаних із призначенням, підготовкою і проведенням виборів, забезпеченням і захистом виборчих прав і свобод громадян. В іншому разі рішення, що зачіпають виборчі права, свободи й обов'язки громадянина, не можуть застосовуватись;

в) офіційне опублікування центральним виборчим органом у терміни, встановлені національним законодавством про вибори, у своєму друкованому органі чи в інших засобах масової інформації про підсумки голосування, а також дані про всіх обраних осіб;

г) забезпечення умов до здійснення громадського і міжнародного спостереження за виборами;

Стаття також передбачає необхідність забезпечення вільного обміну інформацією між громадянами, кандидатами та вже обраними представниками інтересів громадян. Під вільним обміном інформацією розуміється свобода преси та інших мас-медіа від політичної цензури, а також свобода бути задіяним у політичній діяльності особисто чи через участь у політичних партіях та інших організаціях, свобода обговорення державних справ, свобода проведення мирних демонстрацій та маніфестацій, право

критикувати і бути в опозиції до існуючої влади, право публікувати політичні матеріали, а також право брати участь у виборчих кампаніях і поширювати політичні ідеї. При цьому, засоби масової інформації зобов'язані об'єктивно висвітлювати хід виборчого процесу. Їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі публічні заходи, пов'язані з виборами.

Стаття 14. Законодавство про вибори Президента України

Підготовка і проведення виборів Президента України регулюються Конституцією України, цим Законом, Законом України "Про Центральну виборчу комісію", іншими законами України, постановами Верховної Ради України про призначення виборів Президента України, а також іншими актами законодавства, прийнятими відповідно до цього Закону.

У кожній країні інститут виборів регулюється численними нормативно-правовими актами. Деякі з вчених-конституціоналістів виділяють наступну класифікацію джерел виборчого права: *писані норми*, до яких відносяться конституція, міжнародні нормативні акти, закони та інші акти, що мають силу закону; *неписані норми*, які включають загальні принципи права, звичаї та тлумачення норм про вибори вищим судовим органом.

Чимало питань які стосуються виборів регулюються на конституційному рівні. При цьому, в конституціях, прийнятих до Другої світової війни, виборчі норми вміщуються у розділах присвячених правам та свободам громадян. Що стосується конституцій, які прийняті після Другої світової війни, то в них є спеціальний розділ, присвячений виключно виборам та референдуму.

Отже, з перелічених у коментованій статті актів найважливіше політико-правове значення має Конституція України. В ній зафіксовані наступні положення:

1. громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (стаття 38);
2. право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними (стаття 70);
3. вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення (стаття 71);

4. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд (стаття 103).

Конституція України 1996 року більшою мірою враховує міжнародні норми і принципи у цьому питанні.

Проте, не всі виборчі права громадян зафіксовані в Конституції. Пояснення полягає у тому, що в Основному законі фіксуються тільки фундаментальні права громадян, інші ж права мають бути передбачені у спеціальних виборчих законах.

Саме тому, Закон України „Про вибори Президента України” від 5 березня 1999 року був прийнятий Верховною Радою України в новій редакції від 18 березня 2004 року і складається з 13 розділів та 105 статей.

До інших нормативно-правових актів, зазначених у цій статті належать постанови Верховної Ради України про призначення виборів Президента України, а також постанови Центральної виборчої комісії, які регулюють окремі питання організації проведення виборів Президента України, серед яких слід навести наступний перелік:

1. Постанова Верховної Ради України «Про забезпечення безперешкодної діяльності засобів масової інформації у 2004 році» від 16.03.2004 № 1604-IV;
2. Постанова Верховної Ради України «Про призначення чергових виборів Президента України» від 18.03.2004 № 1616-IV;
3. Указ Президента України „Про забезпечення проведення церемонії вступу на пост новообраного Президента України” від 30.11.1999 № 1509/99;
4. Розпорядження Президента України „Про забезпечення перебування в Україні офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій на виборах Президента України в 2004 році” від 1.06.2004 № 367-р;
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про забезпечення перебування в Україні офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій на виборах Президента України в 2004 році” від 4.06.2004 № 367-р;

6. Розпорядження ГНАУ „Про додаткові заходи для безперешкодної діяльності засобів масової інформації” від 6.04.2004 № 94-р;
7. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.2003 № 22-рп/2003 у справі про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа про строки перебування на посту Президента України).

Розділ II

ПОРЯДОК І СТРОКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Найпершим питанням у застосуванні нового Закону України «Про вибори Президента України», який набрав чинності, є проблема визначення конкретних дат початку і закінчення певних етапів і процедур у виборчому процесі. Вважаємо, що це дійсно важливе питання, і проблема, яка вимагає свого дослідження.

Стаття 15. Види виборів Президента України

1. Вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими та повторними.

2. Чергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України.

3. Позачергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із достроковим припиненням повноважень Президента України у випадках, передбачених Конституцією України.

4. Повторні вибори Президента України проводяться у випадках:

1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;

2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури.

Вибори – надзвичайно багатогранне суспільне явище. У загальнонаціональному масштабі вибори – це наймасовіший процес, який знає право. Саме тому, історія знає безліч виборів. А тому, залежно від тих чи інших підстав можна розрізнити кілька класифікацій виборів. Так, зокрема, класифікують вибори: *за територіальною ознакою* на загальнодержавні та місцеві; *за об'єктом* на вибори до парламенту, вибори на посаду глави держави та вибори представницьких органів місцевого самоврядування; *за кількісною ознакою участі виборців* на загальні та часткові.

Проте, найбільш розповсюдженою є класифікація виборів за часом проведення, коли вибори поділяють на *чергові*, що проводяться в період закінчення строку повноважень передбаченого Основним законом для функціонування виборного органу або посади; *позачергові або дострокові*, що проводяться в разі дострокового припинення строку повноважень для функціонування виборного органу або посади; *повторні*, що проводяться у випадках коли вибори визнані недійсними або такими що не відбулися.

В цьому дусі і викладена коментована стаття. Відповідно вона виділяє наступну класифікацію виборів Президента України:

1. черговими - проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України;
2. позачерговими - проводяться у зв'язку із достроковим припиненням повноважень Президента України;
3. повторні вибори Президента України - проводяться у наступних випадках:
 - 1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;
 - 2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури.

Стаття 16. Порядок призначення виборів Президента України

1. Вибори Президента України призначаються Верховною Радою України. Про призначення виборів Президента України Верховна Рада України приймає постанову.

2. Верховна Рада України приймає постанову про призначення чергових або позачергових виборів Президента України з підстав, визначених Конституцією України та цим Законом.

3. Верховна Рада України приймає постанову про призначення повторних виборів Президента України на підставі подання Центральної виборчої комісії.

Видатний науковець епохи Відродження Ш.Л. Монтеск'є являється одним із перших теоретиків, що розробили та запропонували механізм стримувань та противаг органів державної влади. Згідно цього механізму кожна з гілок державної влади (законодавча, виконавча та судова) мають ряд повноважень одна по відношенню до іншої, які не дозволяють узурпувати владу в руках лише однієї гілки.

Подібний механізм характерний для всіх розвинених демократичних держав, зокрема і для України. Так, одним із елементів взаємовідносин між парламентом і Президентом в Україні якраз і є призначення виборів: чергові вибори до Верховної Ради України призначає президент України, а вибори президента України відповідно призначає Верховна Рада приймаючи відповідну постанову.

Стаття 17. Строки призначення та проведення виборів

1. Чергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю жовтня

2. Верховна Рада України призначає чергові вибори Президента України не пізніше як за сто тридцять днів до дня виборів. Верховна Рада України забезпечує опублікування рішення про призначення чергових виборів Президента України у засобах масової інформації.

3. Виборчий процес чергових виборів Президента України розпочинається за сто двадцять днів до дня виборів.

4. Позачергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня:

1) проголошення Президентом України особисто заяви про свою відставку на засіданні Верховної Ради України;

2) опублікування рішення Верховної Ради України про підтвердження неможливості виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

3) опублікування рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) прийняття постанови Верховної Ради України про призначення позачергових виборів у зв'язку із смертю Президента України.

5. Постанова Верховної Ради України про призначення позачергових виборів Президента України у випадках, передбачених пунктами 1 - 3 частини четвертої цієї статті, приймається відповідно в день проголошення Президентом України заяви, зазначеної у пункті 1 частини четвертої цієї статті, прийняття рішень, передбачених пунктами 2, 3 частини четвертої цієї статті.

6. Виборчий процес позачергових виборів Президента України розпочинається з дня, наступного за днем, зазначеним у пунктах 1 - 4 частини четвертої цієї статті.

7. Повторні вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня прийняття постанови Верховної Ради України про призначення повторних виборів.

8. Постанова Верховної Ради України про призначення повторних виборів приймається не пізніше як на п'ятнадцятий день після дня внесення до Верховної Ради України відповідного подання Центральної виборчої комісії.

9. Виборчий процес повторних виборів Президента України розпочинається наступного дня після офіційного опублікування постанови Верховної Ради України про їх призначення.

Достатньо важливе місце серед елементів виборчої процедури займає питання строків проведення виборів. Слід зазначити, що аналізуючи виборче законодавство зарубіжних країн, однозначно можна зробити наступний висновок - найбільш докладно визначення дати виборів і розшифровка поняття «виборчий період» подається у виборчих кодексах. Приклад цього — Виборчий кодекс Албанії, де подається визначення терміна «дата виборів» та «виборчий період» — «період, що починається за тридцять днів до дати проведення виборів і триває до дня остаточного повідомлення результатів голосування». Визначення «виборчого періоду» дається й у законодавстві Молдови — Виборчий кодекс цієї країни визначає його як «період часу, який починається від

офіційного оголошення дати виборів і закінчується на день, коли кінцеві результати виборів підтверджуються компетентними органами». Як бачимо, уже з цих двох прикладів видно, що уніфікованого визначення виборчого періоду не існує. І якщо виборчі кодекси обох країн солідарні щодо моменту закінчення виборів — дня оголошення остаточних підсумків голосування, то момент початку виборчої кампанії визначається абсолютно по-різному. Однак у більшості країн Центральної та Східної Європи окремих визначень цих понять узагалі не існує.

Точка відліку проведення виборів в законодавстві країн Центральної та Східної Європи формулюється двома шляхами: або шляхом зазначення конкретного дня (Боснія і Герцеговина: «вибори на всіх рівнях влади проводяться в першу суботу жовтня») або більш загального формулювання — протягом певного періоду після закінчення терміну діяльності попереднього органу. Так, в Естонії вибори Президента проводяться «не раніше ніж за 60 та не пізніше ніж за 10 днів до завершення терміну перебування на посаді Президента Республіки».

Згідно із Законом «Про вибори Президента України», чергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. Верховна Рада України призначає чергові вибори Президента України не пізніше як за сто тридцять днів до дня виборів. Верховна Рада України забезпечує опублікування рішення про призначення чергових виборів Президента України у засобах масової інформації.

Як видно, практика такого формулювання не надто поширена серед країн Центральної та Східної Європи. Однак для України вона є цілком прийнятною, оскільки її законодавство передбачає можливе проведення як чергових, так і позачергових виборів, встановлюючи для кожного випадку окремі терміни. У законодавстві більшості країн Європи такого розмежування немає, тому дата встановлення нових виборів багато в чому залежить від політичної ситуації. Отже, згідно Закону України „Про вибори Президента України” позачергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня:

- 1) проголошення Президентом України особисто заяви про свою відставку на засіданні Верховної Ради України;

- 2) опублікування рішення Верховної Ради України про підтвердження неможливості виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

3) опублікування рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) прийняття постанови Верховної Ради України про призначення позачергових виборів у зв'язку із смертю Президента України.

Повторні вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня прийняття постанови Верховної Ради України про призначення повторних виборів

Стаття 18. Порядок обчислення строків

1. Усі строки, визначені у цьому Законі, обчислюються в календарних днях.

2. Першим днем строку, який відповідно до Закону має початися у зв'язку з настанням певної події, є день, наступний після дня настання вказаної події.

3. Останнім днем строку, який відповідно до Закону має закінчитися у зв'язку з настанням певної події, є день, що передує дню вказаної події.

Всім зрозуміло, що не достатньо лише встановити строки проведення тих чи інших заходів під час виборчої кампанії, слід ще закріпити порядок обчислення таких строків. Не потрібно навіть пояснювати, що станеться у випадку, якщо суб'єкти виборчого процесу будуть по-різному обчислювати виборчі строки. Для вирішення цього питання звернемося до кодексів.

В українському законодавстві порядок обчислення строків, які мають юридичне значення, визначається процесуальними кодексами — Цивільним процесуальним (статті 86, 87), Кримінально-процесуальним (стаття 89), Господарським процесуальним (статті 50, 51). Принцип обчислення в усіх цих кодексах однаковий, тексти статей майже дослівно ідентичні.

Отже, перший принциповий момент «Коли строки визначаються днями, то їх обчислюють з дня, наступного після того дня, з якого починається строк» (стаття 87, част. 3 ЦПК).

Другий принциповий момент. «Останній день строку триває до 24 години» (стаття 87, част. 4 ЦПК)

І третій важливий момент Відповідно до норм статті 87 ЦПК та аналогічних норм КПК і ГПК, коли певну процесуальну дію потрібно вчинити в суді або в іншій установі, то строк закінчується не о 24 годині останнього дня строку, а в момент «припинення службових занять» у відповідній установі. Тобто, в останній день строку необхідні

документи до виборчої комісії, суду та іншої установи потрібно подавати до кінця робочого дня відповідної установи. Це може бути 17-та, 18-та, 19-та або інша година — як встановить відповідна установа у своїх правилах внутрішнього розпорядку.

Якщо ж законом прямо передбачена інша година закінчення строку, то тоді цей строк закінчується у зазначений в законі час. Наприклад, скарга щодо порушень, які мали місце під час голосування на виборах Президента України, може бути подана до виборчої комісії, яка допустила порушення, не пізніше закінчення голосування, а до виборчої комісії вищого рівня або до суду - не пізніше двадцять четвертої години дня, наступного за днем голосування

Але тепер постає логічне запитання: чи можна переносити норми ЦПК та інших кодексів на виборчі процеси і процедури? Відповідаємо — не тільки можна, а й необхідно. Конституційний суд України, наприклад, визнає і використовує порядок обчислення строків, встановлений Цивільним процесуальним кодексом, при вирішенні справ конституційної юрисдикції. Зокрема, при розгляді справи за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень статей 84 та 94 Конституції України (Рішення №11-рп/98 від 7 липня 1998 р.) Конституційний суд «взяв до уваги загальноприйнятий у законодавстві України порядок обчислення строків на вчинення процесуальних дій органами влади» В мотивувальній частині рішення містяться посилання на конкретні положення статті 87 ЦПК, в т. ч. — й ті, що нами наведені вище. При цьому Конституційний суд зазначає, що аналогічні норми містяться в статті 51 Арбітражного процесуального кодексу (тоді так називався нинішній Господарський процесуальний кодекс), а також у Регламенті Верховної Ради.

Тобто, якщо норми ЦПК про порядок обчислення строків застосовуються при вирішенні правових проблем конституційного рівня, то їх тим більше необхідно застосовувати при обчисленні строків у виборчому процесі.

Таким чином, при обчисленні дат у виборчому процесі слід виходити з того, що строк «N днів до дня виборів» має закінчуватися 30 жовтня о 24 годині (а день виборів починається з 00 годин 31 жовтня). Починатися відповідний строк має з 00 годин першого з N днів. Тобто, якщо за N днів виникає або закінчується якесь право, воно виникає (закінчується) з 00 годин відповідного дня. Якщо йдеться про конкретну одномоментну дію, то вона має відбутися напередодні початку обчислення N днів.

Розділ III

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Територіальна організація виборів включає в себе поділ території держави на відповідні округи (делімітація). Тобто це процес визначення способу, за яким встановлюються межі виборчого округу або іншої території. Делімітацією може бути поділ країни на виборчі округи, території чи дільниці, або вона може відбуватися у такий спосіб, щоб звести кожен частину розташування виборців до виборчих округів та місць голосування. Тип виборчої системи визначає, наскільки поділ на округи є вирішальним для результатів виборів.

Стаття 19. Виборчі округи

1. Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України.

2. Для проведення виборів територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів. Кількість таких округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі встановлюється Центральною виборчою комісією з урахуванням їх адміністративно-територіального устрою та кількості виборців на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Територіальний виборчий округ включає в себе один або кілька районів, міст, районів у містах.

3. Рішення про утворення територіальних виборчих округів приймається Центральною виборчою комісією не пізніше як за сто десять днів до дня виборів. Територіальні виборчі округи утворюються з приблизно рівною кількістю виборців.

4. Список територіальних виборчих округів із зазначенням їх номерів, територіальних меж, а також центрів округів публікується Центральною виборчою комісією в офіційних засобах масової інформації у триденний термін від дня прийняття нею відповідного рішення.

Ключовими питаннями в аналізі виборчого законодавства країн світу в плані визначення основних принципів та механізмів формування виборчих округів на виборах є наступні моменти:

1. Якою є кількість виборчих округів, що створюються для проведення виборів?
2. Які принципи покладені в основу поділу країни на виборчі округи?
3. Коли відбувається затвердження меж виборчих округів?
4. Який орган державної влади визначає та затверджує межі виборчих округів та яким актом це затвердження відбувається?

Утворення виборчих округів можна вважати чи не першим етапом виборчого процесу після оголошення його початку. Важливість цієї стадії для проведення виборів та визначення їх результатів обумовлює необхідність детального регламентування процедури нарізки округів та встановлення правил, за якими вона здійснюється, на законодавчому рівні. Потенційна висока можливість вчинення виборчих махінацій шляхом маніпулювання процесом утворення виборчих одиниць викликала потребу у більшості країн світу наділити повноваженням з нарізки округів, у яких підраховуватимуться голоси.

Так, у більшості країн світу порядок утворення виборчих округів визначається спеціальним законом або додатком до закону про вибори. Нерідко і сам перелік округів з визначенням їх меж, найменування та нумерації встановлюється відповідним законом. Наприклад, у **Польщі** Національна виборча комісія подає на розгляд Сейму пропозиції стосовно зміни кордонів виборчих округів, якщо це викликано зміною територіального поділу або кількості населення (ці пропозиції Вносяться на розгляд Сейму не пізніше ніж за 9 місяців і мають бути затверджені не пізніше ніж за 6 місяців до закінчення строку повноважень Сейму). У **Франції** виборчі округи встановлюються Міністерством внутрішніх справ та затверджуються Парламентом. У **Великобританії** виборчі округи переглядаються законом кожні 15 років за пропозицією комісії, яку очолює голова Палати громад.

Проте у багатьох країнах повноваження щодо визначення меж виборчих округів віддано центральній виборчій комісії (наприклад, *РФ, Литва, Молдова, Україна*) або спеціальній фаховій Комісії. У **Німеччині** постійна Комісія з виборчих округів, яка призначається Федеральним Президентом (до складу обов'язково входять голова Федерального статистичного відомства, суддя Федерального адміністративного суду), протягом 15 місяців з початку діяльності новообраного Бундестагу представляє звіт до Федерального міністра внутрішніх справ, який повинен терміново направити його до Бундестагу та опублікувати у федеральній газеті.

Поширеною практикою (особливо у відносно невеликих за розміром країнах, таких як **Данія, Латвія, Чехія, Естонія** тощо, є встановлення кордонів виборчих округів у межах адміністративно-територіальних одиниць. Як правило, визначення розмірів виборчих округів пов'язується з кількістю осіб, які мешкають на відповідній території. Встановлюються обмеження щодо максимально можливого відхилення від середнього

показника кількості виборців у виборчих округах країни. Так, у *Німеччині* населення округу не повинно відхилитись від середнього по країні показника більше ніж на 15% у будь-який бік (якщо ж відхилення сягає 25%, то межі виборчих округів переглядаються). У *Російській Федерації* допускається взаємне відхилення від «єдиної норми представництва виборців» не більш ніж на 10%, а у важкодоступних районах - не більше 15%.

Загальними принципами формування меж виборчих округів є заборона «розривати» територію виборчого округу, встановлення максимально можливої пропорційності кількості розподілюваних мандатів та виборців в округах, дотримання кордонів низових територіальних одиниць тощо.

Законом «Про вибори Президента України» встановлено, що вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України. Для проведення виборів територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів. Кількість таких округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі встановлюється Центральною виборчою комісією з урахуванням їх адміністративно-територіального устрою та кількості виборців на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Територіальний виборчий округ включає в себе один або кілька районів, міст, районів у містах. Рішення про утворення територіальних виборчих округів приймається Центральною виборчою комісією не пізніше як за сто десять днів до дня виборів. Територіальні виборчі округи утворюються з приблизно рівною кількістю виборців. Список територіальних виборчих округів із зазначенням їх номерів, територіальних меж, а також центрів округів публікується Центральною виборчою комісією в офіційних засобах масової інформації у триденний термін від дня прийняття нею відповідного рішення.

Однак, на думку деяких науковців та практиків система так званих «територіальних виборчих округів» у межах єдиного загальнодержавного виборчого округу є надуманою. Так, за Законом на території країни утворюються 225 таких округів на зразок кількості округів під час парламентської виборчої кампанії. З якою метою створюються ці округи? Відповісти на це питання зараз видається дуже важко. Адже не зрозуміло яке юридичне і логічне навантаження закладено у нормах Закону стосовно

утворення такої кількості округів до складу яких входять по кілька адміністративно-територіальних одиниць, а в окремих випадках і їх частин.

Стаття 20. Виборчі дільниці

1. Для проведення голосування та підрахунку голосів по виборах Президента України територія сіл, селищ, міст, районів у містах, що входять до складу територіального виборчого округу, поділяється на виборчі дільниці.

2. Виборчі дільниці поділяються на звичайні, спеціальні та закордонні.

3. Звичайні виборчі дільниці утворюються для організації голосування виборців за місцем їх проживання.

4. Спеціальні виборчі дільниці утворюються у стаціонарних лікувальних закладах, на суднах, які перебувають у день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, в установах кримінально-виконавчої системи та інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування. Як виняток, спеціальні виборчі дільниці можуть утворюватися Центральною виборчою комісією за поданням відповідної територіальної виборчої комісії на території військових частин (формувань), дислокованих на значній відстані від населених пунктів.

5. Закордонні виборчі дільниці утворюються при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України.

6. Звичайні виборчі дільниці утворюються територіальними виборчими комісіями за поданням виконавчих комітетів сільських, селищних, міських (міст, де немає районних рад), районних у містах рад, а у разі відсутності таких органів - за пропозицією відповідно сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах рад або посадових осіб, які відповідно до закону здійснюють їх повноваження. Територіальна виборча комісія своїм рішенням визначає межі кожної звичайної виборчої дільниці та перелік будинків, що входять до неї, а також місцезнаходження дільничної виборчої комісії.

7. Спеціальні виборчі дільниці утворюються територіальними виборчими комісіями за місцем розташування відповідних закладів чи установ або за місцем приписки судна чи полярної станції.

8. Закордонні виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією за поданням Міністерства закордонних справ України. Закордонні виборчі дільниці складають окремий закордонний виборчий округ.

9. Виборчі дільниці утворюються з кількістю виборців від двадцяти до трьох тисяч осіб. Якщо на відповідній території, у відповідному закладі чи установі налічується менше або більше від зазначеної чисельності виборців і їх (або їх надлишок) неможливо віднести до іншої виборчої дільниці або неможливо утворити додаткову виборчу дільницю на цій території, у відповідному закладі чи установі, виборча дільниця може бути утворена з меншою або більшою чисельністю виборців.

10. Виборчі дільниці утворюються не пізніше як за п'ятдесят днів до дня виборів. У винятковому випадку спеціальна або закордонна виборча дільниця може утворюватися Центральною виборчою комісією не пізніше як за сім днів до дня

виборів за поданням відповідної територіальної виборчої комісії або Міністерства закордонних справ України.

11. Територіальна виборча комісія своїм рішенням встановлює єдину нумерацію виборчих дільниць у межах територіального виборчого округу, надає пропозиції Центральній виборчій комісії щодо номера виборчої дільниці в разі утворення спеціальної виборчої дільниці відповідно до частин четвертої та десятої цієї статті.

12. Рішення територіальної виборчої комісії про утворення виборчих дільниць із зазначенням їх номерів, меж, орієнтовної кількості виборців, місцезнаходження відповідних дільничних виборчих комісій оприлюднюється у друкованих засобах масової інформації не пізніше як на п'ятий день після дня прийняття цього рішення. У разі утворення спеціальної чи закордонної виборчої дільниці відповідно до частини десятої цієї статті рішення Центральної виборчої комісії оприлюднюється у тому ж порядку не пізніше як за п'ять днів до дня виборів.

Вибори неможливо провести без поділу територіальних округів на виборчі дільниці. Тому для проведення голосування і підрахунку голосів по виборах Президента України територія сіл, селищ, міст, районів в містах, що входять до складу територіального виборчого округу, поділяється на виборчі дільниці.

На нашу думку, досить вдало законодавець встановив чіткий розподіл виборчих дільниць на звичайні, спеціальні та закордонні та визначив порядок їх утворення: **звичайні виборчі дільниці** утворюються територіальними виборчими комісіями за поданням виконавчих комітетів рад, а у разі відсутності таких органів - за пропозицією відповідно голів рад або посадових осіб, які відповідно до закону здійснюють їх повноваження; **спеціальні виборчі дільниці** утворюються територіальними виборчими комісіями за місцем розташування відповідних закладів чи установ або за місцем приписки судна чи полярної станції; **закордонні виборчі дільниці** утворюються Центральною виборчою комісією за поданням Міністерства закордонних справ України. Закордонні виборчі дільниці складають окремий закордонний виборчий округ.

Така детальна регламентація дозволить уникнути в майбутньому ряду непорозумінь у встановленні статусу та порядку утворення виборчих дільниць.

Проте, хочемо звернути увагу на норму закону, яка встановляє, що закордонні виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією за поданням Міністерства закордонних справ України. Слід зазначити, що, на нашу думку, така норма Закону нічим не обґрунтована. Особливо дивною вона виглядає в тому контексті, що законодавець передбачає утворення усіх інших виборчих дільниць територіальними виборчими комісіями, а дільниці при представництвах за Законом утворюються не

територіальною виборчою комісією територіального виборчого округу на території якого розташоване Міністерство закордонних справ України, а Центральною виборчою комісією.

Встановлення у Законі такого порядку утворення виборчих дільниць при представництвах України за кордоном на практиці попередніх виборів Президента України призвело до того, що Центральній виборчій комісії довелося встановлювати для організації голосування та встановлення його результатів окремі форми протоколів для дільничних комісій та виборчого бюлетеня.

Розділ IV ВИБОРЧІ КОМІСІЇ

В умовах демократичного політичного режиму виборчі органи забезпечують формування державних та муніципальних виборів, без яких у сучасному суспільстві неможливо здійснювати народовладдя. Таким чином, виборчі органи займають особливе місце в системі державних інститутів, а діяльність, що вони здійснюють особливо приваблює увагу політиків, вчених, суспільства.

Виборчі органи утворюють єдину систему, мають функціональну відокремленість та організаційну самостійність. При цьому в законодавстві фіксується незалежність виборчих органів від інших державних органів, закріплюються гарантії такої незалежності, встановлюється визначений спосіб їх формування, який, як правило, спрямований на забезпечення їхньої самостійності. Фінансування виборчих органів здійснюється безпосередньо з державного бюджету. Все це дозволяє говорити про існування окремої виборчої гілки влади. Цієї думки дотримуються більшість зарубіжних науковців. При цьому деякі конституції навіть закріпили цю гілку влади як самостійну, поряд із законодавчою, виконавчою та судовою.

Стаття 21. Система виборчих комісій

1. Вибори Президента України організовують і проводять:

- 1) Центральна виборча комісія;**
- 2) територіальні виборчі комісії;**
- 3) дільничні виборчі комісії.**

2. Повноваження виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів Президента України поширюються:

- 1) Центральної виборчої комісії - на всю територію України;**
- 2) територіальної виборчої комісії - на територію відповідного територіального виборчого округу;**
- 3) дільничної виборчої комісії - на територію відповідної виборчої дільниці.**

3. Центральна виборча комісія здійснює також повноваження територіальної виборчої комісії в окремому закордонному виборчому окрузі.

Якщо є закони, то повинні бути також і державні органи, які мають обов'язок запровадити їх у життя. В нашій ситуації ми маємо особливий випадок, оскільки вибори якраз і спрямовані на те, щоб формувати державні органи. А як відомо, ніхто не може бути суддею у своїй власній справі. Для того, щоб вийти з такої ситуації, в Україні

передбачена наявність особливої системи державних органів – системи виборчих органів.

У світі розрізняють такі виборчі органи: а) територіальні, які базуються на системі політико-територіального устрою; б) окружні, що діють у виборчих округах; в) дільничні, які діють на виборчих дільницях.

Згідно статті, що коментується систему виборчих органів України по виборах Президента України становлять:

1) *Центральна виборча комісія (далі ЦВК)*, повноваження якої щодо підготовки та проведення виборів Президента України поширюються на всю територію України;

2) *територіальні виборчі комісії*, повноваження яких щодо підготовки та проведення виборів Президента України поширюються на територію відповідного територіального виборчого округу;

3) *дільничні виборчі комісії*, повноваження яких щодо підготовки та проведення виборів Президента України поширюються на територію відповідної виборчої дільниці.

Однак, на нашу думку, в існуючій системі виборчих комісій відсутня така ланка, яка забезпечувала б усю повноту організації і проведення виборів Президента України в регіонах, тобто в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Існуюча система комісій, видається не зовсім логічною та виправданою і не дає можливості забезпечити організацію і проведення виборчої кампанії на належному організаційно-методичному та правовому рівні.

Вже досить довгий час аргументовано було обґрунтовується необхідність утворення на час президентських виборів чотирьохрівневої системи виборчих комісій. Суть пропозицій з цієї проблеми зводиться до того, що система виборчих комісій повинна містити чотири основні ланки. Очолювати цю систему повинна, звичайно ЦВК. Наступний рівень повинні складати територіальні (регіональні) виборчі комісії Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські виборчі комісії, які працюють на засадах постійно діючих. Третій рівень - це територіальні районні, міські (у містах обласного значення), районні в містах виборчі комісії. І, нарешті, остання ланка комісій дільничні виборчі комісії.

На засадах, наближених до діяльності ЦВК, повинні працювати й виборчі комісії Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. У складі цих комісій по-перше, на постійній основі можуть працювати кілька членів комісій, зокрема

керівництво. По-друге, до повноважень комісії цього рівня слід віднести організацію і проведення будь-яких виборів чи референдумів що проводяться на території регіону. По-третє, строк повноважень регіональних (територіальних) виборчих комісій не повинен збігатися із строком повноважень органу місцевого самоврядування. За аналогією з ЦВК можна встановити шестирічний строк. По-четверте, за правовим статусом ці комісії повинні бути місцевими органами ЦВК. Тільки за таких умов можна забезпечити стабільність, законність, гласність і прозорість в ході проведення виборів і референдумів у регіонах.

Стаття 22. Статус виборчих комісій.

1. Виборчі комісії є спеціальними колегіальними державними органами, уповноваженими організувати підготовку та проведення виборів Президента України та забезпечувати повне й однакове дотримання законодавства України щодо виборів Президента України.

2. Статус Центральної виборчої комісії визначається Конституцією України, Законом України "Про Центральну виборчу комісію", цим та іншими законами. Центральна виборча комісія очолює систему виборчих комісій, які організують підготовку і проведення виборів Президента України, і є комісією вищого рівня щодо усіх територіальних та дільничних виборчих комісій, передбачених цим Законом.

3. Статус територіальних та дільничних виборчих комісій визначається цим Законом.

4. Територіальна виборча комісія є юридичною особою. Територіальна виборча комісія є комісією вищого рівня щодо усіх дільничних виборчих комісій на території відповідного територіального виборчого округу з питань виборів Президента України.

5. Дільнична виборча комісія не є юридичною особою. Дільнична виборча комісія є суб'єктом відповідного виборчого процесу, має право звернення у межах своїх повноважень до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ та організацій, їх посадових та службових осіб. Дільнична виборча комісія має власну печатку, зразок якої затверджується Центральною виборчою комісією.

Ми можемо однозначно констатувати, що важливі зміни, які відбуваються в часи суспільно-політичних перетворень у нашій державі, супроводжуються створенням цілого ряду нових державних інституцій.

Правова природа, мета діяльності, функції та повноваження цих органів відрізняються один від одного. Але вже сам факт їх утворення безперечно свідчить про те, що кращі прояви та елементи традиційного демократичного державотворення поступово входять і в життя нашого суспільства. До таких органів, безсумнівно можна

віднести ЦВК та відповідні територіальні та дільничні виборчі комісії. Саме ці органи відіграють дуже важливу роль у забезпеченні конституційних прав громадян – права обирати і бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування, вільного волевиявлення політичної волі та громадської позиції.

Взагалі у світовій практиці організація проведення виборів виборчими комісіями – це тільки один із можливих варіантів. У деяких країнах функції щодо організації та проведення виборів покладені на виконавчу гілку влади. Можна довго сперечатися про демократичність та об'єктивність виборчого процесу, що проводиться виконавчими органами, проте вибір саме такої виборчої процедури є виключним правом кожної держави, що впливає з її суверенітету.

Однак, на нашу думку, створення системи незалежних державних органів, основним завданням яких є організація та проведення виборів є значно демократичнішим ступенем забезпечення виборчих прав громадян. А тому, приємно констатувати той факт, що Україна обрала саме таку систему.

Стаття 23. Утворення Центральної виборчої комісії та територіальних виборчих комісій

1. Центральна виборча комісія утворюється відповідно до Конституції України та Закону України "Про Центральну виборчу комісію".

2. Територіальна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше десяти осіб.

3. Подання щодо кандидатур до складу територіальних виборчих комісій (не більше двох осіб до однієї виборчої комісії від одного кандидата) вноситься до Центральної виборчої комісії не пізніше як за вісімдесят п'ять днів до дня виборів за підписом кандидата на пост Президента України, засвідченим в установленому законом порядку. У поданні зазначаються відомості про наявність досвіду у запропонованих осіб щодо участі в роботі виборчих комісій, відповідної освіти чи підготовки. До подання додаються заяви осіб, запропонованих до складу відповідної територіальної виборчої комісії, про згоду на участь у її роботі.

4. До складу територіальної виборчої комісії включаються всі внесені представники від кандидатів на пост Президента України.

5. У разі якщо у встановлений частиною третьою цієї статті строк не надійшли подання щодо складу територіальної виборчої комісії або якщо кількість запропонованих до складу виборчої комісії осіб становить менше десяти осіб, територіальна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією за поданням її Голови у кількості десяти осіб з обов'язковим урахуванням поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України, внесених відповідно до частини третьої цієї статті.

6. До складу територіальної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу і проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Особа може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

7. До складу територіальної виборчої комісії не можуть входити кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники, довірені особи, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У разі якщо одночасно з виборами Президента України проводяться інші вибори, до складу виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх довірені особи, уповноважені особи партій (блоків) - суб'єктів відповідних виборчих процесів.

8. Кожний кандидат на пост Президента України має право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та секретаря територіальної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного кандидата визначаються відповідно до кількості осіб, поданих ним та включених до складу територіальних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу територіальних виборчих комісій.

9. Голова, заступник голови та секретар територіальної виборчої комісії не можуть бути представниками одного кандидата на пост Президента України.

10. Секретар територіальної виборчої комісії повинен володіти державною мовою.

11. Рішення про утворення територіальної виборчої комісії та про її склад, а також рішення про зміни в її складі, прийняті відповідно до вимог цього Закону, підлягають оприлюдненню в засобах масової інформації у відповідному регіоні не пізніше як на третій день з дня їх прийняття.

Коментована стаття закріплює правовий порядок утворення виборчих комісій. При цьому, якщо процедура утворення територіальної та дільничної виборчої комісії розкривається досить докладно в цій статті, то відповідна процедура щодо ЦВК регулюється Законом України "Про Центральну виборчу комісію".

Так, згідно цього закону Центральна виборча комісія є постійно діючим державним органом, який відповідно до Конституції України, цього та інших законів України забезпечує організацію підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також всеукраїнських референдумів. ЦВК здійснює консультативно-методичне забезпечення виборів до місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і проведення місцевих референдумів. Вона очолює систему виборчих комісій, які утворюються для підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму, спрямовує їх діяльність.

ЦВК є специфічним державним органом, який не належить до жодної з гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та діє на постійній основі. Статус ЦВК як незалежного державного органу знаходить прояв у тому, що вона:

- 1) має власну компетенцію, закріплену Законами „Про Центральну виборчу комісію”, „Про вибори Президента України” та ін.;
- 2) фінансується з Державного бюджету України і розподіляє бюджетні кошти серед окружних виборчих комісій з метою забезпечення підготовки і проведення виборів;
- 3) здійснює на всій території України контроль за виконанням виборчого законодавства і забезпечує його однакове застосування;
- 4) приймає в межах компетенції акти, що є обов’язковими для виконання.

До складу Комісії входять 15 членів. Верховна Рада України призначає на посаду та припиняє повноваження членів Комісії за поданням Президента України. Строк повноважень членів Комісії - 7 років.

Закон встановлює вимоги щодо особи, яка є членом Комісії - громадянин України, який на день призначення досяг двадцяти п’яти років, має право голосу, проживає в Україні не менше п’яти останніх років та володіє державною мовою. Проте, закріплено, що член Комісії не може бути Член Комісії не може бути народним депутатом України або мати інший представницький мандат, входити до складу інших виборчих комісій та комісій з референдумів, бути членом ініціативної групи всеукраїнського чи місцевого референдуму, займатися підприємницькою діяльністю, бути повіреним третіх осіб у справах Комісії, виконувати роботу на умовах сумісництва (крім наукової, викладацької та творчої діяльності), входити до складу правління чи інших виконавчих органів організацій, що мають на меті отримання прибутку. Член Комісії не може входити до складу органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування. Разом із цим, член Комісії не може бути кандидатом у Президенти України, кандидатом у народні депутати України, депутати місцевої ради чи Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, їх довіреною особою, представником чи уповноваженою особою політичної партії (виборчого блоку партій), що беруть участь у виборах. При набутті членом Комісії зазначеного статусу Комісія

приймає рішення про зупинення його повноважень на період перебування у відповідному статусі.

Процедуру формування територіальної виборчої комісії доцільніше буде прокоментувати далі.

Стаття 24. Утворення дільничних виборчих комісій

1. Дільнична виборча комісія утворюється відповідною територіальною виборчою комісією не пізніше як за тридцять п'ять днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії.

2. Дільнична виборча комісія утворюється у складі не менше дванадцяти осіб. На виборчих дільницях, де кількість виборців не перевищує п'ятдесяти осіб, дільнична виборча комісія може утворюватися у складі голови, секретаря та двох - чотирьох членів комісії.

3. Подання щодо кандидатур (не більше двох осіб до однієї виборчої комісії від одного кандидата) до складу виборчих комісій звичайних виборчих дільниць, а також спеціальних виборчих дільниць, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, установах кримінально-виконавчої системи, вноситься до відповідної територіальної виборчої комісії не пізніше як за сорок п'ять днів до дня виборів за підписом довіреної особи кандидата на пост Президента України, засвідченим головою територіальної виборчої комісії або в іншому встановленому законом порядку.

4. Дільнична виборча комісія спеціальної виборчої дільниці, утвореної на судні, яке в день виборів перебуває у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, утворюється територіальною виборчою комісією за місцем приписки судна, полярної станції за поданням капітана судна, керівника станції, яке може надсилатися технічними засобами зв'язку у строк, передбачений частиною третьою цієї статті.

5. Дільнична виборча комісія закордонної виборчої дільниці утворюється Центральною виборчою комісією на підставі пропозицій кандидатів на пост Президента України (не більше двох осіб на дільницю від одного кандидата) у разі їх наявності та подання Міністерства закордонних справ України.

6. У разі утворення спеціальної виборчої дільниці у винятковому випадку відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону дільнична виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією одночасно з утворенням виборчої дільниці за поданням територіальної виборчої комісії. Про підготовку подання до Центральної виборчої комісії щодо утворення спеціальної виборчої дільниці територіальна виборча комісія повідомляє довірених осіб у відповідному територіальному окрузі усіх зареєстрованих кандидатів на пост Президента України та пропонує у строки, визначені територіальною виборчою комісією, зробити подання щодо кандидатур до складу дільничної виборчої комісії у порядку, встановленому цією статтею.

7. У поданні щодо кандидатур до складу дільничної виборчої комісії зазначаються відомості про наявність досвіду у запропонованих осіб щодо участі в роботі виборчих комісій, відповідної освіти чи підготовки. До подання додаються

заяви осіб, запропонованих до складу відповідної дільничної виборчої комісії, про згоду на участь у її роботі.

8. До складу дільничної виборчої комісії включаються усі висунуті представники від кандидатів на пост Президента України.

9. У разі якщо у встановлений частиною третьою цієї статті строк не надійшли подання щодо складу дільничної виборчої комісії або якщо кількість запропонованих до складу виборчої комісії осіб становить менше дванадцяти, дільнична виборча комісія утворюється територіальною виборчою комісією за поданням її голови у кількості дванадцяти осіб з обов'язковим урахуванням усіх поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України відповідно до частини третьої цієї статті.

10. До складу дільничної виборчої комісії можуть входити виборці, які проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Виборець може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

11. До складу дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники, довірені особи, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У разі якщо одночасно з виборами Президента України проводяться інші вибори, до складу дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх довірені особи, уповноважені особи партій (блоків) - суб'єктів відповідних виборчих процесів.

12. Кожний кандидат на пост Президента України має право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та секретаря дільничної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного кандидата в межах територіального округу визначаються відповідно до кількості осіб, поданих ним та включених до складу дільничних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу дільничних виборчих комісій.

13. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії не можуть бути представниками одного кандидата на пост Президента України.

14. Секретар дільничної виборчої комісії повинен володіти державною мовою.

15. Рішення про утворення дільничної виборчої комісії та про її склад, а також рішення про зміни в її складі, прийняті відповідно до вимог цього Закону, підлягають оприлюдненню в засобах масової інформації у відповідному регіоні не пізніше як на третій день з дня їх прийняття.

Зарубіжна державно-правова практика свідчить, що успіх організації та проведення виборів багато в чому залежить від роботи виборчої адміністрації. На неї покладаються завдання забезпечення гарантії відкритості й об'єктивності виборчого процесу. Конституційному праву відомі декілька моделей організації виборчої адміністрації: 1) органи, що засновуються перед кожними новими виборами (Австрія, Італія); 2) такі, що працюють на постійній основі (Іспанія); 3) змішана система: вищі органи утворюються

як постійно діючі, а нижчестоящі функціонують тільки під час виборчої кампанії (Мексика, Польща, Росія). Слід пам'ятати, що на виборчі комісії (бюро, президії тощо) покладається тягар організаційного керівництва всім виборчим процесом. Саме цим визначається особлива увага, яка приділяється цьому питанню в посткомуністичних країнах.

Отже, аналіз законів більшості країн світу вказує на розповсюдженість принципу представництва політичних сил у виборчих комісіях. Так, зокрема, у Македонії двоє членів виборчих комісій та їх заступники призначаються за поданням опозиційних політичних партій, які на останніх виборах отримали принаймні 5 % голосів виборців, які голосували. Двоє членів та їх заступники призначаються за поданням правлячих політичних партій.

Порівняльний аналіз вказує на те, що українське законодавство в плані регулювання формування виборчих комісій є достатньо ґрунтовно розробленим. Так, кожний кандидат на пост Президента України має право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та секретаря територіальної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного кандидата визначаються відповідно до кількості осіб, поданих ним та включених до складу територіальних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу територіальних виборчих комісій.

Законодавством України практично не встановлено кваліфікаційних вимог до членів виборчих комісій, що негативно відбивається на якості їхньої роботи під час виборчої кампанії.

Так, у коментованій статті Закону зазначено, що територіальна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше десяти осіб. До складу територіальної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу і проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Особа може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії. Секретар територіальної виборчої комісії повинен володіти державною мовою. Інших кваліфікаційних вимог щодо членів комісій законодавством України не передбачено.

Натомість законодавством Румунії передбачено, що до складу окружної виборчої комісії обов'язково має входити по троє суддів. У Польщі виборча комісія має

складатись із 7—11 суддів. Тут також законодавчо виписані критерії, за яким підбираються ці судді. До комісії може бути також призначений відставний суддя віком до 70 років. Власне ж судді мають призначатися міністром юстиції.

У Македонії голова виборчої комісії та його заступник призначаються з числа суддів суду першої інстанції. У Литві окружні виборчі комісії формуються з обов'язковим включенням до їхнього складу запропонованої міністром юстиції особи, яка має вищу юридичну освіту, проживає або працює на території муніципалітету, який цілком або частково віднесений до цього виборчого округу, та запропонованої Товариством юристів Литви особи, яка також має вищу юридичну освіту та проживає або працює на території муніципалітету, який віднесений до відповідного виборчого округу. Подібно до цього формуються виборчі комісії нижчих рівнів. Усе свідчить про усвідомлення необхідності особливих кваліфікаційних вимог до членів та (особливо) керівництва комісій.

Враховуючи досвід країн світу, можна рекомендувати включення до складу окружних виборчих комісій осіб з вищою юридичною освітою та суддів у кількості, необхідній для їхньої ефективної роботи.

Стаття 25. Повноваження Центральної виборчої комісії

1. Повноваження Центральної виборчої комісії щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України визначаються Законом України "Про Центральну виборчу комісію", цим та іншими законами.

2. Центральна виборча комісія, крім повноважень, визначених Законом України "Про Центральну виборчу комісію":

1) приймає обов'язкові для застосування виборчими комісіями роз'яснення з питань виконання цього Закону, здійснює організаційно-методичне забезпечення їх діяльності;

2) скликає у разі необхідності за власною ініціативою засідання виборчої комісії нижчого рівня;

3) контролює використання виборчими комісіями коштів Державного бюджету України із залученням до проведення перевірок працівників відповідних державних органів;

4) встановлює норми і перелік необхідного обладнання, інвентарю, вимоги до такого обладнання та порядок його зберігання, вимоги щодо приміщень для голосування, а також перелік послуг, які надаються виборчим комісіям;

5) припиняє рух коштів на рахунках виборчих комісій в установах банків після закінчення строку повноважень виборчих комісій або в разі порушення ними кошторисно-фінансової дисципліни, приймає рішення про перерахування залишків коштів на рахунок Центральної виборчої комісії для подальшого використання для потреб виборчої кампанії;

6) реєструє кандидатів на пост Президента України, довірених осіб кандидатів;

7) забезпечує виготовлення і розміщення на загальнодержавних каналах теле- і радіомовлення інформаційних програм для виборців з роз'ясненням засад і порядку проведення виборів, їх ролі у житті суспільства і держави, процедури голосування, прав та обов'язків виборців, механізмів контролю за дотриманням законодавства про вибори Президента України;

8) вирішує відповідно до цього та інших законів України питання використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації;

9) забезпечує виготовлення передвиборних плакатів кандидатів;

10) здійснює контроль за надходженням і використанням коштів особистих виборчих фондів кандидатів, залучає до проведення відповідних перевірок органи Державної податкової адміністрації України, а також установи банків, в яких відкрито відповідні рахунки;

11) забезпечує централізоване виготовлення виборчих бюлетенів устанавленого зразка, відкріпних посвідчень, бланків протоколів виборчих комісій про підрахунок голосів та встановлення результатів голосування, іншої виборчої документації;

12) у тримісячний строк з дня офіційного опублікування результатів виборів надсилає до Рахункової палати звіт про використання коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення виборів Президента України;

13) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Ця стаття Закону, прийнята відповідно до Закону України “Про Центральну виборчу комісію” та вимог законодавства про вибори Президента України. Повноваження ЦВК по виборах Глави нашої держави в цілому відповідають статусу комісії, як центрального органу з проведення виборів Президента. Проте, звернемо увагу на деякі недоліки коментованої статті.

Так, пунктом першим частини другої цієї статті Закону визначено зокрема, що ЦВК приймає обов'язкові для застосування виборчими комісіями роз'яснення з питань Закону. Однак, як показала практика, повноваження ЦВК в цій частині слід значно розширити. Комісія повинна бути наділена правом *приймати обов'язкові для виконання роз'яснення з питань застосування положень Закону для усіх без винятку учасників виборчого процесу*. Аргументом на захист цієї тези є той факт що під час виборчої кампанії надходили численні звернення від кандидатів у Президенти України, їх представників та довірених осіб з вимогою вплинути на негативні, на їх думку, процеси, що відбувалися довкола виборів з участю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. А ЦВК, на превеликий жаль, не мала необхідних повноважень щодо прийняття обов'язкових для виконання роз'яснень з

метою забезпечення реалізації багатьох декларативних принципів, встановлених у Законі та однакового його застосування на всій території України.

Крім того, пунктом восьмим частини другої цієї статті до повноважень ЦВК віднесено право визначати відповідно до Закону про вибори Президента України та інших законів України порядок використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації. Переконані, що така правова норма є абсолютно невірною і невиправданою.

Так, порядок використання ЗМІ у ході виборчої кампанії повинен бути чітко виписаний у Законі. Віддаючи це право ЦВК, законодавець ніби наділив її правом законотворчої діяльності, що за Конституцією України є виключною компетенцією Верховної Ради України. Тим більше це виглядає парадоксальним з огляду на те, що за невиконання постанов Комісії або порушення встановлених нею правил Законом не передбачено жодної відповідальності. Тому тільки законодавче його закріплення і встановлення конкретної відповідальності за порушення цього порядку дасть можливість уникнути багатьох проблем у реалізації цієї надзвичайно важливої виборчої процедури у виборчій кампанії. Саме такої практики дотримуються більшість демократичних країн світу.

Не продуманим до кінця щодо можливості належної реалізації виявляється й положення Закону яке стосується такого повноваження ЦВК як забезпечення виготовлення виборчих бюлетенів для голосування для всієї України. Ці повноваження необхідно передати територіальним виборчим комісіям які можуть забезпечити виготовлення бюлетенів у регіонах, оскільки вчасне виготовлення їх у Києві буде складним із врахуванням необхідності часу для передачі за ускладненою процедурою від ЦВК аж до дільничних виборчих комісій.

Складність, насамперед, полягала в тому, що на виборчих бюлетенях і контрольних талонах відповідно до вимоги Закону друкарським способом повинні проставлятися номери територіального виборчого округу і виборчої дільниці. Виготовлені бюлетені запаковувалися для кожної дільниці окремо відповідно до кількості виборців на кожній із них з врахуванням резерву, встановленого ЦВК. Своєчасне виготовлення та відвантаження бюлетенів у визначеній територіальними виборчими комісіями кількості пов'язане з уточненням кількості виборців на всіх виборчих дільницях за результатами їх перевірки.

Подібної практики немає в жодній з країн світу. Проте існує інший порядок. Так, наприклад, в Російській Федерації, ЦВК тільки затверджує форму і зміст виборчого бюлетеня, а друкування його здійснюється виборчими комісіями у регіонах.

Стаття 26. Повноваження територіальної виборчої комісії

1. Територіальна виборча комісія щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України:

1) здійснює контроль за додержанням законодавства про вибори Президента України;

2) утворює виборчі дільниці, встановлює єдину нумерацію виборчих дільниць, визначає межі кожної виборчої дільниці;

3) утворює дільничні виборчі комісії;

4) спрямовує діяльність дільничних виборчих комісій;

5) скликає в разі необхідності за власною ініціативою засідання дільничної виборчої комісії;

6) надає правову, організаційно-методичну, технічну допомогу дільничним виборчим комісіям, організовує навчання їх членів з питань організації виборчого процесу;

7) у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією, вирішує питання розподілу та використання коштів дільничними виборчими комісіями, контролює забезпечення дільничних виборчих комісій приміщеннями, транспортом, засобами зв'язку; в межах своєї компетенції розглядає і вирішує інші питання матеріально-технічного забезпечення проведення виборів;

8) контролює складання списків виборців і подання їх для загального ознайомлення; передає списки виборців дільничним виборчим комісіям;

9) сприяє разом з відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування організації зустрічей кандидатів з виборцями;

10) забезпечує передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів та відкріпних посвідчень встановленого зразка, виготовлення та постачання бланків іншої документації відповідно до цього Закону;

11) встановлює підсумки голосування по територіальному виборчому округу, складає протокол про підсумки голосування та надсилає його до Центральної виборчої комісії;

12) визнає голосування на виборчій дільниці недійсним у випадках, передбачених цим Законом;

13) забезпечує проведення повторного голосування відповідно до рішення Центральної виборчої комісії про призначення повторного голосування по виборах Президента України, а також проведення повторних виборів відповідно до цього Закону;

14) реєструє офіційних спостерігачів від кандидатів у Президенти України та партій (блоків) у відповідному територіальному окрузі;

15) забезпечує виготовлення печаток, штампів і передає їх дільничним виборчим комісіям;

16) розглядає в межах своїх повноважень звернення, заяви і скарги щодо організації та проведення виборів у межах територіального виборчого округу, а

також звернення, заяви і скарги на рішення та дії чи бездіяльність дільничних виборчих комісій і приймає щодо них рішення;

17) заслуховує інформацію дільничних виборчих комісій, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань підготовки і проведення виборів Президента України;

18) забезпечує передачу на зберігання до відповідної державної архівної установи виборчої та іншої документації в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією;

19) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

2. Повноваження територіальних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією повідомлення про результати виборів Президента України.

Ця стаття присвячена висвітленню повноважень територіальних виборчих комісій по виборах Президента України. Вцілому, ці повноваження характеризують територіальні виборчі комісії, як територіальні органи, які забезпечують організацію та проведення виборів Глави держави. Саме тому більшість повноважень присвячена контролю за організацією та діяльністю підпорядкованих їм дільничних виборчих комісій. Разом із цим ці комісії регулюють практично всі стадії виборчого процесу від передвиборної агітації до оголошення результатів виборів. Проте, хотілося б звернути увагу на деякі спірні моменти.

Так, проблемною виявляється реалізація на практиці норми пункту 1 частини першої цієї статті Закону, яка до повноважень територіальних виборчих комісій відносить право здійснення в межах відповідного територіального виборчого округу контролю за додержанням законодавства про вибори Президента України. Однак, законодавець так і не визначив, у який саме спосіб та за допомогою яких важелів територіальна виборча комісія може здійснювати ці повноваження. Тим більше, що до складу територіальних комісій увійшов тільки незначний відсоток юристів, а ще менше їх у керівництві самої комісії. Тому реально виконати вимоги Закону територіальні виборчі комісії просто не мали змоги. Тому ці важливі виборчі функції повинні виконувати постійно діючі територіальні виборчі комісії в регіонах, переважну кількість членів яких складала б кваліфіковані правники, із залученням правоохоронних органів на місцях.

Стаття 27. Повноваження дільничної виборчої комісії

1. Дільнична виборча комісія щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України:

1) здійснює контроль за додержанням та однаковим застосуванням законодавства про вибори Президента України;

2) отримує список виборців від територіальної виборчої комісії, складає список виборців у випадках, передбачених цим Законом, уточнює список виборців, подає його для загального ознайомлення та у випадках, передбачених цим Законом, вносить до нього зміни;

3) створює умови для ознайомлення виборців з відомостями про всіх кандидатів, їх передвиборними програмами, а також із рішеннями Центральної виборчої комісії, відповідної територіальної виборчої комісії, власними рішеннями та повідомленнями;

4) завчасно вручає або надсилає виборцям іменні запрошення із зазначенням дати проведення виборів, адреси приміщення для голосування, часу початку і закінчення голосування, номера виборця у списку виборців на дільниці;

5) забезпечує підготовку приміщення для голосування та виборчих скриньок;

6) вносить за рішенням Центральної виборчої комісії у випадках, передбачених цим Законом, зміни до виборчого бюлетеня;

7) організовує голосування на виборчій дільниці;

8) проводить підрахунок голосів, поданих на виборчій дільниці, складає протокол про підсумки голосування та надсилає його до відповідної територіальної виборчої комісії;

9) визнає недійсним голосування на виборчій дільниці у випадках, передбачених статтею 80 цього Закону;

10) розглядає звернення, заяви і скарги з питань внесення змін до списку виборців, організації та проведення голосування і підрахунку голосів на виборчій дільниці та в межах своїх повноважень приймає щодо них рішення;

11) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

2. Повноваження дільничних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією повідомлення про результати виборів Президента України.

Стаття, що коментується практично відтворює попередні норми цього ж Закону про повноваження Центральної та територіальних виборчих комісій, відповідно з врахуванням статусу цих комісій, як місцевих органів з організації та проведенні виборчого процесу. Так, виключно ці комісії здійснюють такі повноваження, як завчасно вручають або надсилають виборцям іменні запрошення; забезпечують підготовку приміщення для голосування та виборчі скриньки; організовують голосування на виборчій дільниці та ін. Оскільки основне навантаження на дільничні виборчі комісії приходить лише не день голосування, то повноваження цих комісій є значно вужчими у порівнянні із повноваженнями територіальних виборчих комісій.

Стаття 28. Організація роботи виборчих комісій

1. Основною формою роботи виборчої комісії є засідання, яке скликається головою комісії, в разі його відсутності - заступником голови, а в разі відсутності голови та його заступника - секретарем комісії. Засідання виборчої комісії скликається також на вимогу третини складу комісії.

2. У разі необхідності засідання виборчої комісії може бути скликане за рішенням виборчої комісії вищого рівня.

3. Перше засідання виборчої комісії скликається не пізніше як на третій день після дня її утворення, а наступні - за необхідності. У разі утворення виборчої комісії одночасно з утворенням виборчої дільниці відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону перше засідання комісії скликається не пізніше наступного дня після дня її утворення.

4. Засідання виборчої комісії є повноважним, якщо в ньому бере участь не менш як дві третини складу комісії.

5. Засідання виборчої комісії скликається з обов'язковим повідомленням усіх членів комісії про час, місце проведення засідання та його порядок денний.

6. Членам виборчої комісії надаються проекти рішень комісії та необхідні матеріали, як правило, не пізніше як за день до дня проведення засідання комісії.

7. Засідання виборчої комісії веде голова комісії або його заступник; у разі невиконання ними цієї функції комісія визначає із свого складу головуючого на засіданні.

8. Виборча комісія на вимогу трьох членів комісії від її складу, а також за рішенням виборчої комісії вищого рівня зобов'язана розглянути на своєму засіданні питання, що відносяться до її повноважень, не пізніше як у триденний строк, але не пізніше дня виборів, а в день виборів, крім дільничної виборчої комісії, - невідкладно. Дільнична виборча комісія зобов'язана розглянути на своєму засіданні звернення, які надійшли до неї в день виборів чи в день повторного голосування, невідкладно після закінчення голосування.

9. На засіданнях виборчої комісії, у тому числі при підрахунку голосів та встановленні результатів голосування, на виборчій дільниці в день виборів чи в день повторного голосування у приміщенні, де проводиться голосування, мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення відповідної комісії лише члени виборчих комісій вищого рівня, кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу (разом не більше двох осіб від одного кандидата на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула), а також офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій, представники засобів масової інформації (не більше двох осіб від одного засобу масової інформації).

10. Інші особи, крім зазначених у частині дев'ятій цієї статті, можуть бути присутніми на засіданні комісії тільки з дозволу або на запрошення цієї комісії, про що приймається рішення на засіданні комісії. Перебування на виборчій дільниці під час проведення голосування осіб, не передбачених частиною дев'ятою цієї статті, не дозволяється.

11. Виборча комісія може прийняти мотивоване рішення про позбавлення права присутності на засіданні осіб, зазначених у частинах дев'ятій та десятій цієї статті, якщо вони неправомірно перешкоджають його проведенню. Таке рішення приймається двома третинами від її складу.

12. На засіданні виборчої комісії ведеться протокол, що підписується головою на засіданні та секретарем комісії (чи виконуючим обов'язки секретаря, який визначається на засіданні). Протокол засідання комісії надається для ознайомлення членам комісії не пізніше наступного засідання комісії.

13. Рішення виборчої комісії приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від складу комісії, крім випадків, передбачених цим Законом.

14. Рішення виборчої комісії з розглянутого питання письмово оформляється у формі постанови, яка повинна містити: найменування комісії; найменування постанови; дату та місце її прийняття і порядковий номер; мотивувальну частину з посиланням на обставини, що зумовили розгляд питання на засіданні комісії; посилання на конкретні положення нормативно-правових актів або постанову виборчої комісії вищого рівня чи судові рішення, якими керувалася комісія при прийнятті постанови; резолютивну частину. Постанова підписується головою на засіданні та секретарем комісії (засідання). З питань поточної діяльності комісія може приймати протокольні рішення.

15. Член виборчої комісії, який бере участь у її засіданні і не згоден з рішенням, прийнятим комісією, має право у письмовій формі висловити окрему думку, яка додається до відповідного протоколу засідання виборчої комісії.

16. Постанови, прийняті виборчою комісією, не пізніше ранку наступного дня після засідання комісії вивішуються на стенді офіційних матеріалів комісії, який обладнується в приміщенні комісії у місці, вільно доступному для відвідувачів, а також доводяться до відома заінтересованих осіб.

17. Рішення виборчої комісії, прийняте в межах її повноважень, є обов'язковим для виконання. Ніхто не має права втручатися у діяльність виборчих комісій, за винятком випадків, передбачених законом.

18. Рішення виборчої комісії, що суперечить законодавству України або прийняте з перевищенням її повноважень, може бути скасоване виборчою комісією вищого рівня або судом. У такому випадку виборча комісія вищого рівня має право прийняти рішення по суті питання.

19. Документи, заяви і скарги, що надійшли до територіальної та дільничної виборчих комісій, мають право приймати члени відповідної виборчої комісії. Усі документи, заяви і скарги реєструються в територіальних та дільничних виборчих комісіях у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

20. Для організаційного, правового, технічного забезпечення здійснення повноважень, передбачених цим Законом, виборча комісія може залучати відповідних спеціалістів, технічних працівників.

21. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також державні підприємства, установи і організації зобов'язані створювати належні умови для здійснення виборчими комісіями їх повноважень.

Дана стаття закріплює організацію роботи виборчих комісій. Основною формою роботи виборчої комісії є засідання, яке скликається головою комісії, в разі його відсутності - заступником голови, а в разі відсутності голови та його заступника - секретарем комісії. Засідання виборчої комісії скликається також на вимогу третини складу комісії. Перше засідання виборчої комісії скликається не пізніш як на третій день

після дня її утворення, а наступні - за необхідності. Засідання виборчої комісії є повноважним, якщо в ньому бере участь не менш як дві третини складу комісії.

З метою недопущення будь-якого впливу на членів виборчих комісій, а отже і на результати виборів, стаття закріплює перелік осіб, які мають право брати участь у засіданнях, зокрема на засіданнях виборчої комісії, мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення відповідної комісії лише члени виборчих комісій вищого рівня, кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу, а також офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій, представники засобів масової.

Разом із цим, коментована стаття закріплює порядок прийняття процедурних рішень комісіями, а також порядок набуття ними чинності та процедуру оскарження.

Вцілому стаття відповідає вимогам, встановленим у законодавстві зарубіжних країн. Вона досить докладно розкриває процедурні питання організації та діяльності виборчих комісій. Тому, проблеми можуть виникнути лише при неправильному застосуванні або тлумаченні цієї норми Закону.

Стаття 29. Статус членів виборчих комісій

1. Статус членів Центральної виборчої комісії визначається Законом України "Про Центральну виборчу комісію" та цим Законом.

2. Статус члена територіальної та дільничної виборчих комісій визначається цим Законом.

3. Виборець може входити до складу лише однієї виборчої комісії, що здійснює підготовку та проведення виборів Президента України, а також виборів народних депутатів України, виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, якщо вказані вибори проводяться одночасно з виборами Президента України.

4. За рішенням виборчої комісії, яке затверджується виборчою комісією вищого рівня, голова, заступник голови, секретар або інші члени територіальної виборчої комісії (загальною кількістю не більше чотирьох осіб), дільничної виборчої комісії (загальною кількістю не більше трьох осіб) протягом усього періоду повноважень виборчої комісії або частини цього періоду можуть виконувати свої повноваження у виборчій комісії з оплатою їх праці в комісії відповідно до статті 40 цього Закону. Зазначені особи на цей період звільняються від виконання виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи із збереженням відповідного стажу.

5. Член виборчої комісії має право:

1) брати участь у підготовці питань, що вносяться на розгляд виборчої комісії;

2) виступати на засіданнях виборчої комісії, ставити іншим учасникам засідання запитання щодо порядку денного, вносити пропозиції з питань, віднесених до повноважень комісії;

3) за дорученням відповідної виборчої комісії перевіряти діяльність виборчих комісій нижчого рівня;

4) безперешкодно знайомитися з документами виборчої комісії, членом якої він є, та виборчих комісій нижчого рівня на відповідній території;

5) на відшкодування шкоди, заподіяної його життю, здоров'ю чи майну у зв'язку з виконанням обов'язків члена виборчої комісії, в порядку та розмірі, встановлених законодавством.

6. Член виборчої комісії зобов'язаний:

1) додержуватися Конституції України, цього та інших законів України з питань підготовки і проведення виборів;

2) брати участь у засіданнях виборчої комісії;

3) виконувати рішення виборчої комісії та обов'язки, покладені на нього згідно з їх розподілом у комісії.

7. Член виборчої комісії має інші права та обов'язки відповідно до цього та інших законів України.

8. Члену виборчої комісії під час виконання своїх обов'язків забороняється агітувати за чи проти кандидатів на пост Президента України, а також публічно оцінювати діяльність кандидатів на пост Президента України та партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу.

Діяльність виборчих органів будь-якого рівня безперечно неможлива без осіб на яких покладена відповідальність з організації роботи відповідних комісій. Саме тому дана стаття встановлює правовий статус члена виборчої комісії.

Законодавство більшості зарубіжних країн виходить з того, що особа, яка виконує повноваження члена виборчої комісії повинна бути незалежна від втручання з боку інших органів та осіб. А тому, до неї пред'являються ряд вимог та встановлюються гарантії забезпечення їх незалежної діяльності. Так, зокрема. Закон України „Про вибори Президента України” закріплює положення, що виборець може входити до складу лише однієї виборчої комісії, що здійснює підготовку та проведення виборів. Крім того, за рішенням виборчої комісії, яке затверджується виборчою комісією вищого рівня, голова, заступник голови, секретар або інші члени територіальної виборчої комісії (загальною кількістю не більше чотирьох осіб), дільничної виборчої комісії (загальною кількістю не більше трьох осіб) протягом усього періоду повноважень виборчої комісії або частини цього періоду можуть виконувати свої повноваження у виборчій комісії з відповідною опцією їх прямих в комісії. Зокрема, особу на цей період звільняється від виконання

виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи із збереженням відповідного стажу.

Разом із цим поняття правового статусу члена виборчої комісії в першу чергу пов'язано із визначенням його прав та обов'язків. Виходячи із цього, коментована стаття закріплює ряд прав та зобов'язань, що покладаються на члена виборчої комісії під час проведення виборів Президента України, що логічно випливають із статусу виборчої комісії, як основного органу з організації та проведення виборів.

Стаття 30. Припинення повноважень виборчої комісії та члена виборчої комісії

1. Повноваження члена Центральної виборчої комісії можуть бути припинені в порядку, встановленому Конституцією України та Законом України "Про Центральну виборчу комісію".

2. Повноваження територіальної, дільничної виборчої комісії можуть бути достроково припинені виборчою комісією, яка її утворила, за власною ініціативою або на підставі рішення суду в разі порушення комісією Конституції України, цього та інших законів України.

3. Повноваження члена територіальної, дільничної виборчої комісії припиняються одночасно з припиненням повноважень відповідної виборчої комісії.

4. Повноваження члена територіальної, дільничної виборчої комісії припиняються достроково виборчою комісією, яка її утворила, у зв'язку з:

- 1) особистою заявою про складення повноважень члена комісії;**
- 2) його відкликанням відповідним кандидатом на пост Президента України;**
- 3) припиненням його громадянства України;**
- 4) його вибуттям на період до дня виборів за межі територіального виборчого округу або населеного пункту, що тягне за собою неможливість виконувати обов'язки члена комісії;**

5) систематичним невиконанням покладених на нього обов'язків, засвідченим не менш як двома рішеннями з цього приводу виборчої комісії, до складу якої входить особа;

6) реєстрацією його кандидатом на пост Президента України, а також кандидатом у народні депутати України, кандидатом у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатом у депутати місцевої ради або кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, якщо ці вибори проводяться одночасно з виборами Президента України;

7) реєстрацією його представником кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії, довіреною особою кандидата на пост Президента України, а також довіреною особою кандидата у народні депутати України або кандидата у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидата у депутати місцевої ради або кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, якщо ці вибори проводяться одночасно з виборами Президента України;

8) систематичним або грубим порушенням ним законодавства України про вибори, встановленим рішенням суду або рішенням виборчої комісії вищого рівня;

9) набранням щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

10) входженням його до іншої виборчої комісії будь-якого рівня, що здійснює підготовку та проведення виборів Президента України, а також виборів народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, якщо ці вибори проводяться одночасно з виборами Президента України;

11) визнанням його недієздатним або безвісно відсутнім;

12) його смертю або оголошенням його померлим.

5. При виникненні обставин, передбачених пунктами 1, 3, 6, 7, 9 - 12 частини четвертої цієї статті, повноваження члена комісії припиняються з моменту виникнення або виявлення таких обставин, а обставин, передбачених пунктами 2, 4, 5, 8 частини четвертої цієї статті, - з моменту прийняття рішення про припинення повноважень члена комісії.

6. Виборча комісія, яка достроково припинила повноваження виборчої комісії, члена виборчої комісії або виявила підстави для припинення їх повноважень, не пізніше наступного дня повідомляє про це відповідну довірену особу кандидата на пост Президента України.

7. У разі дострокового припинення повноважень виборчої комісії відповідна виборча комісія вищого рівня не пізніше ніж на сьомий день з дня припинення повноважень комісії, але не пізніш як за один день до дня виборів затверджує новий склад комісії в порядку, встановленому цим Законом.

8. У разі дострокового припинення повноважень члена виборчої комісії відповідна виборча комісія вищого рівня не пізніше ніж на сьомий день з дня припинення його повноважень, але не пізніш як за один день до дня виборів, включає до її складу іншу особу замість тієї, повноваження якої припинено, у порядку, встановленому цим Законом. Суб'єкт виборчого процесу, за поданням якого до складу комісії було включено особу, повноваження якої достроково припинено, має пріоритетне право на подання кандидатури для включення до складу виборчої комісії замість вибулого. Таке подання, здійснене відповідно до вимог цього Закону, не може бути відхилене.

9. У разі систематичного невиконання головою або заступником голови чи секретарем покладених на нього обов'язків територіальна або дільнична виборча комісія може звернутися до виборчої комісії, яка її утворила, з мотивованим рішенням про його (їх) заміну, якщо за це проголосувало не менше двох третин членів комісії від її складу. Це рішення підлягає обов'язковому розгляду у строки, зазначені в частині сьомій цієї статті. Таке рішення не тягне за собою припинення повноважень вказаних осіб як членів відповідної виборчої комісії.

Повноваження членів виборчої комісії за загальним правилом розпочинаються з моменту його призначення та закінчуються після припинення повноважень самої виборчої комісії. Проте, практика реалізації норм виборчого законодавства більшості зарубіжних країн свідчить про той факт, що під час виконання своїх повноважень членом

виборчої комісії, можуть виникнути ряд обставин, які в подальшому просто унеможливають процедуру реалізації покладених на нього обов'язків. Діапазон таких випадків досить широкий - від реєстрації її кандидатом до смерті такої особи.

Коментована стаття закріплює вичерпний перелік випадків, коли повноваження члена виборчої комісії можуть бути достроково припинені. Разом із цим постає питання: хто ж тоді буде забезпечувати нормальну діяльність виборчої комісії? Стаття 30 на це запитання дає вичерпну відповідь: у разі дострокового припинення повноважень члена виборчої комісії відповідна виборча комісія вищого рівня не пізніше ніж на сьомий день з дня припинення його повноважень, але не пізніш як за один день до виборів, включає до її складу іншу особу замість тієї, повноваження якої припинено.

Розділ V

СПИСКИ ВИБОРЦІВ

Формування списків виборців (їх реєстрація) є необхідною умовою здійснення виборцем свого права голосу, і здійснюється шляхом внесення особи до списку, на основі якого він може бути допущений до голосування.

Як зазначається в науковій літературі, списки виборців необхідні для того, щоб:

- 1) ідентифікувати особу при його явці на виборчу дільницю;
- 2) забезпечити його виборчі права, допустивши до процедури голосування;
- 3) для захисту його від зазіхань з боку інших громадян.

Залежно від того, на кого покладений обов'язок реєстрації, вона може бути публічною (обов'язковою, примусовою) або особистою (добровільною).

Формування списків виборців є головною процедурою визначення та ідентифікації виборчого корпусу, своєрідним «ситом», яке встановлює дієздатність громадян і правові обмеження щодо використання конституційного права на волевиявлення і формування органів державної влади. У нових демократіях держав світу складання й перевірка списків виборців постає як інтегральна частина виборчої кампанії, хоча в кожній окремій країні існують різні підходи до порядку організації та проведення даної процедури. В основному ключовими питаннями на даному етапі проведення виборів є такі:

- Визначення органу, компетентного і відповідального за формування списків.
- Визначення бази формування списків (дані податкової, паспортних служб, державних цивільних реєстрів).
- Правовий статус списків виборців.
- Механізми і процедури внесення змін і доповнень. Проблема «мертвих душ», «голосування вдруге».
- Відповідальність виборців та посадових осіб за порушення, що стосуються списків.

Стаття 31. Порядок складання загальних списків виборців

1. Для підготовки та проведення голосування виконавчі органи сільських, селищних, міських (у містах, де немає районних у місті рад), районних у містах рад або органи (посадові особи), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, а також консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном до 1 липня року проведення чергових виборів Президента України складають загальний список виборців, які постійно проживають на території відповідного

села, селища, міста, району в місті, з використанням відомостей, які мають місцеві органи Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної податкової адміністрації України про місце постійного проживання громадян, за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Керівники структурних підрозділів цих органів зобов'язані подати необхідну для складання загального списку виборців інформацію на запит відповідно сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради.

2. До загального списку виборців включаються громадяни України, які досягли або на день виборів досягнуть вісімнадцяти років і мають право голосу та які на день складання списку постійно проживають на відповідній території.

3. Після утворення виборчих дільниць виконавчі органи сільських, селищних, міських (у містах, де немає районних у місті рад), районних у містах рад або органи (посадові особи), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, на основі відповідного загального списку виборців складають списки виборців по кожній звичайній виборчій дільниці за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

4. Виборець може бути включений до списку виборців тільки на одній виборчій дільниці.

Правове врегулювання даних моментів встановлює певну національну традицію фіксування виборчого корпусу, яка тягне за собою як певні переваги, так і вади. Разом з тим, спираючись на аналіз законодавчих норм та правозастосовчу практику, можна виділити низку критеріїв поданих нижче, які дозволяють з упевненістю говорити про максимально прозорий характер процедур формування списків виборців. Окремі положення законодавства та виборчої практики, які сприяють проведенню відкритих виборів і запобігають зловживанню владою, заслуговують на увагу й українських законодавців і громадськості.

Загальні списки виборців, відповідно до законодавства України, формуються виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад або органами (посадовими особами), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, а також консульськими установами та іншими офіційними представництвами України за кордоном до 1 липня року проведення чергових виборів Президента України з використанням відомостей, які мають місцеві органи Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної податкової адміністрації України про місце постійного проживання громадян.

Такої ж практики, наприклад, дотримуються в Болгарії. Списки виборців складають муніципальні адміністрації, де зберігається реєстр населення, що проживає на відповідній території, і підписуються мером муніципалітету, або мером майорату, або

заступником мера і секретарем муніципалітету. У містах, які мають поділ на адміністративні райони, списки виборців підписує мер і секретар відповідного адміністративного району (ст. 26 болгарського Закону про вибори).

У деяких зарубіжних країнах списки виборців становлять спеціальний Національний (Центральний) реєстр виборів (Албанія, Македонія, Боснія і Герцеговина). Так, в Албанії Національний список складається під контролем ЦВК, яка утворює у своєму складі директорат реєстрації виборців. Цей спеціальний орган є підзвітним тільки ЦВК, і в коло його обов'язків входить: ведення реєстру виборців, розробка інструкцій і методів складання реєстру, організація і контроль за процесом реєстрації виборців. Крім того, ЦВК може накладати на Директорат додаткові обов'язки щодо реєстрації.

Принципово інший підхід до формування списків виборців можна знайти в Болгарії та Естонії. У цих країнах списки виборців складаються на основі іншого статистично-облікового документа — Національного реєстру населення, який складається центральними органами виконавчої влади і ведеться органами місцевого самоврядування. В Естонії уряд призначає спеціального уповноваженого для ведення центрального реєстру на основі сільських муніципальних та міських реєстрів.

Законодавство Литви подає приклад певного компромісу між першим та другим прикладом. Так, формування списків виборців відбувається у два етапи. Спочатку попередній список виборців складається відповідно до даних реєстру населення Литовської Республіки. Далі ЦВК безпосередньо організовує складання, уточнення та ведення списків виборців на основі даних органів місцевого самоврядування, державних органів та окружних виборчих комісій. Останній етап формування списків виборців передбачає передачу ЦВК окружним комісіям за 39 днів до дня голосування списків виборців одномандатного виборчого округу, які, у свою чергу, за 29 днів передають дільничним виборчим комісіям списки виборців на виборчій дільниці.

Найбільш наближеними до української моделі прикладами ведення списків виборців є Польща, Румунія, Словаччина та Чехія. Однак, на відміну від української практики, у цих країнах, встановлена жорсткіша схема ведення списків виборців. По-перше, якщо в Україні цей документ є тимчасовим і пристосованим до проведення конкретних виборів: списки складаються до 1 липня року, що передує рокові проведення чергових виборів, то в Польщі, Румунії та Словаччині виборчі списки є постійними документами, іноді зі спеціальним статусом (Румунія), які надають право голосу на

виборах усіх рівнів та референдумах (Польща). Постійні списки виборців у цих країнах ведуться органами місцевого самоврядування. Однак повнота та обсяг повноважень органів місцевого самоврядування, порядок ведення списків суттєво відрізняється в кожному випадку.

29 червня 2004 року Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України “Про державний реєстр виборців”. Не дивлячись на те, що цей Закон має набути чинності лише 1 січня 2005 року, на думку деяких науковців, окремі його норми можна було б застосувати на виборах Президента.

Стаття 32. Порядок складання списків виборців для проведення голосування для звичайних виборчих дільниць

1. Органи, зазначені у частині третій статті 31 цього Закону, не пізніше як за тридцять п'ять днів до дня виборів передають списки виборців для звичайних виборчих дільниць у двох примірниках відповідним територіальним виборчим комісіям за підписом сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради або особи, яка відповідно до закону здійснює його повноваження. Зазначена посадова особа забезпечує своєчасне надання списків виборців територіальним виборчим комісіям та їх достовірність. Підпис вказаної посадової особи засвідчується печаткою відповідного органу.

2. Військовослужбовці, члени їх сімей та інші виборці, які проживають у межах дислокації військових частин (формувань) і голосуватимуть на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами місць дислокації військових частин (формувань), включаються до списків виборців відповідної виборчої дільниці на підставі відомостей, поданих командирами військових частин (формувань) до органів, що складають списки виборців відповідно до частини третьої статті 31 цього Закону, не пізніше як за сорок днів до дня виборів. Зазначені відомості подаються в одному примірнику за підписом командира військової частини (формування) і засвідчуються печаткою військової частини (формування). Командир військової частини (формування) забезпечує своєчасне надання зазначених відомостей відповідним органам та їх достовірність.

3. У списку виборців зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, рік народження (для осіб, яким на день виборів виповнилося або виповнюється вісімнадцять років, - також число та місяць народження), адреса місця проживання виборця. За відсутності відомостей про місяць і день народження громадянина вважається, що він народився 1 січня відповідного року. У списку виборців передбачаються відповідні місця для підписів виборців за отримання виборчого бюлетеня в день виборів, а також для підписів члена дільничної виборчої комісії, який видав виборчий бюлетень. Виборці включаються до списку в порядку, зручному для проведення голосування.

4. Якщо територіальна виборча комісія не отримала список виборців на звичайній виборчій дільниці у строки, передбачені частиною першою цієї статті, вона оскаржує до місцевого суду бездіяльність сільського, селищного, міського

голови, голови районної у місті ради або особи, яка відповідно до закону здійснює його повноваження, у порядку, передбаченому цим Законом.

5. Територіальна виборча комісія не пізніше як за тридцять один день до дня виборів передає список виборців (в одному примірнику) відповідній дільничній виборчій комісії звичайної виборчої дільниці. Другий примірник зберігається в територіальній виборчій комісії. Від імені дільничної виборчої комісії список виборців отримують не менше трьох членів цієї комісії, одним з яких повинен бути голова комісії, а у разі неможливості - заступник голови або секретар комісії. Про передачу дільничній виборчій комісії списку виборців складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

Стаття, що коментується, закріплює саму процедуру та правовий статус списків виборців. В світовій практиці існує кілька підходів до визначення правового статусу списків виборців, залежно від порядку їх формування та доступу різних органів та їхніх ланок до процесу формування списків. Це може бути спеціальний документ, склад якого контролюється виключно ЦВК (чи іншим відповідним йому органом). Це має свої формальні переваги — ЦВК є відповідальним за хід усього виборчого процесу, у тому числі й за складання і зберігання списків виборців. З іншого боку, це виключає можливість ефективного контролю за діями ЦВК і передбачає сильний вплив особистісного фактора — голова і члени ЦВК мають важелі для зміни волевиявлення громадян. На противагу такому підходу виборчі списки можна формувати на основі загального реєстру населення, у чому можна побачити певний елемент пострадянської спадщини. Але в різних країнах по-різному вирішують проблему контролю за складанням списків органами місцевої влади, які вочевидь можуть перебувати під впливом різних політичних сил.

В Естонії функцію контролю і нагляду виконує спеціальний уповноважений, який зазвичай є фахівцем з правових питань і відповідно до посади має імунітет до зовнішнього втручання. У Польщі ми бачимо найскладнішу систему із залученням міністра державного управління, ДВК, органів місцевої влади, судів, що може мати недоліком надмірну конкуренцію і напруженість при підготовці і проведенні даного етапу виборчого процесу.

Зрозуміло, що розподіл повноважень між органами, які відповідають за складання й ведення виборчих списків, не гарантує уникнення помилок чи навмисного спотворення даних про громадян, включення «мертвих душ», дискримінацію за певними політичними поглядами. У такому разі в законодавстві передбачається простір для громадянської ініціативи перевірки і опрацювання списків виборців. Це право має підкріплюватися

насамперед обов'язком відповідальних органів оприлюднювати списки виборців та забезпечувати рівний доступ громадян до них.

Незалежно від особливостей процесу складання й перевірки списків виборців у деяких випадках передбачені винятки із загальних правил, які стосуються певних соціальних груп, зокрема військовослужбовців, співробітників структур державної безпеки, громадян за кордоном тощо. Такі положення ми можемо знайти в законодавстві Албанії, Боснії і Герцеговини, Болгарії, Литви, Польщі. Отже, у всіх вище перелічених державах військовослужбовці голосують за місцем розташування своїх частин. Оскільки військовослужбовці водночас є громадянами і можуть бути зареєстрованими за місцем юридичної адреси чи колишнього місця проживання, задля уникнення правової колізії і можливих зловживань (голосування двічі) у законодавстві різних країн сформульовано правило, згідно з яким виборець може бути зареєстрований тільки в одному списку.

Що ж до «закріплення» військовослужбовців за виборчими дільницями, то існує декілька варіантів. Наприклад, в Албанії військовослужбовці голосують за місцем проживання в частинах, що означає автоматичне виключення їх зі списків за місцем юридичної адреси.

У Болгарії за військовослужбовцями залишається вибір — голосувати за місцем проходження служби чи залишитись у списках за місцем проживання. Разом з тим Міністерство оборони надає управлінню реєстрації громадян і адміністративних послуг Міністерства регіонального розвитку та громадських робіт інформацію про місце знаходження осіб, призваних на військову службу, станом на день виборів з метою включення їх до списків виборців. Запобігти можливій подвійній реєстрації призовників чи вилученню їх узагалі з виборчих списків повинні виборчі комісії, яким командири частин надають інформацію про закріплення призовників за певною частиною. У болгарському законі передбачено також норми на випадок голосування експатріантів. Для цього їм потрібно лише засвідчити свою особу та приїзд на момент виборів.

На відміну від балканських республік, у Литві військовослужбовці включаються до списків виборців за постійним місцем проживання.

У виборчому законодавстві Польщі виділено найбільше спеціальних категорій громадян. Так, військовослужбовці строкової служби включаються до списків виборців населених пунктів їхньої дислокації за власною заявою між 21-м і 14-м днем до дня

виборів. Відповідальними за здійснення права волевиявлення військовослужбовцями встановлено командирів підрозділів.

В Україні виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад, не пізніш як за тридцять п'ять днів до дня виборів передають списки виборців для звичайних виборчих дільниць у двох примірниках відповідним територіальним виборчим комісіям за підписом сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради або особи, яка відповідно до закону здійснює його повноваження. Якщо територіальна виборча комісія не отримала список виборців на звичайній виборчій дільниці у строки, вона оскаржує до місцевого суду бездіяльність сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради або особи, яка відповідно до закону здійснює його повноваження. Територіальна виборча комісія не пізніш як за тридцять один день до дня виборів передає список виборців відповідній дільничній виборчій комісії звичайної виборчої дільниці.

Стаття 33. Відкріпні посвідчення

1. Виборець, який пізніше ніж за тридцять днів до дня виборів включно або після дня виборів до дня повторного голосування включно вибуває з населеного пункту, де він включений до списку виборців на звичайній виборчій дільниці, може звернутися до дільничної виборчої комісії особисто або, у випадку, зазначеному у частині восьмій статті 35 цього Закону, через іншу особу із заявою про виключення його із списку виборців. На підставі цієї заяви та одного із документів, передбачених частиною другою статті 2 цього Закону, дільнична виборча комісія видає виборцю або особі, вказаній у заяві виборця, у випадку, зазначеному в частині восьмій статті 35 цього Закону, відкріпне посвідчення. У списку виборців при цьому зазначаються дата видачі та номер відкріпного посвідчення, ставляться підписи виборця або особи, яка отримала посвідчення, та члена дільничної виборчої комісії, який його видав. У день виборів та в день повторного голосування відкріпне посвідчення не видається. У разі втрати виборцем відкріпного посвідчення воно повторно не видається.

2. Відкріпні посвідчення для дня виборів та для дня повторного голосування мають відмінну форму. Форми відкріпних посвідчень встановлює Центральна виборча комісія не пізніш як за шістьдесят днів до дня виборів. Відкріпні посвідчення обох видів мають єдину для кожного виду нумерацію на всій території України і є документами суворої звітності.

3. На бланку відкріпного посвідчення передбачається місце для прізвища та підпису члена дільничної виборчої комісії, який видав посвідчення, печатки дільничної виборчої комісії, а також підпису виборця, який отримав відкріпне посвідчення. Без підпису виборця відкріпне посвідчення є недійсним.

4. Порядок виготовлення відкріпних посвідчень, їх отримання Центральною виборчою комісією від підприємства-виготовлювача, передання територіальним виборчим комісіям встановлюється Центральною виборчою комісією.

5. Територіальна виборча комісія передає разом із списками виборців дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць бланки відкріпних посвідчень у кількості, що не перевищує чотири відсотки від орієнтовної кількості виборців на відповідній виборчій дільниці, у порядку, зазначеному у частині п'ятій статті 32 цього Закону. Про передачу дільничній виборчій комісії бланків відкріпних посвідчень складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Дільничним виборчим комісіям спеціальних виборчих дільниць бланки відкріпних посвідчень не передаються.

6. Дільничним виборчим комісіям закордонних виборчих дільниць, утворених при дипломатичних та інших офіційних представництвах та консульських установах України за кордоном, бланки відкріпних посвідчень передаються у кількості, що не перевищує одного відсотка від кількості виборців, які перебувають на консульському обліку. Відкріпне посвідчення, видане на закордонній виборчій дільниці, є підставою для включення до списку виборців лише на звичайній виборчій дільниці.

7. Бланки відкріпних посвідчень, не передані дільничним виборчим комісіям, зберігаються в територіальних виборчих комісіях. На підставі письмового вмотивованого звернення дільничної виборчої комісії звичайної виборчої дільниці рішенням територіальної виборчої комісії необхідна додаткова кількість бланків передається вказаній дільничній виборчій комісії у порядку, встановленому цим Законом.

Ця норма Закону є досить позитивною з теоретичної точки зору, однак на практиці норми що регламентують порядок виключення виборців зі списку у зв'язку із зміною ними місця проживання та порядок голосування виборців за так званими «відкріпленнями» виявляються не повністю зрозумілими. Навіть у ЦВК не було однозначного розуміння цієї норми Закону оскільки тривалий час точилися суперечки довкола того скільки відкріплювальних довідок треба видавати виборцям дві (про виключення зі списку виборців і про включення до списку виборців) чи одну (лише про виключення зі списку виборців). На місцях реалізація цієї правової норми також викликала повне нерозуміння і неабияке збентеження в організаторів виборів. Така невизначеність в Законі призвела до багатьох порушень виборчих прав громадян, які за формальними підставами не змогли взяти участь у голосуванні під час виборів.

Стаття 34. Порядок уточнення списку виборців та ознайомлення з ним виборців

1. Дільнична виборча комісія звичайної виборчої дільниці після отримання списку виборців на виборчій дільниці у порядку і в строки, передбачені частиною

п'ятою статті 32 цього Закону, надає його для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії.

2. Кожен громадянин України має право ознайомитися із списком виборців у приміщенні дільничної виборчої комісії та перевірити правильність внесених до списку відомостей. Громадянин має право оскаржити до дільничної чи територіальної виборчої комісії або безпосередньо до місцевого суду за місцезнаходженням виборчої дільниці допущені при складанні списку виборців неправильності, в тому числі невключення, неправильне включення або виключення із списку виборців його або інших осіб.

3. Виборець особисто подає скаргу до виборчої комісії. Скарга за формою, визначеною статтею 95 цього Закону, подана до виборчої комісії, розглядається на засіданні комісії, як правило, у присутності заявника. Скарга, подана не пізніш як за день до дня виборів, розглядається у триденний строк на найближчому засіданні комісії, але не пізніше дня, що передує дню виборів, а подана напередодні дня виборів або до територіальної виборчої комісії в день виборів - невідкладно. За підсумком розгляду заяви виборча комісія зобов'язана прийняти рішення про внесення зміни до списку виборців або мотивоване рішення про відхилення скарги. Копія мотивованого рішення про відхилення скарги видається заявнику не пізніше наступного дня після його прийняття, а напередодні дня виборів або в день виборів - невідкладно.

4. Скарга щодо обставин, передбачених частиною другою цієї статті, у день виборів дільничною виборчою комісією не приймається і не розглядається.

5. Громадянин може подати скаргу до місцевого суду щодо обставин, передбачених частиною другою цієї статті, у порядку, передбаченому законом. Скарга, подана до суду до дня виборів, розглядається у триденний строк, але не пізніше дня, що передує дню виборів, а подана в день виборів - невідкладно, але не пізніше часу закінчення голосування.

6. Суд приймає рішення за скаргою виборця з питань, передбачених частиною другою цієї статті, за результатами встановлення місця проживання виборця з дотриманням вимоги про включення виборця у списки виборців лише на одній виборчій дільниці.

7. Дільнична та територіальна виборчі комісії на вимогу члена комісії, кандидата на пост Президента України, довіреної особи кандидата мають право звернутися із запитом до відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, керівників відповідних закладів та установ щодо надання для ознайомлення документів, що містять інформацію про місце проживання громадян або які засвідчують їх перебування у відповідному закладі чи установі. Зазначені органи зобов'язані надати вказані документи або їх засвідчені копії не пізніш як на третій день після отримання такого запиту виборчої комісії, але не пізніш як напередодні дня виборів.

8. Дільнична або територіальна виборча комісія приймає рішення про внесення змін до списку виборців на підставі особистих звернень громадян, подань органів та посадових осіб, зазначених у частині першій статті 31, частині другій статті 32 цього Закону, документів, передбачених у частині сьомій цієї статті, повідомлень, отриманих від територіальних виборчих комісій щодо включення виборців до списку виборців на іншій дільниці, зазначених у частинах шостій та тринадцятій статті 35 цього Закону та у частині дванадцятій цієї статті. Територіальна виборча комісія передає своє рішення дільничній виборчій комісії не

пізніше наступного дня після його прийняття, а в останній день перед днем виборів і в день виборів - невідкладно. На підставі такого рішення голова, заступник голови або секретар дільничної виборчої комісії вносить зміни до списку виборців невідкладно після отримання такого рішення. Зміни до списку виборців у зв'язку з прийняттям рішення дільничною виборчою комісією вносяться невідкладно після прийняття цього рішення.

9. **Виборець, який прибув до дня виборів або до дня повторного голосування включно до населеного пункту не за місцем свого проживання і відповідно до частини першої статті 33 був виключений із списку виборців на звичайній виборчій дільниці за місцем проживання, включається головою, заступником голови або секретарем дільничної виборчої комісії звичайної виборчої дільниці до списку виборців без рішення комісії, на підставі його письмової заяви, одного з документів, зазначених у частині другій статті 2 цього Закону, та відповідного відкріпного посвідчення, яке долучається до списку виборців. Відкріпне посвідчення не може бути підставою для включення виборця до списку виборців на спеціальній виборчій дільниці (крім випадків, зазначених у статті 35 цього Закону), а також на звичайній виборчій дільниці у тому ж населеному пункті, де воно було видане.**

10. **У разі прийняття рішення суду щодо внесення змін до списку виборців голова, заступник голови або секретар виборчої комісії на виконання такого рішення вносить відповідні зміни до списку виборців невідкладно після отримання рішення суду.**

11. **При включенні виборця до списку виборців на виборчій дільниці у порядку уточнення відомості про нього, передбачені формою списку виборців, вносяться у кінці списку виборців згідно з документами, що були підставою включення виборця до списку виборців. При цьому у графі поруч з прізвищем виборця зазначаються номер відкріпного посвідчення, дата і номер постанови дільничної чи територіальної виборчої комісії або рішення суду про включення виборця до списку виборців.**

12. **Якщо при розгляді питання про включення виборця до списку виборців було виявлено можливості включення цього виборця до списків виборців на одній чи декількох інших дільницях, дільнична виборча комісія не пізніше наступного дня після прийняття рішення повідомляє територіальну виборчу комісію виборчого округу, до якого вона належить, про включення виборця до списку виборців та інші можливі місця його включення до списків виборців. Територіальна виборча комісія, яка отримала зазначене повідомлення, забезпечує невідкладну передачу цього повідомлення до дільничних виборчих комісій, де вказана особа могла бути включена до списку виборців.**

13. **Вносити будь-які зміни до списку виборців після закінчення голосування забороняється.**

Коментуючи цю статтю звернемося до практики застосування її в законодавстві зарубіжних країн. Одразу підкреслимо таку тенденцію: у країнах, де ведуться постійні списки виборців (Польща, Румунія, Словаччина і Чехія) окремо не встановлюються строки оприлюднення списків і внесення змін до списків, тоді як у решті держав ці строки є чітко окресленими.

Найскладніша процедура оприлюднення, перевірки, внесення змін і оскарження складу списків виборців належить Албанії. За 4 місяці до завершення мандата Асамблеї чи місцевої ради ЦВК звертається до Національної служби цивільного стану з проханням підготувати у двотижневий термін попередні списки виборців. Згодом ЦВК має «негайно» надіслати «чотири копії попередніх списків» кожній окружній комісії, які й будуть представлені на огляд громадськості та політичних партій. виправлення даних може відбуватися тільки за 23 дні до дня голосування. Потім попередні списки потрапляють до Директорату, який підбиває підсумки і затверджує зміни та оновлення за 13 днів до виборів. Остаточні списки виборців потрапляють до окружних виборчих комісій за 10 днів до виборів. Жодне оскарження чи виправлення списків не приймається.

Згідно із законодавством Болгарії списки виборців оприлюднюються за 40 днів до виборів. При цьому оскарження змісту списку виборців органи місцевої влади зобов'язані приймати не пізніше як за 7 днів до виборів. На відміну від Албанії, зміст списків може бути оскаржений двічі: зверненням до муніципалітету та оскарженням відповідного рішення за зверненням у суді. Крім того, на додаток до списків виборців, які оприлюднюються органами місцевого самоврядування, місцеві виборчі комітети проводять люстрацію — оприлюднення даних колишньої Державної служби безпеки і розвідслужби Генерального штабу щодо кандидатів.

У Литві списки оприлюднюються за 25 днів до виборів, але (так само як і в Болгарії) оскаржувати їх можна тільки за 10 днів до виборів. Так само передбачається двоступенева процедура перевірки й оскарження інформації у списках: в органах місцевої влади та суді. Разом з тим у Литві передбачено дії виборчих комісій на випадок звернення громадян щодо уточнення списку виборців і після 10 днів. Так, виборець може бути включений у виборчий список якщо він звернеться не пізніше 18.00 години у день голосування та надасть відомості про громадянство та місце проживання (паспорт). При цьому дільнична виборча комісія включає його до додаткового виборчого списку й одразу направляє його дані до окружної виборчої комісії, яка має перевірити правдивість наданих виборцем даних та усунути можливість голосування виборцем більш як один раз або поштою.

Молдовський варіант оприлюднення і внесення змін до списків виборців є найменш прозорим. Списки оприлюднюються лише за 15 днів до виборів. Відсутня

також чітка процедура оскарження даних списку у виборчій комісії, органах місцевої влади чи судах.

В Естонії контроль за змістом виборчих списків повністю покладено на громадян. Так, на основі виборчих списків громадянам розсилаються картки виборця за 25 днів до виборів. За 10 днів до виборів громадяни можуть звертатися до уповноваженого для ведення сільського чи міського реєстру щодо виправлення інформації у списку. Після 10 днів ці дані можуть виправлятися тільки за умови, якщо виборця було помилково пропущено в реєстрі чи списку або помилково внесено до них.

У країнах, де передбачені постійні списки виборців (Польща, Румунія, Словаччина і Чехія), відповідальність за оприлюднення покладається на мерів, при чому у Польщі порядок оприлюднення визначається міністром з державного управління. Згідно з польським законодавством, списки виборців можуть видаватися усім, хто бажає, за письмовим запитом в управління громади (виконавчий комітет місцевої ради). Крім того, голова громади, мер або орган, який складав списки, має повідомити виборців про завершення складання списків, час і місце ознайомлення з ними у «загальноприйнятний час» (зручний для громадян). Оскарження даних списків як у Болгарії, так і в Литві, проходить через органи місцевої влади та суд. Однак у польському випадку чітко перелічені підстави такого оскарження: 1) невключення виборця до списку; 2) включення до списку особи, яка не має виборчого права; 3) неправильні дані про осіб, занесених у список; 4) включення до списку особи, яка постійно не проживає на території громади. Потрібно зазначити, що в разі оскарження змісту списків у Польщі не накладаються жорсткі часові рамки внесення позовів. У Румунії також не встановлюються строки внесення оскарження щодо змісту списків виборців. Однак потрібно зазначити, що там списки виборців мають оновлюватись у січні кожного року та протягом 15 днів від дня оголошення дати виборів. Отже, в умовах виборчої кампанії, перевіряти списки виборців доцільно саме після закінчення оновлення списків. Органи місцевої влади повинні приймати рішення за звернення громадян впродовж 3 днів, далі громадяни мають право на оскарження в суді, яке теж має розглядатися протягом 3 днів. У свою чергу, органи влади і громадяни можуть виходити з апеляцією щодо рішення суду, але не пізніше як через 48 годин від часу ухвалення відповідного рішення судом.

Однією з переваг словацького законодавства є визначення строку виправлення органами місцевої влади відомостей у списках на вимогу виборців (48 годин). У разі

відмови громадяни мають право звернутися з позовом до суду, при чому з них не стягується мито за розгляд справи. Далі, згідно із законом, місцева влада передає списки виборців виборчим комісіям не пізніше як за дві години. Таким чином, відповідальність за зміст списків повністю лягає на місцеві ради. Так, до їхніх повноважень належить залучення даних з інших органів державної влади щодо громадянства, місця перебування громадян, смерть, зміну громадянства, зміну імені і прізвища. Саме місцеві ради надають громадянам відкріпні картки для голосування в іншому місці та викреслюють їхні прізвища. Це також підтверджується нормою, згідно з якою дільничні виборчі комісії мають реєструвати в день голосування виборців, які нададуть підтвердження від місцевої ради про постійне місце проживання в межах даної дільниці.

В Україні дільнична виборча комісія звичайної виборчої дільниці після отримання списку виборців на виборчій дільниці надає його для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії. Кожен громадянин України має право ознайомитися із списком виборців у приміщенні дільничної виборчої комісії та перевірити правильність внесених до списку відомостей. При цьому, громадянин має право оскаржити до дільничної чи територіальної виборчої комісії або безпосередньо до місцевого суду за місцезнаходженням виборчої дільниці допущені при складанні списку виборців неправильності, в тому числі невключення, неправильне включення або виключення із списку виборців його або інших осіб.

Дільнична та територіальна виборчі комісії на вимогу члена комісії, кандидата на пост Президента України, довіреної особи кандидата мають право звернутися із запитом до відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, керівників відповідних закладів та установ щодо надання для ознайомлення документів, що містять інформацію про місце проживання громадян або які засвідчують їх перебування у відповідному закладі чи установі. Зазначені органи зобов'язані надати вказані документи або їх засвідчені копії не пізніш як на третій день після отримання такого запиту виборчої комісії, але не пізніш як напередодні дня виборів.

Стаття 35. Порядок складання та уточнення списку виборців на спеціальних та закордонних виборчих дільницях

1. На спеціальних (крім дільниць у стаціонарних лікувальних закладах) та закордонних виборчих дільницях списки виборців складаються за формою, зазначеною у частині третій статті 31 цього Закону, відповідними дільничними виборчими комісіями на підставі відомостей, наданих керівниками закладів

установ, представництв, капітанами суден, командирами військових частин (формувань), де утворені такі виборчі дільниці, не пізніш як за двадцять днів до дня виборів.

2. До списків виборців на день їх складання на закордонних виборчих дільницях, утворених при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, включаються на підставі даних консульського обліку працівники цих представництв, установ та члени їх сімей, а також інші громадяни України, які проживають чи перебувають на території відповідної іноземної держави.

3. На спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, списки виборців складаються за формою, зазначеною у частині третій статті 31 цього Закону, відповідними дільничними виборчими комісіями на підставі відомостей, поданих керівниками відповідних закладів, не пізніш як за десять днів до дня виборів або до дня повторного голосування. Виборці, які повинні залишити лікувальний заклад до дня виборів чи дня повторного голосування, до списку виборців на такій дільниці не включаються. Вказані відомості подаються в одному примірнику за підписом керівника закладу і засвідчуються відповідною печаткою. Керівник закладу забезпечує своєчасне подання дільничній виборчій комісії та достовірність вказаних відомостей.

4. Дільнична виборча комісія спеціальної та закордонної виборчої комісії на наступний день після складання списку виборців на дільниці надає його для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії.

5. У разі якщо виборець поступив до стаціонарного лікувального закладу пізніше як за десять днів до дня виборів або дня повторного голосування, однак раніше ніж за три дні до вказаного дня, дільнична виборча комісія вносить відповідні зміни до списку виборців на підставі подання керівника відповідного закладу, підпис якого засвідчується печаткою відповідного закладу.

6. Дільнична виборча комісія спеціальної виборчої дільниці повідомляє територіальну виборчу комісію виборчого округу, до якого належить ця виборча дільниця, про включення кожного виборця до списку виборців на відповідній дільниці та про місце їх включення до списків виборців за місцем проживання. Територіальна виборча комісія, яка отримала зазначене повідомлення, забезпечує невідкладне передання цього повідомлення до дільничних виборчих комісій, де вказана особа включена до списку виборців.

7. Виборець, який проживає у тому ж населеному пункті, де знаходиться лікувальний заклад, у якому він перебуває, може звернутися до виборчої комісії звичайної виборчої дільниці, де він включений до списку виборців, із заявою про бажання проголосувати за місцем свого тимчасового перебування у порядку, передбаченому частиною першою статті 77 цього Закону. У цьому разі до списку виборців на спеціальній виборчій дільниці він не включається.

8. Виборець, який поступив до стаціонарного лікувального закладу, що знаходиться в іншому населеному пункті, за три і менше днів до дня виборів або дня повторного голосування, може звернутися до виборчої комісії звичайної виборчої дільниці, де він включений до списку виборців, з заявою про надання йому відкріпного посвідчення. Підпис виборця на заяві засвідчується керівником лікувального закладу. У заяві повинна бути вказана особа, яку виборець уповноважує отримати відкріпне посвідчення.

9. Член дільничної комісії спеціальної виборчої дільниці, який внесений до списку виборців звичайної виборчої дільниці в іншому населеному пункті, має право проголосувати на виборчій дільниці, де він є членом виборчої комісії, на підставі відкріпного посвідчення.

10. У разі утворення спеціальної виборчої дільниці у винятковому випадку відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону списки виборців складаються дільничною виборчою комісією не пізніш як за чотири дні до дня виборів на підставі відомостей, поданих керівником відповідного закладу, установи, представництва, капітаном судна, командиром військової частини (формування). Вказані відомості подаються до дільничної виборчої комісії в одному примірнику за підписом керівника закладу, установи, представництва, капітана судна, командира військової частини (формування) і засвідчуються відповідною печаткою.

11. Виборець, який прибув до закордонної виборчої дільниці до дня виборів чи дня повторного голосування включно, особисто подає до відповідної дільничної виборчої комісії письмову заяву про включення до списку виборців на цій дільниці, відповідне відкріпне посвідчення та паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка чи посвідчення члена екіпажу.

12. Виборець, який прибув до закордонної виборчої дільниці не пізніше ніж за сім днів до дня виборів чи дня повторного голосування без відкріпного посвідчення, особисто подає до відповідної дільничної виборчої комісії письмову заяву про включення до списку виборців на цій дільниці з зазначенням місця проживання, а також паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка чи посвідчення члена екіпажу.

13. Виборча комісія спеціальної або закордонної виборчої дільниці при включенні до списку виборців осіб відповідно до частин першої - третьої, п'ятої, десятої та дванадцятої цієї статті, на підставі відомостей, поданих керівником відповідного закладу, установи, представництва, капітаном судна, командиром військової частини (формування), повідомляє територіальну виборчу комісію виборчого округу, до якого належить виборча дільниця, не пізніше наступного дня після завершення складання списків виборців на відповідній дільниці або після включення виборця до списку виборців про включення до списку виборців цих осіб та про місце їх проживання.

14. Територіальна виборча комісія, яка отримала повідомлення, зазначене у частині тринадцятій цієї статті, забезпечує невідкладну передачу цього повідомлення до дільничної виборчої комісії за місцем проживання виборця, включеного до списку виборців не за місцем свого проживання. Дільнична виборча комісія на підставі цього повідомлення невідкладно приймає рішення про виключення виборця із списку виборців на цій виборчій дільниці.

З метою забезпечення реалізації своїх виборчих прав громадянами України на спеціальних та закордонних виборчих дільницях, Закон встановлює процедуру складання та уточнення списків виборців на таких дільницях. В цілому, ця процедура мало чим відрізняється від процедури складання списків на звичайних виборчих дільницях, проте має деякі особливості. Так, наприклад, до списків виборців на день їх складання на закордонних виборчих дільницях утворених при дипломатичних та інших офіційних

представництвах і консульських установах України за кордоном, включаються на підставі даних консульського обліку працівники цих представництв, установ та члени їх сімей, а також інші громадяни України, які проживають чи перебувають на території відповідної іноземної держави. В свою чергу, на спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, списки виборців складаються відповідними дільничними виборчими комісіями на підставі відомостей, поданих керівниками відповідних закладів, не пізніш як за десять днів до дня виборів або до дня повторного голосування.

Стаття 36. Список виборців для повторного голосування

1. Для проведення повторного голосування не пізніш як на одинадцятий день після дня виборів виготовляється новий примірник списку виборців за встановленою формою з урахуванням уточнень, внесених до нього в порядку, встановленому цим Законом.

2. Список виборців для повторного голосування на звичайній виборчій дільниці виготовляється на основі списку виборців для голосування в день виборів. З цією метою на першому засіданні територіальної виборчої комісії після призначення повторного голосування пакети із списками виборців, які використовувалися у день виборів, розкриваються, про що складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Такий акт підписується усіма присутніми на засіданні членами комісії, а також присутніми кандидатами, їх довіреними особами, офіційними спостерігачами від суб'єктів виборчого процесу, представниками засобів масової інформації. Після виготовлення нових примірників списків виборців ті списки виборців, які використовувалися для голосування в день виборів, запаковуються на засіданні територіальної виборчої комісії у порядку, передбаченому частиною дванадцятою статті 78 цього Закону. Виготовлені виборчі списки передаються дільничним виборчим комісіям у порядку, встановленому цим Законом.

3. До списку виборців для повторного голосування на звичайних виборчих дільницях додатково включаються особи, яким виповнюється 18 років до дня повторного голосування включно і які постійно проживають на території відповідної виборчої дільниці.

4. Особи, включені до списку виборців на підставі відкріпних посвідчень на право голосу у день виборів, до списку виборців для повторного голосування не включаються.

5. Дільнична виборча комісія отримує від територіальної виборчої комісії та подає список виборців для повторного голосування для загального ознайомлення не пізніш як за сім днів до дня повторного голосування. Уточнення списку проводиться у порядку, встановленому статтями 34 і 35 цього Закону.

Ця стаття закріплює особливості складання списків виборців під час повторного голосування. Головна особливість складання списків виборців полягає у строках. Так,

для проведення повторного голосування не пізніше як на одинадцятий день після дня виборів виготовляється новий примірник списку виборців за встановленою формою з урахуванням уточнень.

У зв'язку із скороченими строками всієї виборчої кампанії під час проведення повторного голосування список виборців для повторного голосування виготовляється на основі списку виборців для голосування в день виборів. Крім того, особливістю є також і те, що до цього списку додатково включаються особи, яким виповнюється 18 років до дня повторного голосування включно і які постійно проживають на території відповідної виборчої дільниці.

Розділ VI

ФІНАНСОВЕ І МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Різке збільшення виборчих витрат, дорогі виборчі технології обумовили втручання законодавця з метою забезпечення контролю за джерелами фінансування виборчих кампаній і їхньої прозорості для суспільства і держави.

В остаточному підсумку саме законодавство про фінансування виступає як засіб проти перетворення політичних виборів у змагання фінансових можливостей тієї чи іншої партії, того чи іншого кандидата. Основний принцип, яким керується законодавець, складається в забезпеченні рівності всіх кандидатів, тобто в даному випадку забезпеченні рівних фінансових умов для кандидатів, що беруть участь у виборах. З цією метою законодавчо фіксуються межі фінансових коштів, використовуваних кандидатами на проведення своєї виборчої кампанії, джерела її фінансування, форми контролю держави за фінансовою стороною виборів, відповідальність за порушення законодавства.

Стаття 37. Фінансування виборів Президента України

1. Витрати на підготовку та проведення виборів Президента України здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

2. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, для фінансування передвиборної агітації зобов'язаний утворити свій виборчий фонд, що формується в порядку, встановленому цим Законом.

Будь-які вибори, звичайно не можуть відбутися без відповідного фінансування всіх заходів, які входять до виборчого процесу. Саме тому, головне – це визначити хто, яким чином, в якому обсязі фінансуватиме вибори. Світова практика виходить із того, що з погляду джерел фінансування виборів варто виділити державне фінансування і приватне фінансування (фінансування партіями, громадськими організаціями, фізичними і юридичними особами). До цих форм фінансування виборів перейшли і держави Східної Європи, відмовивши від державно-монопольного фінансування, що панував у часи народних демократій, виборчих кампаній.

Разом із цим, аналіз законодавства США, Канади, Великобританії, ФРН і Франції - держав, законодавство яких в основному відображає сучасні тенденції в правовому

регулюванні кола питань, зв'язаних з фінансовою стороною виборчих кампаній, дозволяє виділити три способи законодавчої регламентації фінансування виборів:

1) законодавче регулювання в рамках загального нормативного акта, що регламентує представницьку систему країни (Великобританія - Закон про народне представництво 1983 р.);

2) регулювання фінансування виборів у рамках виборчого законодавства (США - Федеральний закон про виборчі кампанії, Канада — Закон про вибори, Франція - прийняття законодавчих актів про фінансування виборів супроводжується їх інкорпоруванням у виборчий кодекс);

3) регламентація питань, зв'язаних з фінансуванням виборчих кампаній, законодавством про партії (ФРН — Закон про політичні партії).

Різні способи правового регулювання фінансування виборів зв'язані скоріше з особливостями політичних і правових систем різних країн, ніж із предметом регулювання. Очевидно, ефективність даного законодавства залежить не від способу регулювання, а від змісту предмета регулювання. Однак варто помітити, що фінансування виборів - предмет виборчого законодавства. І з цього погляду регулювати питання, зв'язані з фінансуванням виборчих кампаній, логічніше в рамках законодавства про вибори, ніж у рамках іншого законодавства. Ступінь регламентації питань, очевидно, залежить про ступінь зловживань у цій сфері, оскільки правове регулювання в даному випадку виступає як реакція на ці зловживання і носить скоріше обмежно-заборонний ніж регулятивно-профілактичний характер.

Саме тому коментована стаття цілком відповідає природі та духу процедури фінансування виборів демократичних країн, оскільки визначає два основних джерела фінансування: кошти Державного бюджету України та кошти виборчих фондів кандидатів на пост Президента України. При чому з метою виключення можливості порушення принципу рівності всіх кандидатів на пост Президента України, цей перелік є виключним.

Стаття 38. Фінансове забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України за рахунок коштів Державного бюджету України

1. Фінансове забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України за рахунок коштів Державного бюджету України здійснюється Центральною виборчою комісією, яка є головним розпорядником цих коштів.

2. Обсяг коштів для підготовки та проведення виборів Президента України за поданням Центральної виборчої комісії передбачається окремим рядком у законі про Державний бюджет України.

3. Витрати на підготовку та проведення виборів Президента України, у тому числі на друкування інформаційних плакатів кандидатів на пост Президента України, публікацію в засобах масової інформації їх передвиборних програм, оплату часу мовлення на радіо і телебаченні, здійснюються Центральною виборчою комісією та територіальними виборчими комісіями відповідно до затверджених Центральною виборчою комісією кошторисів видатків у межах коштів, передбачених на підготовку і проведення виборів у Державному бюджеті України.

4. Кошти на підготовку та проведення виборів Президента України, передбачені Державним бюджетом України, перераховуються Центральній виборчій комісії у триденний строк з дня початку виборчого процесу.

5. Центральна виборча комісія затверджує середні норми видатків територіальної виборчої комісії, а також середні норми видатків для потреб дільничних виборчих комісій, які повинні включати в себе, зокрема, витрати на майновий найм (оренду) приміщень виборчих комісій та оплату за використання матеріально-технічних засобів, а також оплату праці членів комісій.

6. Територіальна виборча комісія у десятиденний строк з дня її утворення на основі середніх норм видатків складає єдиний кошторис видатків для підготовки і проведення виборів із включенням до нього власних видатків та видатків для потреб дільничних виборчих комісій територіального округу. Єдиний кошторис видатків затверджується Центральною виборчою комісією.

7. Фінансування виборчих комісій здійснюється в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією спільно з Міністерством фінансів України.

8. Територіальна виборча комісія зобов'язана не пізніше як у семиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів Президента України повернути не використані нею на підготовку та проведення виборів кошти Державного бюджету України на рахунок Центральної виборчої комісії. Державне казначейство України у триденний строк інформує Центральну виборчу комісію про повернення цих коштів на її рахунок.

9. Територіальна виборча комісія в п'ятнадцятиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів складає та подає до Центральної виборчої комісії фінансовий звіт про надходження та використання коштів Державного бюджету України на підготовку і проведення виборів Президента України у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією, за формою, затвердженою Центральною виборчою комісією спільно з Державним казначейством України.

10. Контроль за правильним та цільовим використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку та проведення виборів Президента України, здійснюється Центральною виборчою комісією та відповідними органами державної контрольно-ревізійної служби у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією спільно з Міністерством фінансів України.

11. Відшкодування кредиторської заборгованості територіальних виборчих комісій після закінчення строку їх повноважень за умов незавершеного фінансування виборів Президента України у межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на підготовку і проведення виборів, забезпечується Кабінетом Міністрів України до закінчення наступного фінансового року.

Аналізуючи законодавство зарубіжних країн, приходимо до висновку, що контроль за фінансовою стороною виборів здійснюється різними органами: Федеральна комісія з виборів - у США; спеціальні органи - Комісія з нагляду за витратами на виборчу кампанію при Федеральному міністрі внутрішніх справ у ФРН; Національна комісія зі звітів про виборчу кампанію і політичне фінансування - у Франції.

Досить складна організація контролю за фінансуванням виборів діє в Канаді, де крім довіреної особи кандидата, призначається аудитор, на який покладений "оперативний" контроль за фінансовою діяльністю кандидата. Протягом чотирьох місяців після виборів усі кандидати через своїх довірених осіб зобов'язані надати у виборчу комісію "звіти, що стосуються витрат на виборах" і звіти аудиторів із указівкою усіх витрат і надходжень. У звітах повинні фігурувати всі пожертвувачі (фізичні особи, підприємства), що внесли на виборчу кампанію кандидата більш 100 дол. грошима, чи товарами послугами.

Функція контролю за фінансовою стороною виборів в Україні покладена на Центральну виборчу комісію, яка є головним розпорядником коштів для фінансового забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України за рахунок коштів Державного бюджету України. Комісія на виконання цієї функції вчиняє наступні дії:

- здійснює витрати на підготовку та проведення виборів Президента України, у тому числі на друкування інформаційних плакатів кандидатів на пост Президента України, публікацію в засобах масової інформації їх передвиборних програм, оплату часу мовлення на радіо і телебаченні;
- затверджує кошториси видатків у межах коштів, передбачених на підготовку і проведення виборів у Державному бюджеті України;
- затверджує середні норми видатків територіальної виборчої комісії;
- складає єдиний кошторис видатків для підготовки і проведення виборів із включенням до нього власних видатків та видатків для потреб дільничних виборчих комісій територіального округу;
- здійснює контроль за правильним та цільовим використанням коштів Державного бюджету України.

Стаття 39. Матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення

1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи зобов'язані сприяти виборчим комісіям у реалізації їх повноважень: надавати їм необхідні приміщення відповідно до нормативів, що встановлюються цим Законом та прийнятими відповідно до нього актами Центральної виборчої комісії; забезпечувати їх охорону, а також охорону виборчих бюлетенів та іншої виборчої документації; надавати згідно із встановленими Центральною виборчою комісією нормами транспортні засоби, засоби зв'язку, обладнання, інвентар, оргтехніку, що підлягають поверненню після припинення повноважень виборчих комісій. Порядок оплати зазначених послуг та відшкодування встановлюється Кабінетом Міністрів України.

2. Закупівля товарів, оплата робіт, послуг для підготовки і проведення виборів Президента України під час виборчого процесу здійснюються виборчими комісіями за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Виборче законодавство зарубіжних країн закріплює участь держави у фінансуванні виборів в основному у двох формах: пряме та непряме фінансування. Що стосується прямого фінансування, то воно носить, як правило, компенсаційний характер, тобто кандидату, політичній партії, іншим органам та організаціям відшкодовуються витрати на виборчу кампанію, у межах і порядку встановлених законом. Непряме фінансування виражається в основному в наданні державою різних пільг учасникам виборчого процесу, що взяли на себе тягар по його фінансуванню (податкові пільги).

Коментована стаття чітко закріплює пряме фінансування виборчих витрат учасників виборчого процесу, що зокрема полягає у тому, що надання необхідних приміщень, забезпечення їх охорони, а також охорони виборчих бюлетенів та іншої виборчої документації; надання транспортних засобів, засобів зв'язку, обладнання, інвентарю, оргтехніки, оплачується з Державного бюджету в розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Непрямий спосіб фінансування не передбачений у законодавстві про вибори Президента України.

Стаття 40. Оплата праці членів виборчих комісій

1. Робота члена виборчої комісії, який виконує свої повноваження у виборчій комісії на платній основі, оплачується у розмірі та в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України за поданням Центральної виборчої комісії за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

2. Розмір заробітної плати члена виборчої комісії, звільненого від виконання виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи, не може бути нижчим від його середньої заробітної плати за основним місцем роботи.

3. Членам виборчих комісій у межах загальної економії фонду оплати праці, передбаченого кошторисом видатків відповідної виборчої комісії на підготовку та проведення виборів Президента України, може бути нарахована і виплачена одноразова грошова винагорода в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

4. Робота членів виборчих комісій (у тому числі пенсіонерів та осіб, які тимчасово не працюють) у день виборів, у день повторного голосування і в дні встановлення підсумків голосування оплачується у розмірі та в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України.

5. Робота осіб, зазначених у частині двадцятій статті 28 цього Закону, оплачується у розмірі та в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України, за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

Оскільки посада члена виборчої комісії (крім Центральної виборчої комісії) не є постійною і створюється лише на час виборчого процесу, то особи, які відповідно займають ці посади повинні мати додаткові гарантії та відповідну плату за виконання своїх обов'язків. Саме тому, стаття 40 Закону визначає, що робота члена виборчої комісії, який виконує свої повноваження у виборчій комісії на платній основі, оплачується у розмірі та в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України за поданням Центральної виборчої комісії за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів. При цьому, розмір заробітної плати члена виборчої комісії, звільненого від виконання виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи, не може бути нижчим від його середньої заробітної плати за основним місцем роботи.

Стаття 41. Виборчий фонд кандидата на пост Президента України

1. Виборчий фонд кандидата на пост Президента України має накопичувальний рахунок, на який надходять кошти для фінансування виборчої кампанії кандидата на пост Президента України, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на виборчу кампанію. На виборчі поточні рахунки кошти надходять виключно з накопичувального рахунку виборчого фонду кандидата на пост Президента України.

2. Кандидат на пост Президента України відкриває один накопичувальний рахунок виборчого фонду в установі банку України у місті Києві і не більше одного поточного рахунку в установі банку в межах територіального виборчого округу.

3. Рахунки виборчого фонду кандидата у Президенти України відкриваються в установах банків в національній валюті.

4. Кандидат зобов'язаний відкрити накопичувальний рахунок свого виборчого фонду не пізніше ніж на десятий день з дня його реєстрації Центральною виборчою комісією. Підставою для відкриття накопичувального рахунку виборчого фонду

на пост Президента України. Підставою для відкриття поточного рахунку виборчого фонду кандидата є довідка установи банку про відкриття накопичувального рахунку виборчого фонду.

5. Порядок відкриття і закриття рахунків виборчого фонду кандидата на пост Президента України встановлюється Національним банком України за погодженням із Центральною виборчою комісією не пізніше як за сто десять днів до дня виборів.

6. Витрачання коштів з поточного рахунку виборчого фонду здійснюється виключно у безготівковій формі.

7. Послуги установи банку, пов'язані з відкриттям і закриттям рахунків виборчого фонду та з функціонуванням рахунків, надаються безоплатно. Установа банку за користування коштами, що знаходяться на рахунках виборчого фонду, відсотки не нараховує і не сплачує.

8. Установа банку не пізніше наступного робочого дня після дня відкриття рахунку виборчого фонду кандидата повідомляє Центральну виборчу комісію про відкриття рахунку та його реквізити.

9. Інформація про відкриття накопичувального рахунку відповідного виборчого фонду та його реквізити одноразово публікується Центральною виборчою комісією в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів. Подальша інформація про реквізити накопичувального рахунку виборчого фонду публікується у друкованих засобах масової інформації за рахунок коштів відповідного виборчого фонду.

10. Витрачання коштів з поточних рахунків виборчого фонду припиняється о 15 годині останнього дня перед днем виборів або днем повторного голосування.

11. У разі призначення повторного голосування використання коштів виборчих фондів кандидатів, включених до виборчих бюлетенів для повторного голосування, поновлюється з дня прийняття рішення про їх включення до виборчого бюлетеня для повторного голосування.

12. Рахунки виборчого фонду закриваються установами банків на п'ятнадцятий день після дня офіційного оприлюднення результатів виборів, а для кандидатів, не включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, - з дня опублікування рішення про призначення повторного голосування.

13. Арешт коштів на рахунках виборчого фонду до дня виборів або дня повторного голосування не дозволяється.

У зв'язку із тим, що більшість розрахунків в країнах світу здійснюється у безготівковій формі, учасники виборчого процесу мають рахунки в установах банків. Саме тому, коментована стаття визначає, що виборчий фонд кандидата на пост Президента України має накопичувальний рахунок, на який надходять кошти для фінансування виборчої кампанії кандидата на пост Президента України, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на виборчу кампанію. На виборчі поточні рахунки кошти надходять виключно з накопичувального рахунку виборчого

фонду кандидата на пост Президента України. Таким чином всі кошти які отримує кандидат у Президенти України зараховуються на накопичувальний рахунок.

Проте, досить цікавим є приклад США, де замість накопичувального рахунку існує Фонд з проведення президентських виборів, керівництво яким покладене на Федеральну комісію з виборів. Фонд формується винятково на добровільній основі, і кожен платник податків вправі прийняти рішення, щоб один долар (чи два долари з родини) зі стягнутих з його податків були спрямовані в цей фонд. Любий кандидат у президенти, що бере участь у первинних виборах (праймеріз) не менш ніж у 10 чи штатах що отримав не менш 5 голосів, що брали участь у голосуванні, може звернутися у Федеральну комісію з виборів за фінансовою допомогою, а за умови одержання пожертвувань на суму більш ніж 100 тис. дол. не менш чим у 20 штатах. На кожне індивідуальне пожертвування, оформлене чеком, комісія компенсує кандидату суму в межах 250 дол. на кожен чек.

Стаття 42. Розпорядники рахунків виборчого фонду

1. Кандидат на пост Президента України призначає з числа своїх довірених осіб не більше двох розпорядників накопичувального рахунку виборчого фонду, які мають виключне право на розпорядження згідно із законами України коштами, які надходять на накопичувальний рахунок. Розпорядники накопичувального рахунку виборчого фонду зобов'язані вести облік надходження та розподілу коштів, що надходять на накопичувальний рахунок виборчого фонду, між поточними рахунками.

2. Кандидат на пост Президента України призначає по одному розпоряднику поточного рахунку виборчого фонду у відповідному територіальному окрузі, який має виключне право на розпорядження коштами з відповідного поточного рахунку виборчого фонду. Розпорядники поточних рахунків забезпечують додержання фінансової дисципліни та цільове використання коштів виборчого фонду, ведуть облік використання коштів відповідного поточного рахунку виборчого фонду.

3. Установа банку, в якій відкрито накопичувальний або поточний рахунок виборчого фонду, надає розпорядникові потижнево або за його зверненням відомості про розміри та джерела внесків, що надійшли на рахунки виборчого фонду, рух коштів, а також їх залишки на рахунках.

4. Розпорядник поточного рахунку виборчого фонду зобов'язаний не пізніш як на сьомий день після дня виборів (дня повторного голосування) подати розпоряднику накопичувального рахунку виборчого фонду фінансовий звіт про використання коштів відповідного поточного рахунку виборчого фонду.

5. Розпорядник коштів накопичувального рахунку виборчого фонду не пізніш як на п'ятнадцятий день після дня виборів (у разі включення кандидата до виборчого бюлетеня для повторного голосування - не пізніш як на п'ятнадцятий день після дня повторного голосування) подає до Центральної виборчої комісії фінансовий звіт про використання та використання коштів виборчого фонду.

6. Форма фінансового звіту встановлюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів.

Ця стаття встановлює правовий статус осіб, з допомогою яких кандидат у Президенти України здійснює розпорядження коштами особистого виборчого фонду. Стаття визначає, що до таких осіб належать:

- 1) *розпорядники накопичувального рахунку виборчого фонду* (не більше двох з числа своїх довірених осіб), які мають виключне право на розпорядження коштами, які надходять на накопичувальний рахунок. Вони зобов'язані вести облік надходження та розподілу коштів, що надходять на накопичувальний рахунок виборчого фонду, між поточними рахунками.
- 2) *розпорядники поточного рахунку виборчого фонду* (не більше одного у відповідному територіальному окрузі), який має виключне право на розпорядження коштами з відповідного поточного рахунку виборчого фонду. Вони забезпечують додержання фінансової дисципліни та цільове використання коштів виборчого фонду, ведуть облік використання коштів відповідного поточного рахунку виборчого фонду.

У законодавстві зарубіжних країн існують подібні посади, проте з деякими особливостями у їхньому правовому статусі. Так, наприклад, у Канаді усі фінансові операції, зв'язані з виборами, проводяться "офіційно довіреною особою" кандидата, що здійснює всі платежі, веде облік надходжень, реєструє прізвища тих, хто субсидіює суми більш 100 дол. Офіційна довірена особа кандидата також здійснює контроль за тим, щоб загальна сума витрат кандидата не виходила за межі суми, установлені Законом про вибори.

Стаття 43. Порядок формування виборчого фонду та використання його коштів

1. Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії (партій, що входять до виборчого блоку), які висунули кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб.

2. Граничний розмір виборчого фонду становить п'ятдесят тисяч розмірів мінімальних заробітних плат. Для кандидатів, включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, граничний розмір виборчого фонду збільшується на п'ятнадцять тисяч розмірів мінімальних заробітних плат.

3. Добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду одного кандидата на пост Президента України не може перевищувати двадцяти п'яти розмірів мінімальних заробітних плат.

4. Забороняється робити добровільні внески до виборчого фонду:

1) іноземцям та особам без громадянства;

2) анонімним жертводавцям (без зазначення в платіжному документі відомостей, передбачених частиною п'ятою цієї статті).

5. Добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду приймається установою банку або відділенням зв'язку за умови подання нею одного з документів, зазначених у частині другій статті 2 цього Закону. У платіжному документі при цьому обов'язково зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та адреса місця постійного проживання особи.

6. Добровільний внесок перераховується установою банку або переказується відділенням зв'язку на накопичувальний рахунок виборчого фонду не пізніше наступного робочого дня з дня отримання відповідного платіжного документа. Загальний строк безготівкового перерахування внеску на рахунок виборчого фонду не повинен перевищувати двох банківських днів.

7. Розпорядник накопичувального рахунку виборчого фонду має право відмовитися від внеску фізичної особи, про що він подає відповідну заяву та платіжний документ до установи банку, в якій відкрито накопичувальний рахунок виборчого фонду. Цей внесок повертається фізичній особі за рахунок внеску, а в разі неможливості такого повернення зараховується до Державного бюджету України.

8. У разі надходження добровільного внеску фізичної особи, який перевищує розмір, встановлений частиною третьою цієї статті, сума, що перевищує встановлений розмір внеску, на підставі відповідної заяви та платіжного документа, поданих розпорядником накопичувального рахунку виборчого фонду, повертається фізичній особі установою банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду, за рахунок цих коштів, а в разі неможливості такого повернення перераховується до Державного бюджету України.

9. Розпорядник накопичувального рахунку виборчого фонду зобов'язаний відмовитися від внеску фізичної особи, яка відповідно до цього Закону не має права робити такого внеску, якщо розпоряднику про це відомо. На підставі заяви розпорядника накопичувального рахунку про відмову від внеску з цієї причини установа банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду, перераховує такий внесок до Державного бюджету України. Якщо розпоряднику накопичувального рахунку стало відомо про те, що фізична особа, яка зробила внесок, не мала на це права, він зобов'язаний протягом трьох днів від дня, коли йому стало про це відомо, відмовитися від цього внеску, перерахувавши відповідні кошти до Державного бюджету України.

10. Контроль за надходженням, обліком і використанням коштів виборчих фондів здійснюється вибірково Центральною виборчою комісією та установою банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду, відповідно до порядку, встановленого Центральною виборчою комісією разом з Національним банком України та центральним органом виконавчої влади з питань зв'язку не пізніше ніж за сто десять днів до дня виборів.

11. Кошти виборчого фонду, не використані кандидатом на пост Президента України, висунутим партією (блоком), за його письмовою заявою, яка засвідчується

у встановленому законом порядку і подається не пізніше як на десятий день після офіційного оприлюднення підсумків голосування, у п'ятиденний строк з дня надходження такої заяви перераховуються на поточний банківський рахунок відповідної партії (партій, що входять до блоку). У разі неподання у цей строк кандидатом такої заяви невикористані кошти виборчого фонду перераховуються установою банку у безспірному порядку до Державного бюджету України на п'ятнадцятий день з дня офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів або (для кандидатів, не включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування) опублікування рішення про призначення повторних виборів. Кошти виборчого фонду, не використані кандидатом на пост Президента України, висунутим шляхом самовисунування, не пізніше як на десятий день після офіційного оприлюднення підсумків голосування перераховуються до Державного бюджету України.

12. У разі скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України залишки коштів його виборчого фонду не раніше ніж на десятий день з дня оприлюднення відповідного рішення у безспірному порядку перераховуються до Державного бюджету України.

13. Внесок, що надійшов до виборчого фонду після дня виборів (у разі включення кандидата до виборчого бюлетеня для повторного голосування - після дня повторного голосування), повертається установою банку відповідній фізичній особі за рахунок внеску, а в разі неможливості такого повернення перераховується до Державного бюджету України.

14. Дані про розміри виборчих фондів кандидатів на пост Президента України та фінансові звіти про використання їх коштів публікуються Центральною виборчою комісією у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" не пізніше як на вісімнадцятий день після дня виборів.

Кошти на проведення виборчої кампанії формуються з різних джерел: пожертвування приватних і юридичних осіб, виборчі фонди політичних партій, пожертвування громадських організацій і т.д. Облік і витрата фінансових коштів здійснюється, як правило, спеціально на те уповноваженим кандидатом чи політичною партією, особою чи органом.

Стаття 43 Закону встановлює процедуру непрямого фінансування виборів Президента України. Вона, зокрема, встановлює, що виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії (партій, що входять до виборчого блоку), які висунули кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб. При цьому граничний розмір виборчого фонду становить п'ятдесят тисяч розмірів мінімальних заробітних плат, а добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду одного кандидата на пост Президента України не може перевищувати двадцяти п'яти розмірів мінімальних заробітних плат. Разом із цим забороняється робити добровільні внески до виборчого фонду: іноземцям та особам без громадянства;

анонімним жертводавцям. Порівняємо цю норму із відповідними нормами законодавства по вибори Президента у деяких із країн світу.

США. Американське законодавство обмежує пожертвування на виборчу кампанію. Пожертвування приватних осіб не можуть перевищувати:

- 1 тис. дол. - тому чи іншому чи кандидату його уповноваженим політичним комітетам у зв'язку з виборами на федеральну посаду;
- 20 тис. дол. протягом календарного року - політичним комітетам, що не є уповноваженими політичними комітетами кандидата, створеним і підтримуваним якою-небудь загальнонаціональною політичною партією;
- 5 тис. дол. протягом календарного року - якому-небудь іншому політичному комітету.

При цьому, політичні комітети, що фінансують кандидатів, не можуть жертвувати:

- більш 5 тис. дол. - якому-небудь кандидату і його уповноваженим політичним комітетам у зв'язку з федеральними виборами;
- більш 15 тис. дол. протягом календарного року - політичним комітетам, створеним і підтримуваним якою-небудь загальнонаціональною політичною партією, що не є уповноваженими політичними комітетами якого-небудь кандидата;
- більш 5 тис. дол. протягом року - якому-небудь іншому політичному комітету.

Крім того, та сама особа не може жертвувати на виборчу кампанію протягом календарного року більш 25 тис. дол. Закон також забороняє пожертвування з боку іноземних громадян. Одночасно він забороняє прийняття чи кандидатами політичними комітетами внесків, неприпустимих з погляду закону.

Великобританія. Ніяких обмежень на витрату коштів по проведенню виборчої кампанії політичними партіями британське законодавство не містить. Не обмежуються також приватні внески в підтримку політичних чи партій кандидатів. Витрати кандидата на виборчу кампанію в міському виборчому окрузі повинні складати 3 тис. 648 фунтів стерлінгів зі збільшенням цієї суми на 3,1 пенси за кожного виборця, внесеного в список, і в сільському окрузі — на 4,1 пенси.

Законодавчих обмежень на витрату фінансових коштів на проведення виборчої кампанії політичними партіями у Великобританії не існує. Не обмежуються також і

надходження на виборчу кампанію і з інших джерел. Таким чином, організації підтримуючі політичну партію, можуть проводити рівнобіжну кампанію, не роблячи прямої фінансової підтримки конкретному кандидату.

Німеччина. Оригінальний підхід зроблено у німецькому законодавстві, де межі витрат політичних партій на виборчу кампанію визначаються, власне кажучи, не державою, а самими партіями. Дійсно, кожна політична партія, що бере участь у виборах, зобов'язана в п'ятижневий термін до виборів надати в Комісію з нагляду за витратами на виборчу кампанію при Федеральному міністрі внутрішніх справ інформацію про передбачувані витрати на проведення виборів. Завдання Комісії полягає в констатації виконання партіями своїх зобов'язань, про що вона привселюдно повідомляє громадян спеціальною доповіддю в трижневий термін після виборів. Таким чином, установлення витрат партій на вибори носить консенсуальний характер, і щоб уникнути можливих ускладнень партії, досить завищити передбачувані витрати.

Проте, українське законодавство, встановлюючи обмеження щодо розміру особистого виборчого фонду кандидата на посаду Президента України не встановлює відповідного обмеження і щодо політичних партій від яких може бути висунутий кандидат. Тим самим порушується принцип рівності всіх учасників виборчого процесу, оскільки політичні партії не є рівними за ступенем їхньої фінансової спроможності, а тому деякі з них взагалі не можуть підтримати свого кандидата, а деякі фінансують кожен крок у передвиборній боротьбі між кандидатами.

Розділ VII

ВИСУВАННЯ І РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ НА ПОСТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Процес висування кандидатур і наступної їхньої реєстрації виборчими органами є невід'ємною частиною й обов'язковою стадією будь-якої виборчої кампанії. Більш того, саме на цій стадії визначається змістовна сторона конкретних виборів, оскільки з'являються їх головні діючі особи — кандидати. Таким чином, незалежно від виду проведених виборів і використовуваної виборчої системи стадія висування кандидатів має ключове значення, багато в чому визначаючи всю наступну інтригу виборів.

Особливе значення процес висування і реєстрації кандидатів здобуває і тому, що саме на цій стадії найбільше чітко виявляється необхідність дотримання балансу інтересів кожного з виборців і суспільства в цілому. Гарантованому Конституцією пасивному виборчому праву громадян протистоять інтереси суспільства в цілому, зацікавленого не тільки в досягненні справжньої показності волі виборців, але й у формуванні працюючих державних органів. Не випадково обмеження при встановленні конституціями кваліфікаційних вимог для осіб, що балотуються на парламентських чи президентських виборах, більш жорсткі, чим при визначенні параметрів активного виборчого права. У більшості країн вік досягнення пасивного виборчого права вище; до кандидатів пред'являються додаткові вимоги у відношенні їхнього громадянства, іноді майнового і соціального стану; установлюються правила несумісності, що виключають можливість одержання мандата і роблять недійсним сам факт обрання особи.

Таким чином, регламентація послідовних етапів висування та реєстрації кандидатів створює визначені процедурні гарантії реалізації конституційних виборчих прав громадян,

Стаття 44. Загальний порядок висування кандидатів на пост Президента України

1. Висування кандидатів на пост Президента України партіями (блоками) та самовисування розпочинається за сто дев'ятнадцять днів і закінчується за дев'яносто п'ять днів до дня виборів.

2. Кандидата на пост Президента України може висувати партія, яка зареєстрована в установленому законом порядку не пізніш як за рік до дня виборів, або виборчий блок партій за умови, що до його складу входять партії, зареєстровані не пізніш як за рік до дня виборів

Сучасне виборче законодавство дозволяє досить чітко визначити ступінь та ефективність впливу політичних партій конкретної держави вже на початкових стадіях виборчого процесу. Використовувані в законодавстві іноземних держав моделі висування кандидатів на парламентських і президентських виборах принципово відмінні насамперед по ступені залучення політичних партій до виборчого процесу. При цьому в якості полярних можна назвати варіанти повної заборони на висування кандидатур партійними структурами (Англія, Люксембург, Португалія — на президентських виборах) і монополізацію цього права в руках політичних партій (Австрія, Єгипет, Італія, Канада, Мексика, Латвія і Португалія — на парламентських виборах).

У більшості сучасних держав суб'єктами, правомочними висувати кандидатури, виступають як безпосередньо виборці (або визначені за чисельністю їхні групи), так і політичні партії, і суспільні об'єднання. В усіх законах про вибори встановлені чіткі часові рамки початку і завершення стадії висування та реєстрації, що дозволяє гарантувати реальність дотримання не тільки процесуальних вимог по оформленню висування кандидатів і їхньої реєстрації, але і послідовний перехід до наступних стадій виборчої кампанії. Саме тому, коментована стаття чітко встановлює межі висування кандидатів на пост Президента України, яке розпочинається за сто дев'ятнадцять днів і закінчується за дев'яносто п'ять днів до дня виборів.

Законодавство іноземних держав дозволяє визначити наступні *форми висування кандидатів*: самовисування; висування виборцями чи групами виборців; висування політичними партіями та суспільними об'єднаннями. При цьому самовисування є, по суті, визначеною модифікацією другої моделі, оскільки у всіх країнах кандидатом може бути лише громадянин, що володіє активним виборчим правом.

Таким чином, суб'єктами, що володіють правом висування кандидатів, можуть бути або виборці, що безпосередньо реалізують своє право, або створені ними політичні партії й організації. Як правило, у більшості виборчих систем допускається одночасне використання майже всіх зазначених варіантів.

Коментована стаття Закону про вибори Президента закріплює лише дві форми висування кандидатів на пост Глави держави – це самовисування та висування партіями чи їх блоками.

1. Виборчий блок може бути утворено двома і більше партіями, зазначеними у частині другій статті 44 цього Закону, на підставі рішень з'їзду (зборів, конференції) кожної з цих партій. Таке рішення підписується керівником партії та скріплюється печаткою партії. З'їзди (збори, конференції) партій, які приймають рішення про утворення виборчого блоку, можуть відбутися в будь-який час до початку виборчого процесу.

2. Керівники або представники партій, які уповноважені з'їздом (зборами, конференцією), укладають угоду про утворення виборчого блоку, яка підписується ними і скріплюється печатками партій, що утворили блок.

3. Угода про утворення виборчого блоку повинна визначати:

- 1) повну та скорочену назву блоку;**
- 2) керівні органи виборчого блоку та умови їх функціонування;**
- 3) норми представництва на міжпартійному з'їзді (зборах, конференції) від партій, що входять до блоку;**
- 4) порядок проведення міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) щодо висунення кандидата на пост Президента України;**
- 5) порядок прийняття рішень міжпартійним з'їздом (зборами, конференцією);**
- 6) порядок прийняття рішення про згоду на приєднання іншої партії до виборчого блоку після його створення.**

4. Повна назва блоку повинна включати назви усіх партій, що входять до блоку. Повна або скорочена назва блоку не може містити назву партії, що не входить до блоку, або прізвище особи, яка не є кандидатом на пост Президента України від цього блоку.

5. Про утворення виборчого блоку повідомляється Центральна виборча комісія не пізніше як за два дні до дня проведення міжпартійного з'їзду (зборів, конференції). До повідомлення додаються угода про утворення виборчого блоку, витяги з протоколів з'їздів (зборів, конференцій) партій з рішеннями про утворення виборчого блоку, засвідчені керівниками партій, що утворили виборчий блок, та скріплені печатками цих партій, а також копії свідоцтв про реєстрацію партій, що утворили виборчий блок, та їх статутів, засвідчених Міністерством юстиції України після оголошення про початок виборчого процесу. У разі якщо назва блоку містить прізвище особи, до повідомлення також додається згода особи на використання її прізвища за її підписом, засвідченим у встановленому законом порядку.

Кожна розвинена демократична держава дотримується принципу плюралізму партійної системи. Саме тому, у виборчому процесі таких держав беруть участь переважна більшість політичних партій. Однак, у такому випадку існує імовірність висунення відповідно досить великої кількості кандидатів на посаду глави держави, а отже, як результат – затягування самих виборів, оскільки кожен з кандидатів повинен бути підтриманий більшістю виборців. А це буде неможливо, оскільки набрати більшість голосів виборців, за умови існування великої кількості претендентів на цю посаду – просто неможливо. Заме задля того, щоб уникнути такої ситуації законодавство держав закріплює норму про можливість декількох партій об'єднатися в

один блок та висунути єдиного кандидата. Це значно спрощує виборчий процес та скорочує строки його проведення.

Процедурні аспекти утворення об'єднань (блоків) політичних партій практично не одержують закріплення в законах про партії. Частіше подібні розпорядження присутні у відповідних статутах партій, що не дає можливості широкому колу виборців оцінити ступінь демократичності і критерії висування партією конкретного кандидата. Крім того більшість норм, що регулюють питання утворення блоків політичних партій для висунення кандидатів на виборах містяться, як правило, в законах про вибори.

Положення про утворення об'єднання партій і містить коментована стаття. Так, зокрема, вона закріплює, що виборчий блок може бути утворено двома і більше партіями, на підставі рішень з'їзду (зборів, конференції) кожної з цих партій. Таке рішення підписується керівником партії та скріплюється печаткою партії. З'їзди (збори, конференції) партій, які приймають рішення про утворення виборчого блоку, можуть відбутися в будь-який час до початку виборчого процесу.

Керівники або представники партій, які уповноважені з'їздом (зборами, конференцією), укладають угоду про утворення виборчого блоку, яка підписується ними і скріплюється печатками партій, що утворили блок. Про утворення виборчого блоку повідомляється Центральна виборча комісія не пізніш як за два дні до дня проведення міжпартійного з'їзду (зборів, конференції).

Стаття 46. Зміни у складі виборчого блоку партій

1. Партія, яка відповідає вимогам частини другої статті 44 цього Закону, не входить до жодного виборчого блоку і не висунула кандидата на пост Президента України, на підставі рішення її з'їзду (зборів, конференції) та згоди на це виборчого блоку, наданої відповідно до угоди про утворення виборчого блоку, може приєднатися до виборчого блоку, який висунув кандидата на пост Президента України. Рішення про приєднання до блоку підписується керівником партії та скріплюється печаткою партії, а рішення блоку про надання згоди підписується керівниками партій, що входять до блоку, і скріплюється печатками партій, що входять до блоку. Зазначені документи подаються до Центральної виборчої комісії не пізніш як за шістьдесят днів до дня виборів.

2. Партія, що входить до блоку, може не пізніше ніж за тридцять п'ять днів до дня виборів прийняти рішення про вихід із складу блоку. Таке рішення приймається з'їздом (зборами, конференцією) партії відповідно до її статуту. Рішення про вихід партії із складу блоку та витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) про розгляд цього питання, підписані керівником партії, головуючим на з'їзді (зборах, конференції) та скріплені печаткою партії, протягом трьох днів з

дня прийняття такого рішення подаються до Центральної виборчої комісії та керівного органу блоку.

3. Вихід партії, членом якої не є кандидат на пост Президента України, із складу блоку, до якого входить більше ніж дві партії, не впливає на статус блоку як суб'єкта виборчого процесу незалежно від кількості партій, які в ньому залишилися. Назва партії, яка вийшла із складу блоку, вилучається у виборчих бюлетенях та в іншій виборчій документації з переліку назв партій, що входять до блоку.

4. Якщо кандидат на пост Президента України, висунутий блоком, не є членом партії, яка вийшла із складу блоку, до якого входять дві партії, правонаступником блоку - суб'єктом виборчого процесу залишається партія, яка не прийняла рішення, про вихід з блоку. При цьому у виборчих бюлетенях та в іншій виборчій документації замість назви блоку зазначається назва партії - правонаступника блоку.

5. Якщо особа, висунута блоком кандидатом на пост Президента України, є членом партії, яка вийшла із складу блоку, рішення про її висунування блоком втрачає чинність з дня прийняття рішення партією про вихід з блоку.

6. Якщо рішення, передбачене частиною другою цієї статті, прийнято не пізніше ніж за дев'яносто п'ять днів до дня виборів, партія, що вийшла із складу блоку, а за обставин, зазначених у частині п'ятій цієї статті, також і блок мають право висунути кандидата на пост Президента України у порядку, передбаченому цим Законом.

7. Якщо рішення, передбачене частиною другою цієї статті, прийнято пізніше ніж за дев'яносто п'ять днів до дня виборів, партія, що вийшла із складу блоку, а за обставин, зазначених у частині п'ятій цієї статті, також і блок втрачають статус суб'єкта виборчого процесу.

8. На підставі рішення, передбаченого частиною другою цієї статті, Центральна виборча комісія приймає рішення відповідно про внесення відповідних змін до виборчої документації, про відмову у реєстрації кандидата або про скасування реєстрації кандидата.

9. Партії, що входять до блоку, можуть не пізніше ніж за тридцять п'ять днів до дня виборів прийняти рішення про розпуск виборчого блоку. Такі рішення приймаються з'їздами (зборами, конференціями) усіх партій, що входять до блоку. Рішення про розпуск блоку та витяги із протоколів з'їздів (зборів, конференцій) кожної партії про розгляд цього питання, підписані керівником партії, головуючим на з'їзді (зборах, конференції) та засвідчені печаткою партії, протягом трьох днів з дня прийняття такого рішення подаються до Центральної виборчої комісії.

10. Якщо рішення, передбачені частиною дев'ятою цієї статті, прийнято не пізніше ніж за дев'яносто п'ять днів до дня виборів, кожна з партій, що входила до складу блоку, має право висунути кандидата на пост Президента України у порядку, передбаченому цим Законом.

11. Якщо рішення, передбачені частиною дев'ятою цієї статті, прийнято пізніше ніж за дев'яносто п'ять днів до дня виборів, партії, що входили до складу блоку, втрачають статус суб'єктів виборчого процесу.

12. Якщо рішення, передбачені частиною дев'ятою цієї статті, прийнято до реєстрації кандидата, висунутого блоком, Центральна виборча комісія не розглядає питання про його реєстрацію. Якщо зазначені рішення прийнято після реєстрації

кандидата, Центральна виборча комісія на підставі цих рішень скасовує реєстрацію цього кандидата.

Коментована стаття регламентує наступні випадки змін у складі виборчого блоку партії:

1. Партія, яка не входить до жодного виборчого блоку і не висунула кандидата на пост Президента України, на підставі рішення її з'їзду (зборів, конференції) та згоди на це виборчого блоку, наданої відповідно до угоди про утворення виборчого блоку, може приєднатися до виборчого блоку, який висунув кандидата на пост Президента України. При цьому, існують два можливі варіанти наслідків такого виходу:

а) вихід партії, членом якої не є кандидат на пост Президента України, із складу блоку, до якого входить більше ніж дві партії, не впливає на статус блоку як суб'єкта виборчого процесу незалежно від кількості партій, які в ньому залишилися;

б) якщо особа, висунута блоком кандидатом на пост Президента України, є членом партії, яка вийшла із складу блоку, рішення про її висунання блоком втрачає чинність з дня прийняття рішення партією про вихід з блоку;

2. Партія, що входить до блоку, може не пізніше ніж за тридцять п'ять днів до дня виборів прийняти рішення про вихід із складу блоку. Таке рішення приймається з'їздом (зборами, конференцією) партії відповідно до її статуту;

3. Партії, що входять до блоку, можуть не пізніше ніж за тридцять п'ять днів до дня виборів прийняти рішення про розпуск виборчого блоку. Такі рішення приймаються з'їздами (зборами, конференціями) усіх партій, що входять до блоку.

При цьому, якщо будь-яке із цих рішень прийнято не пізніше ніж за дев'яносто п'ять днів до дня виборів, кожна з партій, що входила або залишилася у складі блоку, має право висунути кандидата на пост Президента України, якщо рішення прийнято пізніше ніж за дев'яносто п'ять днів до дня виборів, такі партії втрачають статус суб'єктів виборчого процесу.

Стаття 47. Порядок висунання кандидатів партіями (блоками)

1. Партія (блок) може висунути одного кандидата на пост Президента України.

2. Партія (блок) може висунути кандидатом на пост Президента України особу, яка є членом цієї партії (членом партії, яка входить до блоку), або

позапартійного громадянина, який відповідно до статті 9 цього Закону має право бути обраним Президентом України.

3. Партія, що входить до виборчого блоку, не може самостійно висувати кандидата на пост Президента України та входити до складу іншого виборчого блоку.

4. Висунення кандидата партією здійснюється на її з'їзді (зборах, конференції), а блоком - на міжпартійному з'їзді (зборах, конференції) партій, що входять до блоку. У з'їзді (зборах, конференції), на якому здійснюється висунення кандидата, повинно брати участь не менше 200 делегатів.

5. Особа може бути висунута кандидатом на пост Президента України лише однією партією (одним блоком) згідно з волею кандидата.

6. У протоколі з'їзду (зборів, конференції) партії, міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку, зазначаються: дата його проведення, порядок денний, відомості про особу, висунуту кандидатом на пост Президента України (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, громадянство, партійність, посада (заняття), місце роботи і місце постійного проживання), підсумки голосування щодо кандидата на пост Президента України. Протокол підписується головою на з'їзді (зборах, конференції) та скріплюється печаткою партії (партій, що входять до блоку).

7. Про час і місце проведення з'їзду (зборів, конференції) партії або міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку, з метою висунення кандидата на пост Президента України керівник партії (керівники партій, що входять до блоку) повідомляє у письмовій формі Центральну виборчу комісію не пізніше як за два дні до дня проведення з'їзду (зборів, конференції). На такому з'їзді (зборах, конференції) за дорученням Голови Центральної виборчої комісії має право бути присутнім член Центральної виборчої комісії.

8. Про час і місце проведення з'їзду (зборів, конференції) з метою висунення кандидата на пост Президента України заздалегідь повідомляються засоби масової інформації. Порядок акредитації представників засобів масової інформації на такому з'їзді (зборах, конференції) визначається організаторами заходу.

Висунення кандидатів політичними партіями допускається практично у всіх країнах і найбільше детально регламентовано в законах про вибори. Як відзначалося, участь у виборах це не тільки право політичних партій, але й обов'язкова умова їхнього існування. Відмова від участі у виборах будь-якого рівня протягом визначеного терміну може стати підставою розпуску партії (Болгарія, Іспанія, ФРН). Якщо партія не одержує на виборах визначеної законодавством кількості голосів, вона може бути позбавлена ряду пільг, наприклад, податкових, а також державних субсидій.

Так, органічний закон Іспанії „Про фінансування політичних партій” 1987 р. прямо пов'язує можливість державного фінансування з наявністю в партії своїх представників у Конгресі депутатів (п. 1 ст. 3). При цьому розмір дотацій визначається пропорційно кількості мандатів, отриманих партією на останніх виборах і пропорційно голосам,

отриманих партією на даних виборах. Не враховуються голоси, отримані в округах, де партія не набрала 3% дійсних голосів (ст. 2).

У ряді країн законодавство використовує визначення — „партії, що беруть участь у виборах”. Партії можуть висувати списки кандидатів як самостійно, так у блоках і союзах іншими партіями. Однак обидва варіанти поєднати не можна: „Політичні партії не можуть виставляти власних кандидатів там, де вони мають кандидатів від коаліції, в яку вони входять” (ст. 65 Федерального закону "Про політичний організації та виборчий процес" Мексики). Відповідає цим умовам і коментована стаття, яка закріплює, що партія, що входить до виборчого блоку, не може самостійно висувати кандидата на пост Президента України та входити до складу іншого виборчого блоку.

Класичним зразком правової регламентації процедури висунення партійних кандидатів може служити законодавство ФРН. Закон "Про політичні партії ФРН" установлює, що висунення кандидатів на виборах в органи народного представництва повинне проводитися таємно; порядок їхнього висунення регулюється виборчими законами і статутами партій (§ 17).

Так, Федеральний закон "Про вибори в Бундестаг" у § 21 розд. 4 детально регламентує цю процедуру, основний зміст якої визначено наступними обов'язковими моментами. Кандидатом від партії може бути названий лише той, хто: був обраний на зборах членів партії по висуненню кандидата, а також на особливих чи загальних зборах їхніх представників. Рішення зборів про висунення може бути опротестовано Правлінням партійної організації чи землі, якщо такого не існує, Правлінням відповідних територіальних партійних організацій.

Представляється, що подібна процедура висунення кандидатів найбільшою мірою гарантує відображення думки рядових членів партії. Зазначена процедура не дозволяє керівництву партій монополізувати право висунення і одноособово вирішувати питання про висунення потрібних їм кандидатів.

Відповідно до цього коментована стаття, Закону „Про вибори Президента України” закріплює положення про те, що висунення кандидата партією здійснюється на її з'їзді (зборах, конференції), а блоком - на міжпартійному з'їзді (зборах, конференції) партій, що входять до блоку. У з'їзді (зборах, конференції), на якому здійснюється висунення кандидата, повинно брати участь не менше 200 делегатів.

1. Громадянин України, який відповідно до статті 9 цього Закону може бути обраним Президентом України, особисто подає до Центральної виборчої комісії засвідчену в установленому законом порядку заяву про самовисування кандидатом на пост Президента України.

2. У заяві про самовисування на пост Президента України мають міститися згода на оприлюднення біографічних відомостей і декларації про майно та доходи, зобов'язання в разі обрання передати у порядку, встановленому законом, протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів в управління іншій особі належні йому підприємства та корпоративні права і припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з зайняттям посту Президента України.

3. До заяви додаються документи, передбачені частиною першою статті 51 цього Закону.

Теоретично кожен громадянин, що володіє пасивним виборчим правом, може висунути свою кандидатуру на виборах. На перший погляд, подібна форма демократична і найбільше сприяє гарантії рівності пасивного виборчого права громадян. Інститут самовисування передбачений у законодавстві про вибори В'єтнаму, Данії, Ірландії, Канади, Литви, Норвегії, Франції, Естонії, Японії. Однак саме при самовисуванні кандидатур неминуче виникає протиріччя між особистими амбіціями потенційного кандидата і його реальними можливостями принести користь суспільству на виборній посаді. Практика виборчих кампаній не приводить досить виразних доказів переваги чи ефективності реалізації самовисування в ході виборчих кампаній. Скоріше можна говорити про небезпеку безрезультатного розпилення голосів виборців з появою надмірної кількості кандидатів, що не виражають соціально значимі інтереси.

Закон України України „Про вибори Президента” в попередній редакції не містив подібного положення, проте разом із висуванням кандидатів політичними партіями та їх блоками він надавав таку можливість також і зборам виборців. На нашу думку, це є упущенням чинної редакції Закону, проте про позитиви чи негативи такої заміни ми зможемо говорити лише після застосування її на практиці.

Стаття 49. Грошова застава

1. Грошова застава вноситься партією (партіями, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії в розмірі п'ятисот тисяч гривень.

2. У разі прийняття Центральною виборчою комісією рішення про відмову в реєстрації кандидата внесена грошова застава у п'ятиденний строк після прийняття

відповідного рішення перераховується на рахунок партії (партій, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, або особи, яка самовисунулася на пост Президента України.

3. При скасуванні рішення Центральної виборчої комісії про реєстрацію кандидата на пост Президента України грошова застава перераховується до Державного бюджету України у п'ятиденний строк після прийняття відповідного рішення. У разі скасування рішення Центральної виборчої комісії про реєстрацію кандидата на пост Президента України за його заявою, поданою не пізніше як за тридцять днів до дня виборів, грошова застава перераховується на рахунок партії (партій, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидата на пост Президента України.

4. Грошова застава повертається партії (партіям, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, чи кандидату на пост Президента України, якщо кандидат на пост Президента України отримав не менше як 7 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Якщо кандидат на пост Президента України отримав менше 7 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, грошова застава перераховується до Державного бюджету України.

У законодавстві багатьох сучасних держав передбачається що необхідною умовою реєстрації кандидата є внесення визначеної грошової суми, що виступає як виборча застава. Проте, частіше застава розглядається як альтернативний збору підписів варіант. У залежності від установлених правил застава повертається після підведення підсумків голосування при одержанні кандидатом визначеної кількості голосів.

Виборча застава обчислюється найчастіше у точно зафіксованій в законі грошовій сумі, рідше застава визначається в пропорції до мінімальної оплати праці. При розгляді законодавчих моделей і практики застосування інституту застави звичайно виділяють два основні його призначення: поліпшення фінансування виборчої кампанії та відсів кандидатів, що не мають шансів на обрання через низьку суспільну підтримку.

Наведемо декілька прикладів закріплення інституту виборчої застави в законодавстві зарубіжних країн.

Латвія. Центральна виборча комісія реєструє тільки таких кандидатів, які внесли на депозит ЦВК заставну суму в розмірі 1 тис. латів..

Литва. На президентських виборах ставка дорівнює п'ятьом середньомісячним окладам (ст. 32 Закону "Про вибори Президента").

Ірландія. Кандидат повинний внести заставу в розмірі 100 ірландських фунтів.

Подібне до цих положень міститься і в коментованій статті. Так, вона закріплює, що грошова застава вноситься партією (партіями, що входять до блоку), яка висунула

кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії в розмірі п'ятисот тисяч гривень.

Виборча застава повертається за результатами голосування або в залежності від кількості отриманих кандидатом голосів (у процентному або кількісному вираженні). Повернення виборчої застави відбувається, якщо кандидат набирає встановлене законом кількість голосів виборців: *Великобританія* — 5%; *Франція* — 5% на президентських виборах. В *Індії* виборча застава повертається, якщо кандидат набрав більш 1/6 частини голосів виборців свого округу. У *Канаді* застава повертається, якщо за кандидата проголосувало щонайменше 15% виборців, що прийняли участь у голосуванні в даному окрузі, а в *Нідерландах* — якщо число отриманих політичною формацією голосів перевищує 75% виборчої частки при розподілі місць. Кандидат одержує заздалегідь фіксовану кількість голосів: на президентських виборах у *Литві* це 20 тис. голосів виборців (ст. 32 Закону "Про вибори Президента").

В Україні закріплено положення про те, що грошова застава повертається партії (партіям, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, чи кандидату на пост Президента України, якщо кандидат на пост Президента України отримав не менш як сім відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Якщо кандидат на пост Президента України отримав менше 7 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, грошова застава перераховується до Державного бюджету України.

Крім того, законодавство зарубіжних країн допускає встановлення терміну повернення застави, після закінчення якого він переходить у бюджет держави. Така норма присутня, наприклад, у законодавстві Франції і встановлює термін в один рік (абз. 3 ст. L158 Виборчого кодексу).

Стаття 50. Декларація про майно та доходи кандидата на пост Президента України

1. Декларація про майно та доходи кандидата на пост Президента України та членів його сім'ї за рік, що передує року виборів, заповнюється власноручно кандидатом за формою декларації про майно та доходи державного службовця першої категорії, затвердженою Міністерством фінансів України станом на 1 січня року проведення виборів.

2. Достовірність відомостей, поданих у декларації, перевіряється Державною податковою адміністрацією України за дорученням Центральної виборчої комісії. Помилки і неточності, виявлені в декларації, підлягають виправленню і не є підставою для відмови в реєстрації кандидата на пост Президента України.

3. Центральна виборча комісія публікує декларацію про майно та доходи кожного кандидата на пост Президента України у триденний строк після реєстрації кандидата в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр", а також розміщує на офіційному сайті Центральної виборчої комісії.

Коментована стаття закріплює одну із форм контролю за „відмиванням брудних грошей” в Україні – подання декларації про майно і доходи кандидата. Так, вона встановлює, що декларація про майно та доходи кандидата на пост Президента України та членів його сім'ї за рік, що передує року виборів, заповнюється власноручно кандидатом. При цьому, достовірність відомостей, поданих у декларації, перевіряється Державною податковою адміністрацією України за дорученням Центральної виборчої комісії. Помилки і неточності, виявлені в декларації, підлягають виправленню і не є підставою для відмови в реєстрації кандидата на пост Президента України.

Проте, практика законодавства зарубіжних країн іде іншим шляхом. У більшості країн звіт про майно і джерела доходів кандидатів не є загальнообов'язковими. Там же, де їх необхідно вказувати, вони не завжди стають надбанням виборців. Подібний підхід, можливо, пов'язаний з тим, що в більшості країн з розвитим громадянським суспільством наявність майна і стабільних високих джерел доходів уже не сприймається як неодмінний атрибут приналежності до кримінального світу. Людина, здатна створити майнове благополуччя для своєї родини, викликає в багатьох більшу повагу і віру в його ділові здібності.

Стаття 51. Реєстрація кандидата на пост Президента України

1. Центральна виборча комісія реєструє кандидата на пост Президента України за умови отримання таких документів:

1) анкети кандидата на пост Президента України за формою, встановленою Центральною виборчою комісією (заповнюється кандидатом особисто);

2) автобіографії особи, висунутої кандидатом, обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, відомості про громадянство, освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, адресу місця проживання із зазначенням часу проживання в Україні, відомості про судимість, не погашену і не зняту у встановленому законом порядку;

3) передвиборної програми кандидата, викладеної державною мовою, обсягом до дванадцяти тисяч друкованих знаків;

4) документа про внесення грошової застави відповідно до статті 49 цього Закону;

5) декларації про майно та доходи відповідно до статті 50 цього Закону;

6) фотографій кандидата за розмірами та у кількості, встановленими Центральною виборчою комісією.

2. Для реєстрації кандидатом у Президенти України особи, висунутої партією (блоком), крім документів, передбачених частиною першою цієї статті, подаються також такі документи:

1) подання про реєстрацію кандидата, підписане керівником партії (керівниками партій, що входять до блоку) та скріплене печаткою партії (печатками партій, що входять до блоку);

2) копії свідоцтва про реєстрацію партії (партій, що входять до блоку) та її статуту (статутів партій, що входять до блоку), засвідчені безоплатно Міністерством юстиції України після початку виборчого процесу;

3) витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) кожної партії, що увійшла до складу виборчого блоку, про утворення виборчого блоку, засвідчений підписом керівника партії та скріплений печаткою цієї партії - у разі висунення кандидата блоком;

4) угода про утворення виборчого блоку (у разі висунення кандидата блоком);

5) витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) партії (міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку) про висунення кандидата на пост Президента України від партії (блоку), який повинен містити відомості, передбачені частиною шостою статті 47 цього Закону. Витяг з протоколу повинен бути засвідчений керівником партії (керівниками партій, що входять до блоку) та скріплений печаткою партії (печатками партій, що входять до блоку);

6) заява особи, висунутої кандидатом, про згоду балотуватися кандидатом на пост Президента України від цієї партії (блоку) та у зв'язку з цим на оприлюднення біографічних відомостей та декларації про майно та доходи, зобов'язання в разі обрання передати у порядку, встановленому законом, протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів в управління іншій особі належні йому підприємства та корпоративні права та припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з зайняттям посту Президента України.

3. Центральна виборча комісія видає уповноваженому представнику партії, виборчого блоку партій, який подав документи, зазначені у частинах першій та другій цієї статті, довідку про їх прийняття. Довідка має містити перелік прийнятих документів, число, місяць і рік, а також час їх прийняття, посаду і прізвище особи, яка прийняла документи.

4. Документи, подані до Центральної виборчої комісії після початку виборчого процесу в порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 45 цього Закону, повторно не подаються.

5. Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів закінчується за дев'яносто днів до дня виборів.

6. Особа, висунута кандидатом на пост Президента України, має право до дня реєстрації її кандидатом відкликати свою заяву про самовисунення чи про згоду балотуватися кандидатом на пост Президента України від відповідної партії

(блоку). Повторна заява особи про самовисунення чи про згоду балотуватися на виборах Президента України від цієї партії (блоку) не приймається.

7. У разі реєстрації кандидата уповноваженому представнику партії (блоку) або кандидата на пост Президента України не пізніше наступного дня видається копія постанови про реєстрацію. Кандидату на пост Президента України не пізніш як у триденний строк з дня прийняття рішення про його реєстрацію видається посвідчення кандидата на пост Президента України за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України у цей же строк оприлюднюється в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр".

8. Якщо Центральна виборча комісія виявить у передвиборній програмі кандидата на пост Президента України ознаки положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, вона зобов'язана у п'ятиденний термін з дня подачі документів, передбачених цією статтею, звернутися до Верховного Суду України щодо встановлення судом цього факту.

9. Центральна виборча комісія приймає рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України або відмову у реєстрації кандидата на пост Президента України протягом п'яти днів з дня прийняття документів, передбачених цією статтею. У випадку, передбаченому частиною восьмою цієї статті, рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України приймається Центральною виборчою комісією у п'ятиденний термін з дня отримання рішення Верховного Суду України.

10. Центральна виборча комісія закінчує реєстрацію кандидатів на пост Президента України не пізніше ніж за вісімдесят п'ять днів до дня виборів.

11. Перелік кандидатів на пост Президента України, зареєстрованих Центральною виборчою комісією, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, освіти, місця постійного проживання, основного місця роботи (заняття), партійності, суб'єкта висування у п'ятиденний строк після закінчення реєстрації кандидатів оприлюднюється Центральною виборчою комісією в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр".

12. Зареєстровані кандидати мають рівні права незалежно від порядку висування.

Реєстрація кандидатів є важливим етапом виборчого процесу. З одного боку, реєстрація – це організаційне питання, а з іншого, - юридичний факт, який відкриває наступний етап виборчої кампанії. Саме тому реєстрація кандидатів має бути суворо задокументована, адже від цього залежить результат реєстрації.

У процесі перевірки дотримання необхідних вимог, проведених при реєстрації кандидатів, варто розрізняти щонайменше два елементи. Органи, що здійснюють реєстрацію, повинні насамперед упевнитися, чи представлені всі необхідні для реєстрації

документи, передбачені законодавством. І далі, наскільки їхній зміст відповідає визначеним законом параметрам.

Виборче законодавство достатньо детально визначає той необхідний пакет документів, що представляються на реєстрацію, і необхідний обсяг інформації про особу кандидата. Саме друга позиція становить особливий інтерес, оскільки практика виборчих кампаній свідчить, що найчастіше саме інформація про кандидатів може послужити підставою для виборчих суперечок і відмови в реєстрації.

Практично у всіх країнах у якості обов'язкових, а часто і достатніх параметрів інформації про особистість кандидата потрібно представлення індивідуально-соціальних даних кандидата. До них віднесена вказівка в документах, представлених на реєстрацію, імені, прізвища, даних ідентифікаційних документів особи, вказівка статі, віку, місця проживання. Рідше в якості обов'язкових фігурують звіт про освіту і професію кандидата, його майнове положення та доходи. У більшості країн кандидат не повинен фіксувати дані, зв'язані з епізодами біографії, що мали протиправний характер. Таке положення можна, на наш погляд, пояснити тим, що при визначенні параметрів пасивного виборчого права законодавець часом формулює великий перелік або конкретні правопорушення, або тих якостей, що не можуть дозволити претендувати на право балотуватися у виборний орган. Подібний підхід можна простежити в законодавстві Бразилії, Італії, Індії, Люксембургу, Норвегії.

Таким чином, основний акцент зроблений на недопущенні до процедури висунання кандидата, що не відповідає уявленням суспільства про гідного громадянина. Як правило, у переліках, що обмежують пасивне виборче право, може фігурувати наявність у минулому судимості за такі злочини, як банкрутство, шахрайство, злочини проти виборів. При цьому зустрічаються і дуже невизначені по своєму правовому змісті розпорядження.

Отже, як бачимо, коментована стаття містить повний перелік даних, які повинен надати кандидат на пост Президента України для його реєстрації як такого. Так, ЦВК реєструє кандидатом на пост Президента України при наявності таких документів:

- 1) *анкети* кандидата на пост Президента України;
- 2) *автобіографії* особи, висунутої кандидатом;
- 3) *передвиборної програми* кандидата;
- 4) *документа про внесення грошової застави*;

5) *декларації про майно та доходи;*

6) *фотографій кандидата.*

Якщо ж кандидат висунутий партією (блоком), то для його реєстрації подаються також:

1) подання про реєстрацію кандидата;

2) копії свідоцтва про реєстрацію партії (партій, що входять до блоку) та її статуту (статутів партій, що входять до блоку);

3) витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) кожної партії, що увійшла до складу виборчого блоку, про утворення виборчого блоку;

4) угода про утворення виборчого блоку (у разі висунення кандидата блоком);

5) витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) партії (міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку) про висунення кандидата на пост Президента України від партії (блоку);

6) заява особи, висунутої кандидатом, про згоду балотуватися кандидатом на пост Президента України від цієї партії (блоку).

При поданні відповідних документів Центральна виборча комісія протягом п'яти днів з дня прийняття документів приймає рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України або відмову у реєстрації кандидата на пост Президента України. У разі реєстрації кандидата уповноваженому представнику партії (блоку) або кандидата на пост Президента України не пізніше наступного дня видається копія постанови про реєстрацію. Кандидату на пост Президента України не пізніш як у триденний строк з дня прийняття рішення про його реєстрацію видається посвідчення кандидата на пост Президента України.

Проте, якщо Центральна виборча комісія виявить у передвиборній програмі кандидата на пост Президента України ознаки положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, вона зобов'язана у п'ятиденний термін з дня подачі документів, передбачених цією статтею, звернутися до Верховного Суду України щодо встановлення судом цього факту.

Стаття 52. Відмова у реєстрації кандидата на пост Президента України

1. Центральна виборча комісія відмовляє у реєстрації кандидата на пост Президента України у разі:

1) порушення встановленого законом порядку утворення виборчого блоку та висунення кандидата;

2) встановлення Верховним Судом України наявності у передвиборній програмі кандидата положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

3) відсутності або неналежного оформлення документів, зазначених у статті 51 цього Закону;

4) припинення громадянства України або невиходу із громадянства іншої держави особою, висунутою кандидатом на пост Президента України;

5) виїзд особи, висунутої кандидатом, за межі України для постійного проживання;

6) визнання особи, висунутої кандидатом, недієздатною чи набрання щодо неї законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

7) виникнення обставин, зазначених у частині п'ятій статті 46 цього Закону.

2. Рішення про відмову в реєстрації кандидата повинно містити вичерпні підстави відмови. Копія цього рішення не пізніше наступного дня після його прийняття видається (надсилається) уповноваженому представнику відповідної партії (блоку) або кандидата.

3. Відмова у реєстрації кандидата не виключає можливість повторного подання партією (блоком) чи кандидатом заяви про реєстрацію кандидата.

4. Повторна заява про реєстрацію кандидата разом з виправленими відповідно до вимог цього Закону документами може бути подана до Центральної виборчої комісії не пізніш як за вісімдесят вісім днів до дня виборів.

При розгляді процедури відмовлення в реєстрації основне - визначити, чи є встановлені законодавством підстави відмовлення наслідком винного здійснення кандидатом заборонених законом дій і свідомим порушенням передбачених параметрів або є наслідком технічних помилок і збоїв. Наведемо декілька прикладів.

Австрія. Якщо пропозиція про висунання кандидатів не має необхідної кількості заяв на підтримку чи не відповідає іншим параметрам, визначеним щодо його змісту (абз. 1 § 46) воно повинна бути не пізніше ніж за 24 дня до виборів відхилена окружною виборчою комісією.

Болгарія. Підставою відмови в реєстрації може служити констатація, що список незалежного кандидата не підтверджений необхідним числом виборців. Якщо він уже

Латвія. Центральна виборча комісія виключає з представленого на реєстрацію списку запропонованого кандидата, якщо: а) він не є повноправним громадянином Латвії; б) не залишив у порядку, визначеному законом, займану державну посаду; в) та саме особа запропонована в списках кандидатів різних партійних списків; г) у випадку смерті.

Литва. Відсутність 20 тис. визнаних дійсними підписів виборців на президентських виборах є підставою для відмовлення в реєстрації (ст. 34 Закону "Про вибори").

Отже, як ми бачимо, законодавство зарубіжних країн досить стисло закріплює підстави відмови кандидату у реєстрації. Проте, законодавство України містить досить широкий перелік таких підстав, серед них: порушення встановленого законом порядку утворення виборчого блоку та висунення кандидата; встановлення Верховним Судом України наявності у передвиборній програмі кандидата положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення; відсутності або неналежного оформлення документів; припинення громадянства України або невиходу із громадянства іншої держави особою, висунутою кандидатом на пост Президента України; виїзд особи, висунутої кандидатом, за межі України для постійного проживання; визнання особи, висунутої кандидатом, недієздатною чи набрання щодо неї законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину та ін.

Проте, відмова у реєстрації кандидата не виключає можливість повторного подання партією (блоком) чи кандидатом заяви про реєстрацію кандидата.

Стаття 53. Збір підписів виборців на підтримку кандидата на пост Президента України

1. На підтримку кандидата на пост Президента України має бути зібрано не менш як п'ятсот тисяч підписів виборців, які мають право голосу, в тому числі не менш як по двадцять тисяч підписів у кожному з двох третин регіонів (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) України.

2. Підписні листи на підтримку кандидата на пост Президента України мають бути подані до Центральної виборчої комісії не пізніше як за сорок днів до дня виборів.

Основною формою підтримки кандидатів визнається вираження виборцями своєї думки шляхом підписів виборчих аркушів (купонів). Для підвищення ефективності цієї стадії, а також виявлення справжнього авторитету кандидата законодавець часто встановлює певні обмеження. Так, використовується правило, відповідно до якого виборець може виразити підтримку лише одному кандидату або одному списку кандидатів. Як правило, при порушенні цієї вимоги виборчі органи визнають дійсною лише один із підписів, анулюючи інші. Однак у Латвії, якщо виборець підписує більш одного списку кандидатів анулюються всі його підписи (ст. 20 Закону "Про вибори в Сейм").

При визначенні кількості підписів, достатніх для підтримки висунутого кандидата (списку кандидатів), як правило, встановлюється лише нижня межа (по формулі "не менш"). Зустрічаються й інші варіанти. Так, законодавство Італії встановлює як нижній, так і верхній межі кількості необхідних підписів виборців: не менш 350 і не більш 700 підписів. В усіх країнах право ставити підпису в підтримку кандидатів мають лише громадяни, що володіють активним виборчим правом.

Таким чином, коментована стаття також закріплює інститут збору підписів. В ній зазначено, що на підтримку кандидата на пост Президента України має бути зібрано не менш як п'ятсот тисяч підписів виборців, які мають право голосу, в тому числі не менш як по двадцять тисяч підписів у кожному з двох третин регіонів (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) України.

Зазначимо, що інститут збору підписів не є новелою виборчого законодавства незалежної України. Як форма правового закріплення народної ініціативи, він був відомий ще в двадцяті роки минулого століття. В одній із статей Конституції Української Народної Республіки зазначається: *„Населяючим територію УНР націям - великоруській, єврейській і польській - право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10 000 громадян УНР без різниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність сполу доданої нації”*.

Проте, ні для кого не становить таємниці та обставина, що процедура збору та перевірки зібраних підписів виборців та підписних листів потребує досить значних державних коштів, і такі витрати при загальній фінансовій скруті в державі виглядають просто абсурдними.

Отже, яким не парадоксальним буде висновок, але доводиться констатувати, що встановлення в Законі суворих обмежень при збиранні підписів виборців, запровадження процедури суцільної їх перевірки, часто не вирішує свого основного завдання - відібрати для участі у виборах реальних кандидатів та серйозні політичні сили, які вправі сподіватися на підтримку виборців на виборах, і тому останнім часом активно обговорюється питання пошуку альтернативних підстав для реєстрації претендентів на кандидатів у Президенти України.

Такою альтернативною підставою для реєстрації як правило виступає грошова застава. Інститут грошової застави був уперше запроваджений у виборче законодавство України в Законі України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» 1994 року. Проте грошова застава в ньому виконувала роль не альтернативної, а обов'язкової підстави для реєстрації.

Проте, чинний Закон „Про вибори Президента України” ст. 49 містить положення про грошову заставу. Таким чином, стає незрозумілим чому законодавець поєднав грошову заставу із процедурою збору підписів на підтримку кандидата. Також, не дуже зрозуміло який з цих двох інститутів є головним, а який другорядним.

Стаття 54. Підписний лист

1. Центральна виборча комісія у триденний строк з дня реєстрації кандидата на пост Президента України приймає рішення про затвердження форми підписного листа для кожного кандидата. Копія рішення разом із затвердженою формою підписного листа для кожного кандидата на пост Президента України видаються не пізніше наступного дня після прийняття рішення уповноваженому представнику партії (блоку), кандидата на пост Президента України.

2. Підписні листи видаються Центральною виборчою комісією уповноваженим представникам партії (блоку) або кандидату на пост Президента України у кількості, необхідній для збирання підписів виборців у кількості, зазначеній у частині першій статті 53 цього Закону, з урахуванням десятивідсоткового резерву. Підписні листи видаються у п'ятиденний строк з дня прийняття Центральною виборчою комісією рішення про затвердження форми підписного листа для відповідного кандидата.

3. Партія (блок), яка висунула кандидата, кандидат, який самовисунувся,

способом, ксерокопіюванням або іншим способом з неухильним дотриманням встановленої форми підписного листа.

4. Підписний лист на підтримку кандидата на пост Президента України від партії (блоку) повинен містити:

1) прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, відомості про місце праці (посаду), партійність кандидата;

2) повну назву політичної партії або виборчого блоку, які висунули кандидата, та повні назви партій, що входять до блоку, або зазначення про самовисунення кандидата;

3) відомості про особу, яка збирає підписи виборців (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, місце проживання, за наявності - номер телефону);

4) повну назву населеного пункту, в якому проводиться збір підписів, а також села, селища, міста, району, області, Автономної Республіки Крим, до складу яких входить цей населений пункт.

5. Підписний лист повинен мати графи:

1) порядковий номер виборця у підписному листі;

2) прізвище, ім'я та по батькові виборця;

3) рік народження виборця (для виборців, яким у рік виборів виповнюється вісімнадцять років, - число, місяць та рік народження);

4) громадянство виборця;

5) місце проживання виборця;

6) назва, номер і серія документа, що посвідчує особу виборця, з числа зазначених у частині другій статті 2 цього Закону;

7) дата проставлення підпису виборцем;

8) особистий підпис виборця.

Коментована стаття регламентує досить важливе питання – це форма та зміст підписного листа. Дійсно, не дотримання умов передбачених для форми та змісту виборчого бюлетеня може призвести до його фальсифікації, а отже до викривлення даних про реальну підтримку населенням того чи іншого кандидата. Саме тому в цій статті чітко та однозначно закріплено, що Центральна виборча комісія у триденний строк з дня реєстрації кандидата на пост Президента України приймає рішення про затвердження форми підписного листа для кожного кандидата. Це вже потім партія (блок), яка висунула кандидата, кандидат, який самовисунувся, мають право виготовляти будь-яку кількість підписних листів друкарським способом, ксерокопіюванням або іншим способом з неухильним дотриманням встановленої форми підписного листа.

Стаття 55. Порядок збирання та врахування підписів на підтримку кандидата на пост Президента України

- 1. Підписи виборців на підтримку кандидата на пост Президента України за письмовим дорученням кандидата або його довіреної особи можуть збирати громадяни України, які на час збору підписів мають право голосу.**
- 2. Особа, яка збирає підписи виборців, до початку їх збирання повинна власноручно внести до підписних листів відомості про себе, передбачені пунктом 3 частини четвертої статті 54 цього Закону.**
- 3. Графи підписного листа, що стосуються виборця, заповнюються ним власноручно, а в разі неможливості за станом здоров'я власноручно заповнити підписний лист - на його прохання особою, яка збирає підписи. Правильність відомостей, внесених до підписного листа про себе власноручно виборцем або особою, яка збирає підписи, засвідчується особистим підписом виборця.**
- 4. Усі записи у підписному листі виконуються ручкою (не олівцем) без скорочень.**
- 5. Допущена помилка у підписному листі виправляється особою, яка її зробила, у спосіб, який дозволяє прочитати попередній запис; виправлення засвідчується окремим підписом особи, яка зробила виправлення.**
- 6. Ніхто не має права примушувати виборця підтримати своїм підписом кандидата на пост Президента України. Забороняється платити коштами, товарами або послугами за підписи на підтримку кандидата, а також перешкоджати виборцю у підтримці кандидатів.**
- 7. Забороняється збирати підписи в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в закладах, установах та організаціях.**
- 8. В одному підписному листі враховуються підписи виборців лише одного населеного пункту.**
- 9. Особа, яка збирала підписи виборців, підписує заповнений підписний лист та проставляє цифрами і прописом кількість зібраних у цьому підписному листі підписів виборців.**
- 10. Участь органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, власників чи керівників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у збиранні підписів виборців на підтримку кандидатів на пост Президента України забороняється.**
- 11. Встановлення обмежень щодо порядку збирання підписів, не передбачених цією статтею, забороняється.**
- 12. Підписні листи передаються уповноваженим представником кандидата на пост Президента України до Центральної виборчої комісії не пізніше як за сорок днів до дня виборів. Центральна виборча комісія видає уповноваженому представнику кандидата на пост Президента України довідку про кількість прийнятих підписних листів та підписів у них.**
- 13. Центральна виборча комісія забезпечує здійснення контролю за додержанням вимог цього Закону щодо підписних листів шляхом їх вибіркової перевірки членами Центральної виборчої комісії із залученням працівників секретаріату Центральної виборчої комісії та спеціалістів, передбачених частиною двадцятою статті 28 цього Закону.**
- 14. При встановленні на підставі підписних листів кількості виборців, які підтримали кандидата на пост Президента України, не враховуються підписи окремих виборців:**

1) у разі відсутності у підписному листі всіх або окремих відомостей про виборця, який підтримує своїм підписом кандидата на пост Президента України, передбачених формою підписного листа;

2) якщо при внесенні відомостей про виборця, який підтримує своїм підписом кандидата на пост Президента України, порушено вимоги частин третьої, четвертої і п'ятої цієї статті;

3) вчинені замість виборця іншою особою;

4) вчинені особою, яка на день вчинення підпису не мала права голосу;

5) які не є мешканцями населених пунктів, де проводився збір підписів;

6) якщо підписи вчинені виборцем декілька разів на підтримку одного і того ж кандидата.

15. При встановленні на підставі підписних листів кількості виборців, які підтримали кандидата на пост Президента України, не враховуються підписні листи:

1) підписи виборців в яких зібрані особою, яка на день збору підписів не мала права голосу;

2) які містять недостовірні відомості про особу, яка збирала підписи виборців;

3) у яких відсутні відомості про особу, яка збирала підписи виборців;

4) у яких замість підпису особи, яка збирала підписи виборців, міститься підпис іншої особи;

5) у яких підписи виборців зібрані в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях;

6) невстановленої форми;

7) підроблені;

8) підписи в яких зібрано насильно, шляхом підкупу або обману.

16. Про результати збирання підписів на підтримку кандидата на пост Президента України Центральна виборча комісія не пізніше десятого дня з дня отримання підписних листів складає відповідний протокол, а про неврахування підписів у підписних листах та (або) підписних листів приймає відповідне рішення. Копію рішення Центральна виборча комісія у триденний строк з дня його прийняття видає представнику кандидата або кандидату, і в цей же строк він може ознайомитися з відповідним протоколом.

17. Право на ознайомлення з підписними листами, поданими до Центральної виборчої комісії, мають особи, зазначені у частині тринадцятій цієї статті, а також представник кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії.

Збір необхідної кількості підписів на підтримку дає можливість сформувати коло реально конкурентноспроможних претендентів, які поведуть далі боротьбу за голоси виборців. Саме тому коментована стаття визначає детальну регламентацію процедури збору підписів.

Більшість зарубіжних країн містять у виборчому законодавстві подібні положення, проте обсяг регламентації цієї процедури є різним. На нашу думку, найбільш детальну регламентацію порядку збору підписів та процедури їх перевірки містить законодавство

Російської Федерації. У виборчому законодавстві Росії чітко вписані сама процедура збору підписів, порядок їх передачі виборчим комісіям для перевірки, наведено вичерпний перелік підстав для неврахування підписів виборців.

Зауважимо, що так само досить ретельно вписана процедура збору підписів і в коментованій статті. Так, вона закріплює коло осіб, які мають право збирати підписи, зазначає, які відомості заповнює ця особа виключно сама, а які відомості мають надати інші громадяни, також визначає чітку процедуру збору підписів.

Регламентуючи порядок збору підписів, законодавець часто суворо обмежує подібні акції не тільки в часі, але і виключає можливість таких дій на території військових підрозділів і інших структур Міністерства оборони, на робочих місцях у підприємствах і установах. Забороняється також збір підписів з використанням примусових заходів, грошової винагороди (ст. 141 Положення про вибори в Сейм і Сенат Польщі).

В цьому дусі прийнята і стаття, що коментується. Так законодавець суворо заборонив збирати підписи в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в закладах, установах та організаціях. Також ніхто не має права примушувати виборця підтримати своїм підписом кандидата на пост Президента України. Забороняється платити коштами, товарами або послугами за підписи на підтримку кандидата, а також перешкоджати виборцю у підтримці кандидатів.

Крім того ця стаття встановила у яких випадках при встановленні на підставі підписних листів кількості виборців, які підтримали кандидата на пост Президента України, не враховуються підписи окремих виборців та не враховуються підписні листи.

Стаття 56. Скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України

1. Центральна виборча комісія розглядає питання про звернення до Верховного Суду України щодо скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України у разі:

1) звернення кандидата на пост Президента України у будь-який час після його реєстрації, однак не пізніше ніж за п'ять днів до дня виборів або дня повторного голосування, з письмовою заявою про відмову від балотування;

2) неподання за сорок днів до дня виборів визначеної частиною першою статті 53 цього Закону кількості підписів на підтримку кандидата на пост Президента України;

3) звернення партії (блоку) не пізніш як за п'ятнадцять днів до дня виборів про скасування рішення щодо реєстрації висунутого партією (блоком) кандидата на пост Президента України відповідно до рішення, прийнятого у такому ж порядку,

4) виникнення обставин, передбачених частинами п'ятою та дванадцятою статті 46 цього Закону;

5) припинення громадянства України кандидата;

6) вибуття кандидата на пост Президента України за межі України для постійного проживання;

7) визнання кандидата на пост Президента України недієздатним чи набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;

8) реєстрації його кандидатом у народні депутати України, кандидатом у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатом на місцевих виборах, якщо ці вибори проводяться одночасно з виборами Президента України.

2. Верховний Суд України розглядає заяву Центральної виборчої комісії про скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України у порядку та у строки, встановлені законом.

3. Центральна виборча комісія оголошує попередження кандидату на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула, у разі:

1) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту підкупу виборців або членів виборчих комісій кандидатом на пост Президента України, його довіреною особою, посадовою особою партії (блоку), яка висунула кандидата, а також на прохання кандидата або за дорученням кандидата або партії (блоку), яка його висунула, - іншою особою;

2) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту надання під час виборчого процесу виборцям або членам виборчих комісій грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, робіт, послуг, цінних паперів, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей організацією, засновником, власником або членом керівного органу якої є кандидат на пост Президента України, посадова особа партії (однієї з партій, що входить до блоку), яка висунула кандидата;

3) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту використання кандидатом при фінансуванні передвиборної агітації, крім коштів свого виборчого фонду, інших коштів;

4) якщо кандидат на пост Президента України, який займає посаду, у тому числі за сумісництвом, в органах державної влади чи в органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, у військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, залучав або використовував для проведення передвиборної агітації підлеглих йому осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи;

5) виявлення Центральною виборчою комісією суттєвої недостовірності поданих відповідно до цього Закону відомостей про кандидата, свідомо спотворених з метою ввести в оману виборців;

6) у разі проведення кандидатом на пост Президента України партією (блоком), яка висунула кандидата на пост Президента України, прямої чи опосередкованої передвиборної агітації поза строками, встановленими статтею 57 цього Закону;

7) порушення інших вимог цього Закону.

4. Рішення Центральної виборчої комісії про оголошення попередження кандидату на пост Президента України чи партії (блоку) оприлюднюється в державних засобах масової інформації.

5. Центральна виборча комісія розглядає питання про звернення до Верховного Суду України із заявою про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України чи про оголошення кандидату або партії (блоку) попередження у присутності кандидата на пост Президента України або уповноваженого представника партії (блоку), яка висунула цього кандидата. Про час розгляду цього питання зазначені особи повідомляються не пізніше як у день, що передує дню розгляду. У разі відсутності вказаних осіб без поважних причин, а при розгляді цього питання менш як за три дні до дня виборів чи дня повторного голосування - незалежно від причини це питання розглядається Центральною виборчою комісією за відсутності зазначених осіб.

6. У випадках порушень, зазначених у частині третій цієї статті, за які законом встановлено кримінальну або адміністративну відповідальність, Центральна виборча комісія вносить подання до суду щодо притягнення кандидата чи іншої особи, яка допустила таке порушення, до кримінальної чи адміністративної відповідальності.

7. Центральна виборча комісія доводить до відома кандидата на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула, рішення про скасування реєстрації кандидата або про оголошення йому попередження не пізніше як наступного дня з дня його прийняття та надає кандидату на пост Президента України або представнику партії (блоку), яка його висунула, копію цього рішення у той же строк. Якщо вказане рішення прийнято напередодні дня виборів чи дня повторного голосування, копія цього рішення видається зазначеним у цій частині особам невідкладно.

8. У разі смерті кандидата на пост Президента України або визнання його безвісно відсутнім Центральна виборча комісія оголошує його таким, що вибув з балотування. Це рішення оприлюднюється в засобах масової інформації не пізніше наступного дня після його прийняття, але не пізніше як за один день до дня виборів.

Для дотримання процедури виборів, необхідно, щоб всі учасники цього процесу дотримувалися вимог, які закріплені у Законі. Саме тому, для тих суб'єктів які в силу тих чи інших обставин не дотримуються законодавчих норм – настають ті чи інші негативні наслідки. Отже, коментована стаття закріплює чіткий перелік випадків, коли до кандидатів на посаду Президента України можна застосувати певного роду правові санкції. Так випадки можна об'єднати у три наступні групи:

- 1) оголошення попередження кандидату на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула;
- 2) розгляд питання про звернення до Верховного Суду України щодо скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України;
- 3) внесення подання до суду щодо притягнення кандидата чи іншої особи, яка допустила порушення, до кримінальної чи адміністративної відповідальності, у випадках порушень, за які законом встановлено кримінальну або адміністративну відповідальність.

Розгляд цих питань Центральною виборчою комісією здійснює у присутності кандидата на пост Президента України або уповноваженого представника партії (блоку), яка висунула цього кандидата. Про час розгляду цього питання зазначені особи повідомляються не пізніше як у день, що передує дню розгляду. У разі відсутності вказаних осіб без поважних причин, а при розгляді цього питання менше як за три дні до дня виборів чи дня повторного голосування - незалежно від причини це питання розглядається Центральною виборчою комісією за відсутності зазначених осіб.

Розділ VIII ПЕРЕДВИБОРНА АГІТАЦІЯ

Слід зазначити, що завдяки демократичним перетворенням зміст виборчого процесу в Україні став відповідати його назві, а передвиборна агітація почала поставати як дійсне змагання багатьох кандидатів між собою. У зв'язку з цим можна спостерігати що й роль передвиборної агітації у виборчому процесі почала наближатися до тієї яку вона відіграє у країнах розвиненої демократи. У цих країнах, особливістю виборчої кампанії є таке збільшення питомої ваги передвиборної агітації, що без перебільшення можна було стверджувати *„виборча кампанія - це передвиборна агітація. Все інше у виборах це - або підготовка до передвиборної агітації, або результати передвиборної агітації”*.

У виборчому законодавстві України та країн Центральної та Східної Європи термін «передвиборна агітація» ніде не розкривається, оскільки він виходить за межі будь-яких юридичних обмежень (хоча б тому, що поява нових технічних можливостей може сильно вплинути на усталену практику — як це сталось у випадку з Інтернетом). Однак у політології все ж удаються до конкретного, але досить широкого розуміння цієї діяльності.

Так, Сергій Рябов у своєму словнику дає таке визначення «передвиборної агітації» (від латинського *agitatio* — приведення в рух, спонукання): це один із найважливіших засобів політичного впливу на маси, інструмент боротьби за політичний авторитет, владу, сукупність методів схиляння населення на бік кандидата, який полягає в поширенні шляхом особистих зустрічей та бесід, доповідей, виступів на мітингах, зборах, через ЗМІ тощо ідей та настанов, що мають спонукати маси до активних політичних дій, впливати на їхню свідомість та настрої. Водночас у європейській та російській практиці агітацію розглядають як більш складне й концептуальне явище.

Зокрема, можна виділити три концепції передвиборної агітації:

- 1) агітація як політичний маркетинг має пропонувати вирішення найважливіших проблем округу, а імідж кандидата має відповідати бажанням електорату;
- 2) агітація як ведення інформаційної війни — це застосування інформації для перемоги над суперником. Сюди можна віднести так званий «чорний піар», антирекламу, фальшиві листи тощо;

3) агітація як передвиборна дипломатія має на меті домовитися з усіма більш-менш важливими суб'єктами виборів (політиками, керівниками підприємств, суперниками, громадянами), створити відповідний політичний дискурс між усіма зацікавленими особами.

Оскільки на практиці передвиборна агітація включає в себе всі три напрями, то й варто розглядати її як сукупність маркетингових стратегій, інформаційної війни та дипломатії. При цьому чим слабшими є в країні традиції проведення демократичних виборів, тим сильнішим є ухил у напрям інформаційної війни та маніпулятивного застосування політичного маркетингу. Натомість дипломатичний аспект агітації, а також її інформативна сутність залишаються почасти законодавчим та етичним ідеалом.

В Україні в законодавстві та на практиці ведення передвиборної агітації цілком відповідає вказаним тенденціям. Так, попри динамізм українського виборчого законодавства (протягом десяти років незалежності змінилося декілька законів про вибори усіх рівнів), юридичне розуміння агітаційної діяльності залишалось досить сталим і сьогодні фактично відповідає міжнародним нормам (з тими чи іншими відхиленнями).

Стаття 57. Строки проведення передвиборної агітації

1. Кандидат на пост Президента України може розпочинати проведення передвиборної агітації наступного дня після його реєстрації Центральною виборчою комісією.

2. Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів.

3. Агітація перед повторним голосуванням розпочинається з дня, наступного після призначення повторного голосування, і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем повторного голосування.

4. Передвиборна агітація у період виборчого процесу поза строками, встановленими у цій статті, забороняється.

В законодавстві зарубіжних держав немає однастайності щодо початку стадії передвиборної агітації. Так, в Україні передвиборну агітацію може розпочинати кандидат наступного дня після його реєстрації Центральною виборчою комісією.

. Початком передвиборної агітації в зарубіжних країнах також може бути день оголошення дати голосування, як у Польщі та Румунії, опублікування списку кандидатів Головною виборчою комісією, як у Литві, і знову ж, конкретно визначений день до дати голосування (15 днів — Туреччина, 21 день — Ізраїль). Однозначно повсюди дозволено

проводити агітацію до початку виборчої кампанії, оскільки юристи виходять з того принципу, що ніхто не може знати, кого зареєструють кандидатом. А от передвиборну агітацію в період виборчої кампанії поза встановленими строками для ведення передвиборної агітації в основному заборонено.

Крім того, як бачимо, виборче законодавство України, як і аналогічне законодавство інших країн, завершення цієї стадії пов'язує з передоднем виборів (в Ізраїлі — за два дні до дня голосування). В українському законодавстві про вибори Президента це конкретизовано так: „передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів. Передвиборна агітація у період виборчого процесу поза строками, забороняється”. Це є загальне демократичне правило, хоча в різних країнах існують певні розбіжності щодо інформаційних плакатів на виборчих дільницях. Так, у Польщі та Словаччині заборонені будь-які форми агітації на виборчих дільницях. У Литві так само заборонене розміщення програмних документів кандидатів на виборчих дільницях у день голосування.

Стаття 58. Форми і засоби передвиборної агітації

1. Передвиборна агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України.

2. Громадяни України мають право вільно і всебічно обговорювати передвиборні програми кандидатів на пост Президента України, політичні, ділові та особисті якості кандидатів, вести агітацію за або проти кандидатів.

3. До передвиборної агітації не відносяться офіційні повідомлення в період виборчого процесу (без коментарів, які можуть мати агітаційний характер, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій) про дії кандидатів на пост Президента України, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією України або законами України.

4. Передвиборна агітація здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, для цілей, визначених цим Законом, та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

5. Передвиборна агітація за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, здійснюється з додержанням принципу рівних умов надання кандидатам на пост Президента України однакових друкованих площ у друкованих засобах масової інформації та ефірного часу на радіо і телебаченні.

6. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування за зверненням відповідної територіальної виборчої комісії надають приміщення, придатні для проведення публічних заходів передвиборної агітації, які організовує територіальна виборча комісія. При цьому територіальна виборча комісія зобов'язана забезпечити рівні можливості для всіх кандидатів на пост Президента

України, зареєстрованих Центральною виборчою комісією. Оплата за використання наданих приміщень здійснюється у порядку, встановленому у частині другій статті 39 цього Закону.

7. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право на договірній основі за рахунок коштів виборчого фонду орендувати будинки і приміщення усіх форм власності для проведення зборів, мітингів, дебатів, дискусій та інших публічних заходів передвиборної агітації.

8. Кандидат на пост Президента України або його довірена особа повідомляє про час і місце проведення публічних заходів передвиборної агітації відповідну територіальну виборчу комісію.

9. У разі якщо будинок (приміщення) незалежно від форми власності було надано для проведення передвиборного публічного заходу чи передвиборної агітації за одного кандидата на пост Президента України, власник (володар, користувач) цього будинку (приміщення) не має права відмовити в його наданні на тих же умовах іншому кандидату на пост Президента України. Зазначена вимога не стосується приміщень, що перебувають у власності чи постійному користуванні партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу.

Отже, коментована стаття встановлює, що передвиборна агітація може вестися в будь-яких формах та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції та законам України. Крім того, також зазначено, що не є передвиборною агітацією. Це офіційні повідомлення в період виборчого процесу (без коментарів, які можуть мати агітаційний характер, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій) про дії кандидатів на пост Президента України, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією України або законами України. Тобто новини в засобах масової інформації агітацією не вважаються. Слід також відмітити, що передвиборна агітація здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

Види агітації можна класифікувати й поза межами законодавства. Так, російські дослідники Є. Малкін та Є. Сучков у рамках агітаційно-рекламного напрямку виборчої кампанії пропонують такий «політтехнологічний» розподіл: формування та підтримка іміджу кандидата, розробка фірмового стилю кампанії та основних агітаційних матеріалів (програми, угоди з виборцями), оперативну розробку заяв, звернень і виступів кандидата з актуальних питань, розробку і розміщення прямої політичної реклами в ЗМІ, підготовка і реалізація PR-заходів (прес-конференції, «круглі столи»), розробка і випуск зовнішньої реклами й агітаційних матеріалів (буклетів, календариків), організація роботи

прес-служби (прес-релізи, інформаційні приводи). Утім, подібних класифікацій може бути безліч, залежно від масштабів, умов кампанії, підходів її менеджерів.

Види агітації закріплені в коментованій статті – це проведення зборів, мітингів, дебатів, дискусій та інші публічні заходи передвиборної агітації.

Щодо принципів агітації, то вони є спільними як для міжнародного права, так і для законодавства окремих країн. В Україні, як і в багатьох демократичних державах, закріплено такі декларативні норми, як свобода агітації, створення рівних юридичних можливостей усіх кандидатів на виборах, неупереджене ставлення з боку державних органів, посадових осіб до всіх кандидатів, контроль за використанням фінансово-матеріальних засобів, доступність засобів масової інформації, чесність і справедливість ведення агітаційної діяльності, державна підтримка кандидатів, партій (блоків) у їхній передвиборній агітації та ін. Усі ці норми тією чи іншою мірою стосуються закріпленого Конституцією права на свободу слова, думки та вільного доступу до інформації.

Що ж до міжнародного права, то, наприклад, у Конвенції про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях СНД, яку підписав голова ЦВК М. Рябець, але не ратифікувала Верховна Рада України, вказано спільні моменти щодо принципів проведення агітаційної діяльності, і саме вони можуть слугувати орієнтиром і в українському законодавстві.

Так, завданням держави є забезпечення громадянам, кандидатам, політичним партіям, іншим громадським об'єднанням свободи проведення в будь-яких законних формах і методах агітаційної діяльності в умовах плюралізму думок і відсутності цензури; усім кандидатам законом має бути забезпечено рівні умови доступу до ЗМІ; при проведенні агітації мають бути певні обмеження свободи слова (наприклад, у випадках закликів до війни, терористичних дій тощо); ніхто не має використовувати ЗМІ однієї держави для агітації під час виборів у іншій державі (ст. 13 Конвенції). Таким чином, досить закономірно, що і в національних виборчих законодавчих актах частково обмежуються природні права і свободи, а практика, крім того, свідчить про їх численні порушення в процесі виборів — особливо представниками державних органів.

Стаття 59. Інформаційні плакати та матеріали передвиборної агітації

1. Центральна виборча комісія за рахунок коштів, що виділяються з Державного бюджету України на підготовку і проведення виборів, забезпечує виготовлення не пізніше як за тридцять п'ять днів до дня виборів інформаційних

плакатів кандидатів на пост Президента України, зареєстрованих Центральною виборчою комісією, із розрахунку по п'ять примірників на кожну виборчу дільницю. Ці плакати повинні містити передвиборні програми кандидатів на пост Президента України, подані ними до Центральної виборчої комісії при реєстрації кандидатів, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, посади (заняття), місця роботи та проживання, партійності кандидата, а також фотографію кандидата. Форма, розмір та поліграфічне виконання інформаційних плакатів встановлюються Центральною виборчою комісією.

2. Центральна виборча комісія погоджує з кандидатом на пост Президента України або його уповноваженим представником текст інформаційного плаката.

3. Інформаційні плакати кандидатів на пост Президента України повинні бути однаковими за формою, розміром, поліграфічним виконанням, встановленими Центральною виборчою комісією.

4. Виготовлені інформаційні плакати кандидатів на пост Президента України з розрахунку по п'ять примірників кожного плаката на кожну виборчу дільницю у встановленому Центральною виборчою комісією порядку передаються відповідним виборчим комісіям, решта - кандидату або його уповноваженому представнику. Інформаційні плакати передаються на виборчі дільниці не пізніше як за тридцять днів до дня виборів.

5. Кандидат на пост Президента України може на власний розсуд виготовляти матеріали передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів виборчого фонду кандидата. Партія, яка висунула кандидата (партія, що входить до блоку, який висунув кандидата), може виготовляти друкований матеріал передвиборної агітації кандидата з використанням майна, що їй належить. Кандидат на пост Президента України може у такий же спосіб виготовляти матеріали своєї передвиборної агітації. Відомості, що містяться у цих матеріалах, повинні відповідати вимогам закону.

6. Кандидат на пост Президента України, партія (блок), яка висунула кандидата, зобов'язані подати по одному примірнику кожного друкованого матеріалу передвиборної агітації, виготовленого за рахунок коштів виборчого фонду та з використанням майна, що їм належить, не пізніше як на сьомий день з дня його виготовлення до Центральної виборчої комісії.

7. Друковані матеріали передвиборної агітації повинні містити відомості про установу, що здійснила друк, або вказівку, що друк здійснено з використанням майна відповідно кандидата на пост Президента України або партії, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск.

8. Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування не пізніше як за сто двадцять днів до дня виборів відводять місця та обладнують стенди, дошки оголошень у людних місцях для розміщення матеріалів передвиборної агітації.

Кожен виборець повинен бути обізнаний про всіх кандидатів, які братимуть участь у виборах Президента України. Саме задля цього і передбачений інститут інформаційних плакатів кандидатів. Він є характерним для законодавства більшості країн світу. Саме тому, коментована стаття закріплює положення про те, що Центральна виборча комісія за рахунок коштів, що виділяються з Державного бюджету України на підготовку і

проведення виборів, забезпечує виготовлення не пізніш як за тридцять п'ять днів до дня виборів інформаційних плакатів кандидатів на пост Президента України, зареєстрованих Центральною виборчою комісією, із розрахунку по п'ять примірників на кожному виборчу дільницю. Ці плакати повинні містити передвиборні програми кандидатів на пост Президента України, подані ними до Центральної виборчої комісії при реєстрації кандидатів, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, посади (заняття), місця роботи та проживання, партійності кандидата, а також фотографію кандидата.

Стаття 60. Загальний порядок використання засобів масової інформації

1. Передвиборна агітація з використанням засобів масової інформації усіх форм власності проводиться з дотриманням принципу рівних умов та в порядку, передбаченому цим Законом.

2. Передвиборна агітація у засобах масової інформації проводиться у формі публічних дебатів, дискусій, "круглих столів", прес-конференцій, інтерв'ю, виступів, політичної реклами, теленарисів, відеофільмів, інших публікацій та повідомлень про кандидата на пост Президента України, партію (блок), яка висунула кандидата, та в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України.

3. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право користуватися державними та комунальними засобами масової інформації за рахунок та в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, на умовах, передбачених цим Законом.

4. Порядок надання ефірного часу та друкованих площ за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку та проведення виборів, встановлюється Центральною виборчою комісією.

5. Передвиборна агітація у засобах масової інформації усіх форм власності за рахунок коштів виборчого фонду кандидата на пост Президента України здійснюється на умовах рівної оплати за одиницю ефірного часу чи друкованої площі та обмежується лише граничним розміром витрат виборчого фонду.

6. Розцінки вартості одиниці друкованої площі та одиниці ефірного часу встановлюються відповідними засобами масової інформації не пізніш як за сто тридцять днів до дня виборів у розмірі, який не може перевищувати відповідний середньозважений показник за останній квартал року, що передує року проведення виборів Президента України. Середньозважений показник вартості одиниці друкованої площі та одиниці ефірного часу визначається Центральною виборчою комісією разом з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення та Державним комітетом телебачення і радіомовлення України. Розцінки вартості одиниці друкованої площі та одиниці ефірного часу для проведення передвиборної агітації не можуть змінюватися протягом виборчого процесу. Засіб масової інформації не може надавати знижку на оплату окремому кандидату на пост Президента України чи партії (блоку), що висунула кандидата

7. Засоби масової інформації у разі оприлюднення результатів опитування громадської думки, пов'язаного з виборами Президента України, зобов'язані зазначити організацію, що проводила опитування, час його проведення, кількість опитаних, метод збору інформації, точне формулювання питання, статистичну оцінку можливої помилки.

8. Засіб масової інформації, який надав ефірний час або друковану площу кандидату на пост Президента України, не може відмовити у наданні ефірного часу чи друкованої площі на тих же умовах іншому кандидату. Ця вимога не поширюється на засоби масової інформації, засновниками (власниками) яких є партії - суб'єкти виборчого процесу (партії, що входять до блоку - суб'єкта виборчого процесу).

9. У разі призначення повторного голосування Центральна виборча комісія забезпечує надання ефірного часу, друкованих площ та друкування агітаційних матеріалів за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку та проведення виборів, у сумі п'ятнадцяти тисяч розмірів мінімальної заробітної плати на кожного кандидата на пост Президента України, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування.

Важливим аспектом передвиборної агітації є питання прав та обов'язків засобів масової комунікації. Якщо розглянути його в міжнародному аспекті, то стає очевидним, що немає однозначних норм у відносинах між державою, кандидатами та ЗМІ. Особливо складною є ситуація з електронними ЗМІ, зокрема з телебаченням, яке в усіх країнах знаходиться під найбільш прискіпливим контролем виконавчої влади.

Узагалі, існує декілька концептуальних підходів до питання регулювання агітаційної інформації на телебаченні. Так, у Європі (Німеччині й Великобританії) висвітлення агітаційної кампанії є обов'язковим для каналів суспільного телебачення і комерційних каналів наземного мовлення. До того ж ефірний час для купівлі політичної реклами є суворо лімітованим, а у Великобританії платна телевізійна політична реклама заборонена взагалі. У США, де домінує комерційне телебачення, участь телеканалів у висвітленні виборів є добровільною, хоча й базується на принципі надання рівних можливостей для ефіру (відповідно до закону про зв'язок). Пояснюється це тим, що обов'язковість надання ефірного часу обмежує свободу ЗМІ.

У країнах СНД і Східної та Центральної Європи вдалися до змішаного підходу: державні телеканали обов'язково надають ефір для агітаційних матеріалів, а комерційні роблять це на власний розсуд, але «з дотриманням принципу рівності». Щоправда, закони про вибори, зокрема у Албанії, Боснії та Герцеговині забороняють публічному радіо й телебаченню готувати та повідомляти платну політичну рекламу, у Румунії заборонено використовувати засоби комерційної реклами через ЗМІ для ведення

передвиборної пропаганди; у Словаччині ж проведення передвиборної кампанії через приватні радіостанції та телеканали просто забороняється.

Причому, у кожному разі, «принцип рівності» є досить розмитим поняттям. У Західній Європі його сприймають не як арифметичну, але як пропорційну рівність, оскільки не можна допускати, щоб дрібні партії отримували стільки ж ефірного часу, що й великі. Вирішується це в індивідуальному порядку, на основі сталих традиційних уявлень, а також на основі результатів попередніх виборів. Так, наприклад, у Німеччині й Великобританії великі партії отримують по 5 виходів в ефір, а дрібні — по 1-3 виходи.

В Україні та Росії безплатний ефір надається на всезагальній основі, рівними частинами. Саме тому, коментована стаття встановлює, що передвиборна агітація у засобах масової інформації проводиться у формі публічних дебатів, дискусій, "круглих столів", прес-конференцій, інтерв'ю, виступів, політичної реклами, теленарисів, відеофільмів, інших публікацій та повідомлень про кандидата на пост Президента України, партію (блок), яка висунула кандидата, та в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України. При цьому, кандидат має право користуватися державними та комунальними засобами масової інформації за рахунок та в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, на умовах, передбачених цим Законом. Разом із цим передвиборна агітація у засобах масової інформації усіх форм власності за рахунок коштів виборчого фонду кандидата на пост Президента України здійснюється на умовах рівної оплати за одиницю ефірного часу чи друкованої площі та обмежується лише граничним розміром витрат виборчого фонду.

Отже, можна цілком прийняти умовну класифікацію щодо відносин між телебаченням, державними органами й учасниками виборів:

- 1) надання безплатного ефіру на пропорційній основі з обмеженнями щодо купленої політичної реклами (як у Великобританії);
- 2) панування ринкових механізмів з відсутністю державного фінансування безплатного ефіру (США);
- 3) змішаний підхід — квотування безплатного ефіру і можливість його необмеженої купівлі (Німеччина, країни СНД, в тому числі Україна, країни Центральної та Східної Європи).

Стаття 61. Порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації

1. Усі телерадіоорганізації зобов'язані не пізніше ніж за сто двадцять днів до дня виборів Президента України опублікувати в друкованих засобах масової інформації розцінки вартості однієї хвилини (секунди) ефірного часу і надіслати ці розцінки Центральній виборчій комісії.

2. Ефірний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, надається державними та комунальними телерадіоорганізаціями між 19 та 22 годинами.

3. Час мовлення (розклад мовлення) телерадіоорганізацій, які мають ліцензії Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на право користування загальнонаціональними каналами мовлення, змінюється (без зміни обсягу мовлення) на час передвиборної агітації в період виборів Президента України з метою забезпечення регіональним державним телерадіоорганізаціям можливостей поширення їхніх програм та передвиборних передач у відповідних регіонах.

4. Кандидату на пост Президента України, зареєстрованому Центральною виборчою комісією, телерадіоорганізаціями надається загальний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку та проведення виборів, не менше 30 хвилин на загальнонаціональному телеканалі та 45 хвилин на загальнонаціональному радіоканалі, а також по 30 хвилин на регіональних телеканалах та по 20 хвилин на регіональних радіоканалах у кожному з регіонів України (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь). Цей час кандидату надається на кожному із зазначених каналів тричі у рівних частках від загального часу. Обсяг та порядок використання ефірного часу, що виділяється за рахунок коштів, передбачених частиною дев'ятою статті 60 цього Закону, із забезпеченням рівних умов для кандидатів визначає Центральна виборча комісія.

5. Протягом 20 хвилин до і після теле-, радіотрансляції передвиборної агітаційної теле-, радіопроеграми відповідного кандидата на пост Президента України забороняється у будь-якій формі коментувати чи оцінювати зміст передвиборної агітаційної програми, давати будь-яку інформацію щодо цього кандидата, цієї партії (блоку).

6. Розклад ефірного часу із зазначенням передвиборних агітаційних теле-, радіопроеграм, конкретної дати і часу виходу їх в ефір складається відповідними державними та комунальними телерадіоорганізаціями за результатами жеребкувань, що проводяться відповідно Центральною виборчою комісією, однією з територіальних виборчих комісій за рішенням Центральної виборчої комісії у кожному з регіонів України (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) за участю кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб або уповноважених представників кандидатів.

7. Результати жеребкування щодо надання ефірного часу для проведення передвиборної агітації за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, оприлюднюються відповідно в газетах "Голос України" і "Урядовий кур'єр", місцевих державних чи комунальних

засобах масової інформації у триденний строк з дня затвердження їх Центральною виборчою комісією та відповідними територіальними виборчими комісіями.

8. Оплата за наданий ефірний час здійснюється Центральною виборчою комісією та відповідними територіальними виборчими комісіями згідно із затвердженими ними кошторисами в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, та за відповідними угодами, що укладаються між Центральною виборчою комісією і Національною телекомпанією України, Національною радіокомпанією України, між відповідними територіальними виборчими комісіями і регіональними державними чи комунальними телерадіоорганізаціями.

9. Ефірний час за рахунок коштів виборчого фонду кандидата на пост Президента України надається на підставі угоди, що укладається між розпорядником поточного рахунку виборчого фонду кандидата та телерадіоорганізацією будь-якої форми власності. Без укладення такої угоди та надходження коштів на рахунок телерадіоорганізації надання ефірного часу забороняється.

10. Телерадіоорганізації зобов'язані здійснювати аудіо-, відеозаписи усіх передач, що містять передвиборну агітацію, і зберігати їх до закінчення тридцятиденного строку з дня офіційного оприлюднення результатів виборів.

11. Телерадіоорганізації усіх форм власності за письмовими запитами Центральної виборчої комісії, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення зобов'язані надавати інформацію про виділення ефірного часу для проведення передвиборної агітації, а в разі необхідності - копії відповідних угод, платіжних документів і передач у запису на плівці та інших носіях інформації.

Оскільки як виборці так і кандидати повинні бути обізнані про час, місце, вартість передвиборної агітації у електронних (аудіовізуальних) засобах масової інформації, то коментована стаття присвячена саме цьому. Так, в ній міститься положення про те, що усі телерадіоорганізації зобов'язані не пізніше ніж за сто двадцять днів до дня виборів Президента України опублікувати в друкованих засобах масової інформації розцінки вартості однієї хвилини (секунди) ефірного часу і надіслати ці розцінки Центральній виборчій комісії.

Крім того, ефірний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, надається державними та комунальними телерадіоорганізаціями між 19 та 22 годинами.

Оскільки законодавство закріплює принцип рівності проведення передвиборної агітації, то коментована стаття визначає, що кандидату на пост Президента України, телерадіоорганізаціями надається загальний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, не менше 30 хвилин на

також по 30 хвилин на регіональних телеканалах та по 20 хвилин на регіональних радіоканалах у кожному з регіонів України (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь). Цей час кандидату надається на кожному із зазначених каналів тричі у рівних частках від загального часу. Проте, розклад ефірного часу із зазначенням передвиборних агітаційних теле-, радіопрограм, конкретної дати і часу виходу їх в ефір складається відповідними телерадіоорганізаціями за результатами жеребкувань, що проводяться відповідно Центральною виборчою комісією, однією з територіальних виборчих комісій за рішенням Центральної виборчої комісії у кожному з регіонів України за участю кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб або уповноважених представників кандидатів.

Стаття 62. Процедура і строки проведення передвиборних теледебатів

1. Передвиборні дебати з використанням електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації (теледебати) між кандидатами на пост Президента України відбуваються в строки, передбачені статтею 57 цього Закону для проведення передвиборної агітації. Теледебати проводяться між 19 та 22 годинами в прямому ефірі.

2. В одних теледебатах під час передвиборної кампанії одночасно можуть брати участь не більше двох кандидатів на пост Президента України. Графік проведення теледебатів складається за результатами жеребкування, що проводиться Центральною виборчою комісією за участю кандидатів на пост Президента України або їх довірених осіб. Результати жеребкування щодо графіка проведення теледебатів оприлюднюються в газетах "Голос України", "Урядовий кур'єр" у триденний строк з дня затвердження цих результатів Центральною виборчою комісією за рахунок коштів Державного бюджету України.

3. Кількість теледебатів має бути такою, щоб забезпечити кожному з кандидатів на пост Президента України можливість участі в них не більше одного разу за наявності висловленого ними бажання про таку участь.

4. Тривалість теледебатів за участю однієї групи кандидатів на пост Президента України має бути не менше шістдесяти хвилин безперервного ефірного часу.

5. У разі, якщо прийнято рішення про проведення повторного голосування, за п'ять днів до дня повторного голосування в прямому ефірі на Першому Національному каналі Національної телекомпанії України між 19 та 22 годинами організовуються теледебати між кандидатами на пост Президента України, включеними до виборчого бюлетеня для повторного голосування, тривалістю не менше ста хвилин. Такі теледебати обов'язково транслюються на першому каналі Національної радіокомпанії України та можуть безкоштовно транслюватися іншими каналами мовлення. Кандидати на пост Президента України беруть участь в теледебатах особисто. У разі відмови одного з кандидатів на пост Президента України взяти участь в теледебатах або неможливості його участі у них виділений

для теледебатів час надається іншому кандидату на пост Президента України для проведення передвиборної агітації.

6. Проведення теледебатів між кандидатами на пост Президента України організовується Національною телекомпанією України. Теледебати можуть також організовуватися та проводитися іншими телерадіоорганізаціями, що мають ліцензію на право користування каналами мовлення, незалежно від форми власності за ініціативою телерадіоорганізації.

7. Оплата за наданий ефірний час для проведення теледебатів здійснюється Центральною виборчою комісією в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, за відповідною угодою, що укладається між Центральною виборчою комісією і Національною телекомпанією України.

8. Телерадіоорганізаціям забороняється переривати трансляцію теледебатів.

Як свідчить практика проведення виборчої кампанії в зарубіжних країнах, теледебати є найбільш розповсюдженою формою передвиборної агітації. Саме під час цих дебатів, електорат найбільш достовірно може узнати про недоліки та переваги одного кандидата над іншим. Тому, для недопущення порушення цієї процедури законодавці, як правило, досить ретельно виписують кожне з її положень.

Коментована стаття закріплює, що проведення теледебатів між кандидатами на пост Президента України організовується Національною телекомпанією України. Теледебати можуть також організовуватися та проводитися іншими телерадіоорганізаціями, що мають ліцензію на право користування каналами мовлення, незалежно від форми власності за ініціативою телерадіоорганізації.

Сама процедура проведення теледебатів зводиться до наступного. В одних теледебатах під час передвиборної кампанії одночасно можуть брати участь не більше двох кандидатів на пост Президента України. Графік проведення теледебатів складається за результатами жеребкування, що проводиться Центральною виборчою комісією за участю кандидатів на пост Президента України або їх довірених осіб. Теледебати проводяться між 19 та 22 годинами в прямому ефірі. При цьому, кількість теледебатів має бути такою, щоб забезпечити кожному з кандидатів на пост Президента України можливість участі в них не більше одного разу за наявності висловленого ними бажання про таку участь, а тривалість теледебатів за участю однієї групи кандидатів на пост Президента України має бути не менше шістдесяти хвилин безперервного ефірного часу.

Важливим є також те, що оплата за наданий ефірний час для проведення теледебатів здійснюється Центральною виборчою комісією в межах коштів Державного бюджету України.

Стаття 63. Порядок використання друкованих засобів масової інформації

1. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, опублікувати в однаковому для всіх кандидатів поліграфічному виконанні в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" свою передвиборну програму, подану при його реєстрації, обсягом не більше дванадцяти тисяч друкованих знаків. Угода про публікацію зазначених матеріалів з редакціями зазначених газет укладається Центральною виборчою комісією.

2. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, опублікувати в однаковому для всіх кандидатів поліграфічному виконанні в місцевих державних чи комунальних друкованих засобах масової інформації свою передвиборну програму, подану при його реєстрації. Угода про публікацію вказаних матеріалів з редакцією відповідного засобу масової інформації укладається територіальною виборчою комісією, зазначеною у частині шостій статті 61 цього Закону. Обсяг та порядок використання друкованої площі, що виділяється за рахунок коштів, передбачених частиною дев'ятою статті 60 цього Закону, із забезпеченням рівних умов для кандидатів визначає Центральна виборча комісія.

3. Черговість друкування передвиборних програм за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, встановлюється Центральною виборчою комісією та відповідними територіальними виборчими комісіями шляхом жеребкування за участю кандидатів на пост Президента України чи їх довірених осіб.

4. Результати жеребкування щодо черговості друкування передвиборних програм кандидатів на пост Президента України оприлюднюються відповідно у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр", у місцевих державних чи комунальних друкованих засобах масової інформації у триденний строк після дня їх затвердження Центральною виборчою комісією чи відповідною територіальною виборчою комісією.

5. Кандидат на пост Президента України має право за рахунок коштів свого виборчого фонду публікувати агітаційні матеріали в друкованих засобах масової інформації усіх форм власності.

6. Агітаційні матеріали, зазначені у частині п'ятій цієї статті, публікуються на підставі угоди, що укладається між розпорядником поточного рахунку виборчого фонду кандидата на пост Президента України та редакцією друкованого засобу масової інформації. Без укладення угоди та надходження коштів на рахунок редакції друкованого засобу масової інформації публікація цих матеріалів забороняється.

7. Редакції друкованих засобів масової інформації усіх форм власності за письмовими запитами Центральної виборчої комісії зобов'язані надавати їй інформацію про використання друкованої площі для розміщення агітаційних

матеріалів кандидатів на пост Президента України, а в разі необхідності - надсилати їй копії відповідних угод, платіжних документів, а також відповідні публікації.

Разом з електронними (аудіовізуальними) засобами масової інформації досить активно використовується також і друковані. Відповідно коментована стаття і визначає порядок, умови обсяги використання кандидатами друкованих засобів масової інформації.

Отже, кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право:

а) за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, опублікувати в однаковому для всіх кандидатів поліграфічному виконанні в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" свою передвиборну програму, подану при його реєстрації, обсягом не більше дванадцяти тисяч друкованих знаків, а також опублікувати в однаковому для всіх кандидатів поліграфічному виконанні в місцевих державних чи комунальних друкованих засобах масової інформації свою передвиборну програму, подану при його реєстрації

б) за рахунок коштів свого виборчого фонду публікувати агітаційні матеріали в друкованих засобах масової інформації усіх форм власності.

Стаття 64. Обмеження щодо ведення передвиборної агітації

1. Участь у передвиборній агітації забороняється:

- 1) особам, які не є громадянами України;**
- 2) органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам;**
- 3) членам виборчих комісій під час виконання обов'язків членів виборчих комісій.**

2. У військових частинах (формуваннях) та в установах кримінально-виконавчої системи передвиборна агітація обмежується. Відвідання військових частин (формувань) та установ кримінально-виконавчої системи окремими кандидатами на пост Президента України чи їх довіреними особами забороняється. Зустрічі цих осіб з виборцями організуються відповідними територіальними виборчими комісіями разом з командирами військових частин (формувань) або керівниками установ кримінально-виконавчої системи з обов'язковим повідомленням не пізніше як за три дні до дня зустрічі усіх довірених осіб кандидатів на пост Президента України у відповідному територіальному окрузі.

3. Поширення у будь-якій формі матеріалів, що містять заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства та розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняється.

4. Державним та комунальним засобам масової інформації, їх посадовим та службовим особам і творчим працівникам під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах, не обумовлених угодами, укладеними відповідно до вимог частини дев'ятої статті 61 і частини шостої статті 63 цього Закону, забороняється агітувати за або проти кандидатів на пост Президента України, оцінювати їхні передвиборні програми або віддавати їм перевагу в будь-якій формі. У разі порушення ними цієї вимоги за поданням Центральної виборчої комісії або відповідної територіальної виборчої комісії діяльність цих засобів масової інформації за рішенням суду може бути тимчасово припинена.

5. Забороняється розповсюдження завідомо неправдивих відомостей про кандидата на пост Президента України. Засіб масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку кандидат на пост Президента України вважає явно недостовірною, не пізніше як через три дні після дня оприлюднення таких матеріалів, але не пізніше як за два дні до дня виборів зобов'язаний надати кандидату на пост Президента України, партії (блоку), щодо яких поширено недостовірні відомості, на їх вимогу можливість спростувати такі матеріали: надати такий же ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий кандидатом чи партією (блоком) матеріал, який повинен бути набраний таким самим шрифтом і розміщений під рубрикою "спростування" на тому ж місці шпальти в обсязі не меншому, ніж обсяг повідомлення, що спростовується. Спростування повинно містити посилання на відповідні публікацію в друкованому засобі масової інформації, передачу на телебаченні, радіо та на факти, що спростовуються. Спростування має бути оприлюднене без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації.

6. Забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Така передвиборна агітація або надання виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата або згадуванням його імені, вважається підкупом виборців, зазначеним у пункті 1 частини третьої статті 56 цього Закону.

7. Центральна виборча комісія забезпечує розміщення в державних засобах масової інформації роз'яснення щодо заборони надання грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Текст роз'яснення затверджується Центральною виборчою комісією і двічі на тиждень друкується в газетах "Голос України" і "Урядовий кур'єр" на першій сторінці та транслюється телерадіоорганізаціями, починаючи за тридцять днів до дня виборів.

8. Регіональні державні та комунальні телерадіоорганізації не повинні перекривати своїми передачами передвиборні програми кандидатів на пост Президента України, які транслюються на загальнонаціональних каналах мовлення за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

9. Центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики, телебачення та радіомовлення разом з підпорядкованими йому державними телерадіоорганізаціями зобов'язаний забезпечити порядок, за яким трансляція передвиборної агітаційної програми одного кандидата на Першому Національному каналі Національної телекомпанії України не повинна збігатися в часі з

трансляцією такої програми іншого кандидата на першому каналі Національної радіокомпанії України, якщо ефірний час для обох програм надається за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

10. Включення до інформаційних теле-, радіопрограм передвиборних агітаційних матеріалів кандидатів на пост Президента України або політичної реклами забороняється. Політична реклама повинна бути відокремлена від інших матеріалів і означена як така.

11. Забороняється переривати передачі передвиборних програм кандидатів на пост Президента України, партій (блоків), які їх висунули, рекламою товарів, робіт, послуг та іншими повідомленнями.

12. Забороняється проведення передвиборної агітації в зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України.

13. Засобам масової інформації усіх форм власності, що діють на території України, забороняється протягом останніх п'ятнадцяти днів перед днем виборів поширювати інформацію про результати опитувань громадської думки щодо кандидатів на пост Президента України.

14. Забороняється розміщення друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, політичної реклами та повідомлень про перебіг виборчого процесу на пам'ятках архітектури, а також у місцях, де вони перешкоджають безпеці дорожнього руху.

15. Кандидатам на пост Президента України, які займають посади, у тому числі за сумісництвом, в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, на державних, комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, військових частинах (формуваннях), забороняється залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації, підлеглих їм осіб (у робочий час), службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи, а також використовувати службові чи виробничі наради, збори колективу для проведення передвиборної агітації.

16. Забороняється виготовлення та розповсюдження друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, що не містять відомостей про установу, яка здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск.

17. Проведення активної агітації (публікація агітаційних матеріалів у засобах масової інформації, розповсюдження виборчих листівок, розклеювання виборчих плакатів, публічні заклики голосувати за чи проти кандидатів на пост Президента України) та розповсюдження політичної реклами з часу припинення передвиборної агітації забороняється. Передвиборні агітаційні матеріали знімаються з 24 години останньої п'ятниці, що передує дню виборів чи дню повторного голосування, відповідними службами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

18. Забороняється оприлюднення в день виборів результатів опитування виборців щодо їх волевиявлення під час голосування до його закінчення.

19. У разі надходження до Центральної або територіальної виборчої комісії заяви, скарги щодо порушень вимог частин третьої, шостої, десятої - вісімнадцятої цієї статті відповідна виборча комісія негайно надсилає цю заяву чи скаргу до відповідних правоохоронних органів для перевірки і реагування відповідно до законів України.

Важливим пунктом законодавства для розуміння суті передвиборної агітації є визначення її суб'єктів та об'єктів — опосередковано, через їх обмеження. Так, в цій статті додатковими обмеженнями (крім вищезазначеної відповідності законодавству) на агітацію є такі пункти: не можуть агітувати особи, які не є громадянами України, органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, члени виборчих комісій під час виконання своїх обов'язків, а також державні та комунальні ЗМІ, їх посадові та службові особи і творчі працівники поза межами укладених з кандидатами, партіями (блоками) угод. Обмежується право на агітацію й у військових частинах та установах кримінально-виконавчої системи. Не можна розміщувати агітацію і в зарубіжних ЗМІ, які діють на території України.

Протягом останніх 15 днів заборонено поширювати в ЗМІ інформацію про результати опитувань громадської думки щодо кандидатів. До речі, в Албанії цей строк становить 5 днів, у Польщі це взагалі заборонено протягом виборчого процесу (причому штраф за порушення цієї норми — до мільйона злотих, що становить понад 250 тисяч доларів).

Подібні обмеження тією чи іншою мірою діють у різних країнах, і до них досі немає однозначного ставлення. Так, досить складною є ситуація з агітацією посадових осіб, оскільки іноді дуже складно розрізнити, коли вони виступають як посадові особи, а коли - від власного імені (наприклад, як кандидати у Президенти України). Крім того, попри свободу агітації, зазначені обмеження не дають засобам масової інформації поширювати власні редакційні матеріали агітаційного спрямування. Також за свідченнями багатьох соціологів, недостатньо чітко в українському законодавстві виписана досить демократична норма про непоширення соціологічних опитувань у ЗМІ, через що є багато можливостей для її обходу (наприклад, публікація опитування експертної думки тощо), немає в законі про й покарання за порушення цієї норми.

Відсутні в українському законодавстві і достатні процедурні норми для дотримання всіх обмежень передвиборної агітації. Відповідно порушення саме цієї частини законодавства залишаються одними з найбільш поширених в українській практиці, і частину з них відносять до так званого «адміністративного ресурсу».

Логічно, що кандидати часто намагаються «вижати» все можливе зі своєї агітаційної кампанії, тобто найбільш ефективно використати свої ресурси з мінімумом

витрат. А слабка політична культура, особливості політичної системи, відсутність традиційного розуміння юридичних норм (правовий нігілізм) та інші причини призводять до постійних зловживань і порушень законодавства, пошуку «дірок», у які можна пролізти. Тому, завдання законодавства — створити ефективну протидію цим досить природним тенденціям.

Саме тому, ситуацію з «чорними політтехнологіями» можна пояснити простим нерозумінням суті цього явища. Багато хто вважає, що його необхідно заборонити на законодавчому рівні. Виборче законодавство деяких країн відображає подібні спроби: ст. 47 Закону про вибори депутатів у Молдові не дозволяє використання таких форм ведення кампанії, які «порушують громадський спокій чи є неетичними»; ст. 16 відповідного закону Чехії передбачає, що «проведення виборчої кампанії та передвиборної агітації має здійснюватися на засадах доброчесності та чесності». У більшості країн окремо обумовлюється можливість кандидатів чи партії (блоку) виступити в ЗМІ, що розмістило компрометуючий матеріал, зі вчасним спростуванням. Зберігається відповідальність за поширення явно неправдивої інформації, наклеп.

Утім, поняття «чорного PR» узагалі не належить до юридичної площини, оскільки найчастіше воно не є порушенням законів. Фахівці пропонують оперувати поняттями законних і незаконних технологій виборчої боротьби. Що ж до «нечесних технологій», то вони — свідчення обмеженої політичної культури суспільства, кандидатів, і кожен визначає своє ставлення до них в міру своїх етичних поглядів. Але якщо влада не повинна забороняти подібну діяльність, то завдання громадських організацій — займатися творенням загальнокультурних виборчих стандартів у громадян, для того що б методи «чорного PR» не були ефективними, і тим самим змінити акценти сучасних українських виборчих кампаній.

Отже, можна побачити, що існує прямий зв'язок між етично правильними і неправильними агітаційними технологіями. Відповідно, владним структурам треба боротися не з «чорним PR», а з тим, щоб жодні заходи — ні з правої, ні з лівої колонки — не виходили за межі законодавства. Натомість завдання суб'єктів громадянського суспільства — досягнути того, щоби передвиборна агітація, конкурентна за своєю природою, проходила на умовах чесної конкуренції.

Розділ ІХ
ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАНДИДАТІВ НА ПОСТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
ТА ОФІЦІЙНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ

Стаття 65. Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України

1. Кандидату на пост Президента України не може бути відмовлено у звільненні на період передвиборної агітації від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки.

2. Кандидат на пост Президента України з часу своєї реєстрації до закінчення виборчого процесу не може бути звільнений з роботи з ініціативи власника підприємства, закладу, установи, організації або уповноваженого ним органу, командира військового формування (частини). Кандидат без його згоди не може бути переведений на іншу роботу, скерований у відрядження, а також призваний на військову або альтернативну (невійськову) службу, навчальні (перевірні) та спеціальні збори військовозобов'язаних.

3. Кандидат на пост Президента України має право на безоплатний проїзд всіма видами пасажирського транспорту (за винятком таксі) в межах території України за рахунок коштів Державного бюджету України, виділених на проведення виборів Президента України.

4. Держава забезпечує охорону кандидатів на пост Президента України під час виборчого процесу відповідно до Закону України "Про державну охорону органів державної влади та посадових осіб".

З метою забезпечення всіх кандидатів на посаду президента України від впливу на них з боку як інших кандидатів так і інших т.зв. "тіньових структур" коментована стаття передбачає певний перелік їх засобів захисту. Держава забезпечує охорону кандидатів на пост Президента України під час виборчого процесу відповідно до Закону України "Про державну охорону органів державної влади та посадових осіб". Така охорона може полягати у наступному:

1) пошуку і фіксації даних про протиправну діяльність окремих осіб або груп, яка загрожує нормальному функціонуванню кандидатів, їх життю чи здоров'ю, честі та гідності, життю чи здоров'ю, честі та гідності членів їх сімей, для вжиття заходів щодо її припинення;

2) особистої охорони кандидатів;

3) охорони об'єктів і підтримання на них відповідного порядку проходження громадян, проїзду транспортних засобів, проносу і провозу речей;

4) оснащення об'єктів технічними засобами охорони за рахунок коштів юридичних осіб, в користуванні яких ці об'єкти перебувають;

5) проведення профілактичних заходів з метою запобігання протиправним посяганням.

Крім того, з метою уникнення можливості впливу на кандидатів з боку їх безпосередніх керівників та роботодавців. Саме тому, коментована стаття передбачає систему гарантій від таких дій кандидатам. Серед них слід виділити наступні: кандидат на пост Президента України з часу своєї реєстрації до закінчення виборчого процесу не може бути звільнений з роботи з ініціативи власника підприємства, закладу, установи, організації або уповноваженого ним органу, командира військового формування (частини). Кандидат без його згоди не може бути переведений на іншу роботу, скерований у відрядження, а також призваний на військову або альтернативну (невійськову) службу, навчальні (перевірні) та спеціальні збори військовозобов'язаних.

Стаття 66. Уповноважені представники кандидатів на пост Президента України

1. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право делегувати одного уповноваженого представника до Центральної виборчої комісії з правом дорадчого голосу, який представляє його інтереси в Центральній виборчій комісії під час виборчого процесу.

2. Уповноваженим представником кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії може бути громадянин України, який має право голосу. Не може бути уповноваженим представником кандидата на пост Президента України член виборчої комісії, посадова особа органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовець, службовець рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, Служби безпеки України, особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

3. Заява про реєстрацію уповноваженого представника кандидата на пост Президента України за підписом, засвідченим в установленому законом порядку, особи, висунутої кандидатом на пост Президента України, подається до Центральної виборчої комісії одночасно із заявою про реєстрацію кандидата на пост Президента України. У заяві про реєстрацію уповноваженого представника кандидата на пост Президента України зазначаються прізвище, ім'я, по батькові уповноваженого представника, його громадянство, день, місяць і рік народження, місце роботи, займана посада (заняття), місце проживання, номер телефону. До заяви додається письмова згода цієї особи представляти інтереси кандидата на пост Президента України в Центральній виборчій комісії.

4. Центральна виборча комісія не пізніше третього дня після надходження документів, зазначених у частині третій цієї статті, реєструє уповноваженого представника кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії та видає йому посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. У разі відмови у реєстрації (скасування реєстрації) кандидата на пост Президента України повноваження уповноваженого представника

кандидата у Центральній виборчій комісії вважаються припиненими з моменту настання зазначених обставин.

5. Уповноважений представник кандидата на пост Президента України з дня його реєстрації Центральною виборчою комісією до припинення своїх повноважень або закінчення виборчого процесу має право на звільнення від виробничих або службових обов'язків без збереження заробітної плати за погодженням із власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом.

6. Уповноважений представник кандидата на пост Президента України має право у будь-який час до дня виборів звернутися до Центральної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень.

7. Кандидат на пост Президента України у будь-який час до дня виборів або дня повторного голосування може прийняти рішення про відкликання уповноваженого представника та про делегування іншої кандидатури замість вибулої. Відповідна заява разом з копією рішення та іншими документами подається до Центральної виборчої комісії у порядку, встановленому частиною третьою цієї статті.

8. На підставі заяви, поданої відповідно до частини шостої або сьомої цієї статті, не пізніше третього дня після її надходження, а поданої напередодні і в день виборів, - невідкладно Центральна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації уповноваженого представника кандидата. Копія рішення видається уповноваженому представнику кандидата або надсилається на адресу кандидата на пост Президента України.

9. Посвідчення уповноваженого представника кандидата на пост Президента України, повноваження якого припинено до закінчення виборчого процесу, негайно повертається до Центральної виборчої комісії.

10. Уповноважений представник кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії має право:

1) бути присутнім на всіх засіданнях Центральної виборчої комісії під час обговорення питань, пов'язаних з виборами Президента України, та брати участь у їх обговоренні з правом дорадчого голосу;

2) знайомитися із змістом протоколів засідань Центральної виборчої комісії, її рішеннями, документами і матеріалами, на підставі яких ці рішення приймалися, отримувати копії цих рішень;

3) знайомитися невідкладно з протоколами, телефонограмами та іншими офіційними повідомленнями, що надходять до Центральної виборчої комісії від територіальних виборчих комісій, про підсумки голосування у відповідному територіальному виборчому окрузі, а також протоколами відповідних дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів на виборчій дільниці;

4) на інші права, передбачені цим Законом.

Центральна виборча комісія є головним органом, який відповідає за організацію та проведення виборів Президента України. Кандидат на пост Президента України не завжди може бути присутній на засіданнях цієї комісії, оскільки є цілий ряд інших, може більш важливих, у цей момент питань, які потрібно вирішити.

Саме тому, коментована стаття передбачає посаду уповноваженого представника

кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії з правом

дорадчого голосу, який представляє його інтереси в Центральній виборчій комісії під час виборчого процесу. Особа, яка бажає зайняти цю посаду повинна відповідати наступним вимогам: ним може бути громадянин України, який має право голосу. Проте, не може бути уповноваженим представником член виборчої комісії, посадова особа органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовець, службовець рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, Служби безпеки України, особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

Особа, яка бажає стати уповноваженим представником кандидата повинна бути зареєстрована Центральною виборчою комісією. Повноваження представника припиняються у наступних випадках:

- 1) за власним бажанням, для чого уповноважений представник має звернутися до Центральної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень;
- 2) за рішенням про відкликання кандидата на пост Президента.

Стаття 67. Довірені особи кандидата на пост Президента України

1. Кандидат на пост Президента України може мати не більше п'яти довірених осіб в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі та по одній довірений особі у кожному територіальному окрузі. Довірена особа кандидата повинна відповідати вимогам, зазначеним у частині другій статті 66 цього Закону.

2. Довірені особи кандидата ведуть агітацію за обрання його Президентом України, сприяють кандидату на пост Президента України у проведенні виборчого процесу, представляють інтереси кандидата у відносинах з виборчими комісіями, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, виборцями.

3. Заява про реєстрацію довірених осіб кандидата за підписом кандидата на пост Президента України, засвідченим у встановленому законом порядку, подається до Центральної виборчої комісії у будь-який час після реєстрації кандидата. У заяві про реєстрацію довірених осіб зазначаються прізвище, ім'я, по батькові кожної довіреної особи, відповідний виборчий округ, громадянство довіреної особи, день, місяць і рік народження, місце роботи, займана посада (заняття), місце проживання, номер телефону. До заяви додаються письмові згоди цих осіб представляти інтереси кандидата на пост Президента України у відповідному виборчому окрузі. Підписи зазначених осіб засвідчуються у встановленому законом порядку.

4. Центральна виборча комісія не пізніше третього дня після надходження документів, зазначених у частині третій цієї статті, реєструє довірених осіб кандидата на пост Президента України та видає уповноваженому представнику кандидата на пост Президента України їх посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

5. Довірена особа кандидата з дня її реєстрації Центральною виборчою комісією до припинення її повноважень або закінчення виборчого процесу має право на звільнення від виконання або службових обов'язків без збереження

заробітної плати за погодженням із власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом.

6. У разі скасування реєстрації кандидата на пост Президента України повноваження довірених осіб кандидата вважаються припиненими з дня прийняття рішення про скасування реєстрації кандидата.

7. Довірена особа кандидата має право у будь-який час до дня виборів звернутися до Центральної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень.

8. Кандидат на пост Президента України у будь-який час до дня виборів може прийняти рішення про відкликання довіреної особи та про внесення іншої кандидатури замість вибулої. Відповідна заява разом з письмовою згодою внесеної кандидатури подається до Центральної виборчої комісії у порядку, встановленому у частині третій цієї статті.

9. На підставі заяви, поданої відповідно до частини сьомої або восьмої цієї статті, не пізніше третього дня після її надходження, а поданої напередодні і в день виборів, - невідкладно Центральна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації довіреної особи кандидата. Копія рішення видається уповноваженому представнику кандидата або надсилається на його адресу.

10. Посвідчення довіреної особи кандидата, повноваження якої припинено до закінчення виборчого процесу, негайно повертається до Центральної виборчої комісії.

Коментована стаття передбачає можливість кандидату на пост Президента мати довірених особи, які ведуть агітацію за обрання його Президентом України, сприяють кандидату на пост Президента України у проведенні виборчого процесу, представляють інтереси кандидата у відносинах з виборчими комісіями, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, виборцями. При цьому, кандидат може мати не більше п'яти довірених осіб в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі та по одній довірений особі у кожному територіальному окрузі.

Особа, яка бажає стати довіреною особою повинна відповідати певним вимогам. Так ним може бути громадянин України, який має право голосу. Реєстрацію громадянина, як довіреної особи кандидата здійснює Центральна виборча комісія.

Повноваження цієї особи можуть бути достроково припинені у наступних випадках:

- 1) у разі скасування реєстрації кандидата на пост Президента України;
- 2) за власним бажанням у будь-який час до дня виборів звернутися до Центральної виборчої комісії на підставі заяви про складення своїх повноважень;
- 3) за рішенням про відкликання уповноваженого представника, яке прийняв кандидат на пост Президента України

Стаття 68. Офіційні спостерігачі

1. У виборчому процесі можуть брати участь офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків), які висунули кандидатів. Офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій можуть вести спостереження за ходом виборчого процесу.

2. Повноваження офіційних спостерігачів починаються з дня їх реєстрації відповідною виборчою комісією у порядку, передбаченому цим Законом, і припиняються після встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України.

3. Виборча комісія, яка зареєструвала офіційного спостерігача, може достроково припинити його повноваження у разі встановлення фактів грубого або систематичного порушення ним Конституції України та законів України. Про припинення повноважень офіційного спостерігача приймається мотивоване рішення.

Однією з визначальних ознак демократичності виборів і референдумів є проведення їх на засадах гласності та відкритості, які притаманні будь-якій демократичній державі. Важливу роль у реалізації цих засад відіграє, як відомо, інститут офіційних спостерігачів.

Вітчизняний і зарубіжний досвід спостереження за ходом виборів свідчить про те, що атмосфера гласності, яка створюється під час виборів, присутність спостерігачів у виборчих комісіях, на дільницях для голосування сприяють прозорості виборчого процесу, зміцненню упевненості громадян у демократичності і справедливості виборів, визнанню на міжнародному рівні легітимності їх результатів. Ось чому досвід останньої виборчої кампанії ще раз підтвердив важливість ролі інституту спостерігачів і його актуальність. Офіційні спостерігачі, як правило, ведуть агітацію за обрання його Президентом України, сприяють кандидату на пост Президента України у проведенні виборчого процесу, представляють інтереси кандидата у відносинах з виборчими комісіями, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, виборцями.

Тому, коментована стаття передбачає можливість представляти своїх спостерігачів на виборах наступним суб'єктам виборчого процесу: офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків), які висунули кандидатів та офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій.

На відміну від попередньої практики правового регулювання цього інституту, за

затверджувалося Центральною виборчою комісією, діяльність офіційних спостерігачів на сучасному етапі врегульована безпосередньо Законом. Отже, врахувавши накопичений на попередніх виборах досвід і пропозиції Центральної виборчої комісії, законодавець підняв на рівень Закону регламентацію цього важливого інституту. Це дасть можливість уникнути багатьох непорозумінь, які мали місце під час попередніх виборчих кампаній.

Вищенаведене дає підстави зробити висновок, що впровадження інституту спостерігачів у вітчизняне законодавство і практику однозначно дозволило вивести Україну на рівень країн з демократичним виборчим законодавством.

Стаття 69. Офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків), які висунули кандидата

1. Офіційним спостерігачем від кандидата на пост Президента України, від партії (блоку), яка висунула кандидата, зареєстрованого Центральною виборчою комісією, може бути громадянин України, який має право голосу і не є членом виборчої комісії. Не може бути офіційним спостерігачем член виборчої комісії, посадова або службова особа органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовець, службовець рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, Служби безпеки України та особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

2. Офіційний спостерігач від кандидата на пост Президента України реєструється територіальною виборчою комісією за поданням довіреної особи кандидата у відповідному територіальному окрузі за підписом цієї довіреної особи.

3. Офіційний спостерігач від партії (блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, реєструється територіальною виборчою комісією за поданням відповідно республіканської в Автономній Республіці Крим, обласної, Київської та Севастопольської міської організації партії (організацій партій, що входять до блоку), яка висунула кандидата, за умови, що ці організації зареєстровані у встановленому законом порядку, за підписом керівника відповідної організації партії (організацій партій, що входять до блоку), засвідченим печаткою цієї організації партії (печатками відповідних організацій партій, що входять до блоку).

4. У поданні про реєстрацію офіційних спостерігачів зазначаються їх прізвища, імена та по батькові, громадянство, адреса місця проживання, номери телефонів. До подання додаються заяви про згоду цих осіб бути офіційними спостерігачами від відповідного кандидата, відповідної партії (блоку).

5. Подання про реєстрацію спостерігача від кандидата на пост Президента України, партії (блоку), яка висунула кандидата, зазначене у частинах третій та четвертій цієї статті, вноситься до відповідної територіальної виборчої комісії не пізніше як за п'ять днів до дня виборів.

6. Відповідна територіальна виборча комісія не пізніше наступного дня після внесення подання видає офіційним спостерігачам посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

7. Офіційний спостерігач має право:

1) перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями членів комісії, у тому числі під час видачі бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам комісії фізично;

2) робити фото-, кінозйомки, аудіо- та відеозаписи;

3) бути присутнім при видачі виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії для організації голосування виборців за межами приміщення для голосування та при проведенні такого голосування;

4) бути присутнім з дотриманням вимог цього Закону на засіданнях дільничних та територіальної виборчих комісій відповідного територіального виборчого округу з урахуванням положень, встановлених частиною дев'ятою статті 28 цього Закону, в тому числі під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, встановлення підсумків голосування в територіальному виборчому окрузі;

5) звертатися до відповідної виборчої комісії із скаргою щодо порушень цього Закону в разі їх виявлення;

6) складати акти про виявлені порушення цього Закону, що підписуються ним та не менш як двома виборцями, які засвідчують факт цього порушення, із зазначенням їх прізвищ, імен, по батькові, адреси місця проживання, та подавати їх до відповідної виборчої комісії у строки, передбачені статтею 94 цього Закону;

7) отримувати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів і встановлення результатів голосування, а також інших документів у випадках, передбачених цим Законом;

8) мати інші права, передбачені цим Законом.

8. Офіційний спостерігач не має права:

1) протиправно втручатися в роботу виборчої комісії, чинити дії, що порушують хід виборчого процесу або заважають членам виборчої комісії здійснювати свої повноваження;

2) заповнювати замість виборця (у тому числі і на його прохання) виборчий бюлетень;

3) бути присутнім при заповненні виборцем виборчого бюлетеня у кабіні (кімнаті) для таємного голосування.

9. У разі грубого або систематичного порушення офіційним спостерігачем вимог частини восьмої цієї статті виборча комісія своїм рішенням, прийнятим у порядку, передбаченому частиною одинадцятю статті 28 цього Закону, може позбавити його права бути присутнім на засіданні виборчої комісії.

10. Керівний орган республіканської в Автономній Республіці Крим, обласної, Київської, Севастопольської міської організації партії (організацій партій, що входять до блоку), довірена особа кандидата на пост Президента України від імені кандидата мають право відкликати свого офіційного спостерігача шляхом звернення з письмовою заявою до відповідної територіальної виборчої комісії про припинення його повноважень і подати документи для реєстрації іншої особи в порядку, встановленому цим Законом.

11. Офіційний спостерігач має право у будь-який час звернутися до територіальної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень. На підставі такої заяви територіальною виборчою комісією приймається рішення, копія якого надається довіреній особі кандидата або надсилається відповідній організації партії (блоку).

Стаття передбачає ряд вимог, яким має відповідати особа, яка бажає стати офіційним спостерігачем від кандидата на пост Президента України, від партії (блоку), яка висунула кандидата. Так, ним може бути лише громадянин України, який має право голосу і не є членом виборчої комісії.

Крім цього, з метою уникнення ситуації можливого впливу на результати виборів або на учасників виборчого процесу, Закон встановлює певні обмеження щодо офіційних спостерігачів. Ці обмеження в першу чергу стосуються неможливості виконувати обов'язки офіційного спостерігача особам, які так чи інакше пов'язані із роботою в органах державної влади або правоохоронних органах. Так не може бути офіційним спостерігачем член виборчої комісії, посадова або службова особа органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовець, службовець рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, Служби безпеки України та особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

Дана стаття передбачає ряд прав та обов'язків, які покладаються на офіційного спостерігача. Ці права та обов'язки логічно випливають із статусу спостерігача, як особи, яка веде спостереження за ходом виборчого процесу.

Важливо зазначити, що свої повноваження офіційний спостерігач набуває з моменту його реєстрації. Реєстрацію особи, як офіційного спостерігача здійснює відповідна територіальна виборча комісія.

Повноваження спостерігача можуть бути достроково припинені у наступних випадках:

- 1) у разі відкликання офіційного спостерігача шляхом звернення з письмовою заявою до відповідної територіальної виборчої комісії про припинення його повноважень керівним органом республіканської в Автономній Республіці Крим, обласної, Київської, Севастопольської міської організації партії (організацій партій, що входять до блоку), довіреною особою кандидата на пост Президента України від імені кандидата;
- 2) на підставі власної заяви про складення своїх повноважень.

Стаття 70. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій

1. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій реєструються Центральною виборчою комісією. Пропозиції щодо їх реєстрації подаються до Центральної виборчої комісії не пізніше як за десять днів до дня виборів безпосередньо або через Міністерство закордонних справ України.

2. Рішення про реєстрацію офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій приймається не пізніше як за п'ять днів до дня виборів Центральною виборчою комісією.

3. Центральна виборча комісія видає офіційним спостерігачам від іноземних держав, міжнародних організацій посвідчення за встановленою нею формою.

4. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій здійснюють свої повноваження на території України.

5. Офіційний спостерігач від іноземної держави, міжнародної організації має право:

1) бути присутнім на зустрічах кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, представників партій (блоків), які висунули кандидатів, з виборцями, на передвиборних зборах, мітингах, засіданнях виборчих комісій;

2) знайомитися з матеріалами передвиборної агітації;

3) бути присутнім на виборчих дільницях під час голосування і підрахунку голосів виборців та при встановленні підсумків голосування територіальними виборчими комісіями;

4) робити фото-, кінозйомки, аудіо- та відеозаписи;

5) висловлювати свої пропозиції щодо організації проведення виборів Президента України та вдосконалення законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду, проводити прес-конференції з додержанням вимог законодавства України;

6) утворювати разом з іншими спостерігачами від іноземних держав, міжнародних організацій за погодженням з Центральною виборчою комісією тимчасові групи спостерігачів для координації їх діяльності в межах повноважень, передбачених цим Законом.

6. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій здійснюють спостереження самостійно і незалежно.

7. Міністерство закордонних справ України, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та виборчі комісії повинні сприяти офіційним спостерігачам від іноземних держав, міжнародних організацій у здійсненні ними їх повноважень.

8. Фінансове і матеріальне забезпечення діяльності офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій здійснюється за рахунок коштів держав чи організацій, які скерували їх в Україну, або за власні кошти цих спостерігачів.

9. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій не мають права використовувати свій статус у діяльності, не пов'язаній із спостереженням за ходом виборчого процесу, а також втручатися у роботу виборчих комісій.

Останнім часом спостерігається тенденція посилення уваги до подій, які відбуваються в Україні з боку інших держав та міжнародних організацій. В першу чергу увага світового співтовариства приділена інститутам безпосередньої демократії, зокрема

інституту виборчого права. Це пов'язано із тим, що ступень законності процедури проведення виборів свідчить про ступінь розвитку демократії в державі. Саме тому, одним із критеріїв входження України до тої чи іншої міжнародної організації є підтримання належного рівня організації та проведення виборів.

З метою контролю за виборчими процедурами, які відбуваються в нашій державі, створений інститут офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій. Свого статусу як спостерігачі ці особи набувають з моменту їх реєстрації Центральною виборчою комісією, яка видає їм посвідчення за встановленою нею формою.

Що стосується іноземних (міжнародних) спостерігачів на виборах, то слід зазначити, що специфіка цього інституту полягає в тому, що він розглядається як “прояв довіри” між державами і як свідчення прагнення міжнародних організацій сприяти демократизації виборчого процесу в країнах, де відбуваються політико-правові реформи.

Відповідно для здійснення покладених на них повноважень офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій мають чітко встановлене коло прав, які в першу чергу випливають із їхнього статусу. Проте, слід зауважити, що офіційні спостерігачі не мають права використовувати свій статус у діяльності, не пов'язаній із спостереженням за ходом виборчого процесу, а також втручатися у роботу виборчих комісій.

Відповідно до цієї статті, офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій реєструються Центральною виборчою комісією. Пропозиції щодо їх реєстрації подаються до Центральної виборчої комісії не пізніше як за десять днів до дня виборів безпосередньо або через Міністерство закордонних справ України. Проте, на нашу думку, таке положення де повністю відповідає вимогам законодавства зарубіжних країн. Проблема полягає у неузгодженості термінології, яка має місце у чинному Законі та у Законі України “Про Центральну виборчу комісію”. Так, якщо у пункті 26 статті 14 Закону України “Про Центральну виборчу комісію” сказано, що вона на виборах народних депутатів України забезпечує “акредитацію” відповідних офіційних спостерігачів, то у коментованій статті говориться про їх “реєстрацію”.

Така неузгодженість не є лише термінологічною, хоча її наявність сама по собі уже не робить честі законодавцю. Справа в тім, що застосування слова “реєстрація” до міжнародних спостерігачів уявляється не досить коректним як стосовно відповідних

осіб, так і стосовно Центральної виборчої комісії. Адже реєстрація і акредитація – поняття не тотожні. Набуття іноземним громадянином статусу міжнародного спостерігача не є суто процедурно-технічною справою. З іншого боку, здійснення “реєстрації” відповідних спостерігачів дещо принижує роль Центральної виборчої комісії.

До речі, у виборчому законодавстві Російської Федерації стосовно іноземних (міжнародних) спостерігачів вживається слово “акредитація”. Можливо слід використати цей досвід Росії та замінити у виборчому законодавстві України слово “реєстрація” на “акредитацію” стосовно спостерігачів від іноземних держав і міжнародних організацій.

Розділ X

ПРОВЕДЕННЯ ГОЛОСУВАННЯ, ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Однією з найважливіших стадій виборчого процесу є організація та безпосереднє проведення голосування, встановлення результатів виборів. Зазначений етап є кульмінаційною стадією всієї виборчої процедури, оскільки охоплює процес фактичного здійснення волевиявлення та підбиття його підсумків. З огляду на це особливого значення набуває ефективність законодавчого регулювання відповідних питань, відповідність існуючої практики до вимог закону.

Ця важлива стадія знайшла досить широку регламентацію як в конституціях так і у виборчих законах зарубіжних країн. Саме у цих актах закріплені положення, які забезпечують повною мірою виборчі права громадян на виборах. Розглядаючи вибори як юридичний процес та виділяючи його стадії, слід наголосити на вирішальному і найвідповідальнішому характеру таких стадій виборчого процесу як голосування та підрахунок голосів виборців і встановлення результатів виборів народних депутатів України. Надання такого особливого значення названим стадіям об'єктивно, оскільки, по-перше, саме із цими стадіями пов'язаний акт прямого волевиявлення громадян України, які мають право голосу на виборах; по-друге, практично саме на цих стадіях підводиться підсумок усієї діяльності щодо організації підготовки та проведення виборів Президента України. Тому надзвичайно важливо, щоб під час проведення голосування і встановлення підсумків виборів повною мірою забезпечувалася реалізація виборчих прав кожного громадянина України.

У цілому українське законодавство про вибори Президента у частині організації та проведення голосування, встановлення результатів голосування відповідає міжнародним стандартам у цій сфері та кращим зразкам законодавства про вибори іноземних країн.

Характерною рисою законодавства більшості країн з режимом перехідної демократії є деталізована регламентація виборчих процедур, зокрема, тих, що стосуються голосування та підрахунку голосів. Така деталізація спрямована на обмеження свободи правозастосування шляхом максимально повної регламентації поведінки учасників виборчого процесу та розглядається як запобіжник правопорушенням у цій сфері. Тому при проведенні коментування цього розділу Закону, було приділено увагу порівняльному аналізу виборчого законодавства країн Центральної

та Східної Європи, а також країн колишнього СРСР, правові традиції та правозастосовча практика яких є подібними до українських.

Стаття 71. Виборчий бюлетень

1. Форма і текст виборчого бюлетеня для голосування в день виборів Президента України, а також форма виборчого бюлетеня для повторного голосування затверджуються Центральною виборчою комісією не пізніше як за 30 днів до дня виборів. Текст виборчого бюлетеня для повторного голосування затверджується Центральною виборчою комісією не пізніше як за десять днів до дня повторного голосування.

2. Виборчі бюлетені є документами суворої звітності.

3. Виборчий бюлетень повинен містити назву та дату проведення виборів (бюлетень для повторного голосування - дату повторного голосування), номер територіального виборчого округу, номер виборчої дільниці, крім спеціальних виборчих дільниць, які утворені відповідно до частини десятої статті 20, а також позначені місця для печатки дільничної виборчої комісії, прізвища, ініціалів та підпису члена дільничної виборчої комісії, який видаватиме виборчий бюлетень.

4. До виборчого бюлетеня для голосування в день виборів вносяться відомості в алфавітному порядку за прізвищами зареєстрованих кандидатів на пост Президента України із зазначенням прізвищ, імен, по батькові, року народження, місця проживання, місця роботи (занять), партійності кандидата, суб'єкта висунення кандидата. Праворуч напроти відомостей про кожного кандидата розташовується порожній квадрат. Після прізвищ усіх кандидатів у виборчому бюлетені зазначається: "Не підтримую жодного кандидата на пост Президента України" і праворуч від цих слів розташовується порожній квадрат.

5. Виборчий бюлетень повинен містити роз'яснення щодо порядку його заповнення виборцем під час голосування.

6. Виборчий бюлетень має контрольний талон, відокремлений лінією відриву. Контрольний талон повинен містити назву та дату виборів (дату повторного голосування), номер територіального виборчого округу, номер виборчої дільниці, а також позначені місця для номера, за яким виборця внесено до списку виборців на дільниці, підпису виборця, який отримує виборчий бюлетень, прізвища, ініціалів та підпису члена дільничної виборчої комісії, який видаватиме виборчий бюлетень.

Одним із основних документів, який засвідчує волевиявлення виборців у підтримку того чи іншого кандидата є виборчий бюлетень. Як свідчить порівняльний аналіз виборчого законодавства зарубіжних країн, бюлетені для голосування можуть бути „категоричними” або „порядковими”. Категоричні бюлетені ставлять перед виборцем умову вибору одного кандидата, а порядкові дають виборцю змогу визначитися на основі більш складної системи вибору (як правило застосовується на виборах до парламенту що відбуваються на пропорційній основі). При цьому, хоча порядкові бюлетені безперечно дають виборцю більшу свободу вибору, частіше

використовуються категоричні бюлетені. Понад три четвертих усіх виборчих систем використовують саме категоричну форму бюлетеня.

Аналіз коментованої статті Закону дає всі підстави стверджувати, що в Україні використовується категорична форма бюлетеня. Крім того, стаття містить ряд вимог до самої форми бюлетеня, як от: виборчий бюлетень повинен містити назву та дату проведення виборів, номер територіального виборчого округу, номер виборчої дільниці, а також позначені місця для печатки дільничної виборчої комісії, прізвища, ініціалів та підпису члена дільничної виборчої комісії, який видаватиме виборчий бюлетень. Крім того, до бюлетеня обов'язково вносять в день виборів відомості в алфавітному порядку за прізвищами зареєстрованих кандидатів на пост Президента України із зазначенням прізвищ, імен, по батькові, року народження, місця проживання, місця роботи (занять), партійності кандидата, суб'єкта висунення кандидата.

Форма і текст виборчого бюлетеня для голосування в день виборів Президента України, затверджуються Центральною виборчою комісією. Виборчі бюлетені є документами суворої звітності. Це означає, що виготовлятися ці документи можуть тільки поліграфічними підприємствами, які мають ліцензії на їх виготовлення.

Стаття 72. Порядок виготовлення виборчих бюлетенів

1. Центральна виборча комісія забезпечує виготовлення в централізованому порядку виборчих бюлетенів для голосування в день виборів державними поліграфічними підприємствами не пізніше як за десять днів до дня виборів на підставі угод, укладених нею з цими підприємствами. Виборчі бюлетені для повторного голосування повинні бути виготовлені у тому ж порядку не пізніше як за шість днів до дня повторного голосування.

2. Технічні відходи, поліграфічний брак, а також друкарські форми знищуються в порядку та строки, визначені угодою на виготовлення виборчих бюлетенів.

3. Виборчі бюлетені Центральна виборча комісія отримує в упаковці підприємства-виготовлювача.

4. Виборчі бюлетені для голосування у день виборів чи в день повторного голосування відповідно друкуються на однаковому папері за формою та текстом, затвердженими Центральною виборчою комісією, і повинні бути однаковими за розміром, кольором та змістом.

5. Виборчий бюлетень друкується державною мовою на одному аркуші з текстовою частиною лише з одного боку.

6. На спеціальній виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває в день виборів Президента України у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, виборчі бюлетені можуть бути виготовлені, як виняток, з

дозволу Центральної виборчої комісії безпосередньо дільничною виборчою комісією.

7. У разі скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України Центральна виборча комісія приймає рішення про внесення змін до виборчого бюлетеня. Такі зміни вносяться до виборчих бюлетенів членами дільничних виборчих комісій з використанням відповідного штампа. Про зміни, внесені до виборчого бюлетеня, повідомляється кожному виборцю під час видачі виборчого бюлетеня.

8. Виборчий бюлетень, до якого не внесені зміни, передбачені у частині сьомій цієї статті, вважається недійсним. Виборчий бюлетень, до якого внесені зміни без рішення Центральної виборчої комісії або невідповідно до такого рішення, вважається недійсним.

Дана стаття безпосередньо регулює процедуру виготовлення виборчих бюлетенів. Важливість встановлення такої процедури зумовлена тим, що дотримання всіх вимог цієї процедури дозволить запобігти фальсифікації виборів та відповідно встановити дійсні та реальні підсумки голосування.

Саме тому Закон чітко встановлює, що Центральна виборча комісія забезпечує виготовлення в централізованому порядку виборчих бюлетенів для голосування в день виборів державними поліграфічними підприємствами не пізніше як за десять днів до дня виборів на підставі угод, укладених нею з цими підприємствами. При цьому, виборчі бюлетені для голосування друкуються державною мовою на одному аркуші з текстовою частиною лише з одного боку на однаковому папері за формою та текстом, затвердженими Центральною виборчою комісією, і повинні бути однаковими за розміром, кольором та змістом.

Оскільки у разі вибуття одного чи декількох кандидатів безпосередньо перед голосуванням вже технічно неможливо переддрукувати виготовлені бюлетені, то в такому разі Центральна виборча комісія приймає рішення про внесення змін до виборчого бюлетеня. Такі зміни вносяться до виборчих бюлетенів членами дільничних виборчих комісій з використанням відповідного штампа. Про зміни, внесені до виборчого бюлетеня, повідомляється кожному виборцю під час видачі виборчого бюлетеня.

Стаття 73. Порядок передачі виборчих бюлетенів виборчим комісіям

1. Територіальна виборча комісія приймає виборчі бюлетені від Центральної виборчої комісії на своєму засіданні. Про прийняття виборчих бюлетенів територіальна виборча комісія складає протокол за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Протокол складається в трьох примірниках і підписується всіма членами територіальної виборчої комісії та представниками

Центральної виборчої комісії, які здійснюють передачу виборчих бюлетенів, а також кандидатами на пост Президента України, їх довіреними особами, офіційними спостерігачами від кандидатів та партій (блоків), які присутні на засіданні комісії. Перший примірник протоколу передається до Центральної виборчої комісії, другий - зберігається в територіальній виборчій комісії, третій - невідкладно вивіщується в приміщенні територіальній виборчій комісії для загального ознайомлення.

2. Територіальна виборча комісія забезпечує збереження і охорону виборчих бюлетенів, отриманих від Центральної виборчої комісії. Виборчі бюлетені зберігаються у приміщенні територіальній виборчій комісії в сейфі (металевій шафі), який опечатується стрічкою з проставленням на ній підписів усіх присутніх на засіданні комісії та печатки комісії і постійно (до дня голосування) перебуває під охороною працівника органів внутрішніх справ України.

3. Територіальна виборча комісія не раніш як за три дні до дня виборів або дня повторного голосування на своєму засіданні передає виборчі бюлетені дільничним виборчим комісіям. Від імені кожної дільничної виборчої комісії бюлетені приймають не менш як три члени цієї комісії, які повинні бути представниками різних кандидатів на пост Президента України.

4. Про передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів територіальною виборчою комісією складається протокол за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, в якому зазначаються:

- 1) номер територіального виборчого округу;
- 2) номер виборчої дільниці;
- 3) кількість виборців на виборчій дільниці згідно зі списком виборців на день складання протоколу;
- 4) кількість переданих на виборчу дільницю виборчих бюлетенів для голосування;
- 5) прізвища та підписи членів дільничної виборчої комісії, які прийняли виборчі бюлетені;
- 6) кількість виборчих бюлетенів, які залишаються на зберіганні в територіальній виборчій комісії.

5. Протокол про передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів складається у трьох примірниках і підписується всіма присутніми на засіданні членами територіальній виборчій комісії, а також кандидатами на пост Президента України, їх довіреними особами, офіційними спостерігачами від кандидатів та партій (блоків), які присутні на засіданні комісії. Перший примірник протоколу надсилається до Центральної виборчої комісії, другий - зберігається в територіальній виборчій комісії, третій - невідкладно вивіщується в приміщенні територіальній виборчій комісії для загального ознайомлення. Витяг з протоколу із зазначенням відомостей, що стосуються відповідної виборчої дільниці, надається разом з виборчими бюлетенями представникам кожної дільничної виборчої комісії, які отримали виборчі бюлетені.

6. Дільничним виборчим комісіям закордонних виборчих дільниць виборчі бюлетені передаються у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

7. Усі виборчі бюлетені із зазначеними номерами виборчих дільниць передаються відповідним дільничним виборчим комісіям. Виборчим комісіям дільниць, утворених відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону, передаються виборчі бюлетені без зазначення номера виборчої дільниці у кількості,

яка дорівнює кількості громадян, включених до списку виборців на виборчій дільниці на день отримання бюлетенів, з резервом, обсяг якого встановлюється Центральною виборчою комісією.

8. Кожен член територіальної виборчої комісії, кандидат на пост Президента України, його довірена особа, офіційний спостерігач від кандидата, партії (блоку), які були присутні при переданні виборчих бюлетенів, мають право на їх прохання невідкладно отримати копії зазначених у частинах першій та п'ятій цієї статті протоколів, засвідчені головою і секретарем територіальної виборчої комісії та скріплені печаткою комісії, з розрахунку не більш як по одній копії протоколу для кожного члена комісії та кожного кандидата на пост Президента України.

9. Члени дільничної виборчої комісії транспортують отримані виборчі бюлетені до приміщення дільничної виборчої комісії у супроводі працівника органів внутрішніх справ.

10. Приймання виборчих бюлетенів відбувається невідкладно після прибуття членів комісії, які отримали бюлетені, на засіданні дільничної виборчої комісії. При цьому члени дільничної виборчої комісії перераховують отримані бюлетені, проставляють у визначених місцях кожного виборчого бюлетеня печатку дільничної виборчої комісії. На виборчих дільницях, утворених відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону, у визначених місцях виборчого бюлетеня та контрольного талона проставляється також номер виборчої дільниці. У разі невідповідності встановленої перерахуванням кількості бюлетенів та кількості, зазначеної у витягу з протоколу територіальної виборчої комісії про передання бюлетенів, дільнична виборча комісія складає у двох примірниках акт про це за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини розходження. Один примірник акта передається до територіальної виборчої комісії, а другий зберігається у дільничній виборчій комісії. За наявності зазначених розходжень кількістю бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією, вважається кількість, встановлена на засіданні дільничної комісії та зафіксована в акті про розходження.

11. Виборчі бюлетені зберігаються у приміщенні дільничної виборчої комісії в сейфі (металевій шафі), який опечатується стрічкою з проставленням на ній підписів усіх присутніх на засіданні комісії та печатки комісії і постійно (до дня голосування) перебуває під охороною працівника органів внутрішніх справ України.

Оскільки, всі виборчі бюлетені виготовляються централізовано за рішенням Центральної виборчої комісії, то постає логічне питання: яким чином передати виборчі бюлетені до територіальних та дільничних виборчих комісій так, щоб запобігти зникненню певної їх кількості. Саме задля цього стаття встановлює чітку процедуру передачі виборчих бюлетенів яка включає в себе два етапи: 1. передачу бюлетенів від Центральної виборчої комісії до територіальної комісії; 2. передачу бюлетенів від територіально до дільничної виборчої комісії.

Територіальна виборча комісія приймає виборчі бюлетені від Центральної виборчої комісії на своєму засіданні. Про прийняття виборчих бюлетенів територіальна виборча комісія складає протокол у трьох примірниках, який підписується всіма членами територіальної виборчої комісії та представниками Центральної виборчої комісії, які здійснюють передачу виборчих бюлетенів, а також кандидатами на пост Президента України, їх довіреними особами, офіційними спостерігачами від кандидатів та партій (блоків), які присутні на засіданні комісії.

На час перебування бюлетенів у територіальній виборчій комісії для запобігання їх зникнення вони зберігаються у приміщенні територіальної виборчої комісії в сейфі (металевій шафі), який опечатується стрічкою з проставленням на ній підписів усіх присутніх на засіданні комісії та печатки комісії і постійно (до дня голосування) перебуває під охороною працівника органів внутрішніх справ України.

В свою чергу територіальна виборча комісія не раніш як за три дні до дня виборів на своєму засіданні передає виборчі бюлетені дільничним виборчим комісіям. Про передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів територіальною виборчою комісією так само складається у трьох примірниках протокол, який підписується всіма присутніми на засіданні членами територіальної виборчої комісії, а також кандидатами на пост Президента України, їх довіреними особами, офіційними спостерігачами від кандидатів та партій (блоків), які присутні на засіданні комісії.

Кінцевою стадією цієї процедури є передача виборчих бюлетенів відповідним дільничним виборчим комісіям. Виборчі бюлетені зберігаються у приміщенні дільничної виборчої комісії в сейфі (металевій шафі), який опечатується стрічкою з проставленням на ній підписів усіх присутніх на засіданні комісії та печатки комісії і постійно (до дня голосування) перебуває під охороною працівника органів внутрішніх справ України.

Стаття 74. Приміщення для голосування

1. Голосування проводиться у спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, в яких обладнуються кабінки (кімнати) для таємного голосування та визначаються місця видачі виборчих бюлетенів і встановлення виборчих скриньок. Обладнання приміщення для голосування покладається на дільничну виборчу комісію.

2. Виконавчі органи місцевого самоврядування або інші органи (посадові особи), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, забезпечують виборчі дільниці необхідними приміщеннями для голосування, які придатні для облаштування відповідно до вимог цього Закону та нормативів, встановлених

Центральною виборчою комісією. Приміщення для голосування для малої виборчої дільниці (з кількістю виборців до 500 осіб) повинно мати площу не менше 50 квадратних метрів, середньої (від 500 до 1500 виборців) - не менше 75 квадратних метрів, великої (понад 1500 виборців) - не менше 90 квадратних метрів.

3. Приміщення для голосування повинно бути обладнане достатньою кількістю кабін (кімнат) для таємного голосування. Для малих виборчих дільниць кількість таких кабін (кімнат) повинна бути не менше двох, для середніх не менше чотирьох, для великих - не менше шести. Розміщення обладнання у приміщенні для голосування планується таким чином, щоб місця видачі виборчих бюлетенів, вхід і вихід з кабін (кімнат) для таємного голосування, виборчі скриньки були у полі зору членів дільничної виборчої комісії та осіб, які відповідно до цього Закону мають право бути присутніми в приміщенні для голосування.

4. Кожна виборча дільниця забезпечується необхідною кількістю виборчих скриньок - великих (стаціонарних) та малих (переносних). Виборчі скриньки мають розміри і виготовляються з прозорого матеріалу, які визначаються Центральною виборчою комісією. Мала виборча дільниця повинна мати не менше двох великих та двох малих виборчих скриньок, середня - не менше трьох великих і двох малих скриньок, велика - не менше чотирьох великих і трьох малих скриньок. Виборчі скриньки встановлюються у приміщенні для голосування так, щоб виборці при підході до них мали можливість проходити через кабінати (кімнати) для таємного голосування.

5. У приміщенні для голосування або безпосередньо перед ним дільнична виборча комісія в обов'язковому порядку розміщує плакати, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України, інформаційні плакати кандидатів на пост Президента України, які розміщуються в алфавітному порядку (в порядку розміщення кандидатів у виборчому бюлетені).

Кульмінацією всього виборчого процесу є день голосування. Саме задля того, щоб цей день пройшов на високому організаційному рівні, Закон встановлює ряд вимог. Серед них чи не найважливіше місце займають приміщення для голосування.

Керуючись принципом таємності голосування законодавець встановив, що голосування проводиться у спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, в яких обладнуються кабінати (кімнати) для таємного голосування та визначаються місця видачі виборчих бюлетенів і встановлення виборчих скриньок..

Для уникнення черг на виборчих дільницях під час голосування законодавець встановив ряд норм щодо площі такого приміщення, яка цілком залежить від кількості виборців на території відповідної виборчої дільниці. Від цього також залежить і кількість кабін (кімнат) для таємного голосування.

Разом з цим розміщення обладнання у приміщенні для голосування планується таким чином, щоб місця видачі виборчих бюлетенів, вхід і вихід з кабін (кімнат) для

таємного голосування, виборчі скриньки були у полі зору членів дільничної виборчої комісії та інших осіб, які мають право бути присутніми в приміщенні для голосування.

З метою роз'яснення виборцю порядку голосування та відповідно зменшення кількості бюлетенів, які можуть бути неправильно заповнені, законодавство деяких країн світу передбачає розміщення тексту, що роз'яснюють порядку голосування безпосередньо у виборчому бюлетені. Проте коментований Закон закріплює, що у приміщенні для голосування або безпосередньо перед ним дільнична виборча комісія в обов'язковому порядку розміщує плакати, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України, інформаційні плакати кандидатів на пост Президента України, які розміщуються в алфавітному порядку.

Стаття 75. Підготовка до голосування у день виборів (день повторного голосування)

1. Голосування проводиться у день виборів та у день повторного голосування з 8 до 20 години. На закордонних виборчих дільницях голосування проводиться за місцевим часом країни, де утворені ці дільниці.

2. Про час і місце голосування дільнична виборча комісія повідомляє виборців не пізніше як за сім днів до дня його проведення, а у виняткових випадках утворення виборчих дільниць відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону - напередодні дня виборів.

3. Організація проведення голосування та підтримання належного порядку у приміщенні для голосування, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію.

4. Дільнична виборча комісія не раніше як за сорок п'ять хвилин до початку голосування проводить засідання, на якому відкривається сейф (металева шафа) з виборчими бюлетенями. Голова дільничної виборчої комісії на підставі витягу із протоколу територіальної виборчої комісії про передачу виборчих бюлетенів дільничній виборчій комісії або акта, зазначеного у частині десятій статті 73 цього Закону, оголошує кількість виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією. Ці відомості секретар комісії заносить до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

5. У разі виявлення пошкодження стрічки, якою було опечатано сейф (металеву шафу), або невідповідності підписів чи печатки на ній дільнична виборча комісія негайно повідомляє про це органи внутрішніх справ та територіальну виборчу комісію. Після цього члени дільничної виборчої комісії перераховують виборчі бюлетені, про що складається акт, який підписується всіма присутніми при цьому на засіданні дільничної виборчої комісії та скріплюється печаткою комісії. Кількість виборчих бюлетенів, зазначена у вказаному акті, вважається кількістю бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією.

6. Дільнична виборча комісія звичайної виборчої дільниці встановлює

голосування, підраховує кількість наявних невикористаних бланків відповідних відкріпних посвідчень. Невикористані бланки посвідчень погашаються шляхом відокремлення правого нижнього кута. Про погашення бланків відповідних відкріпних посвідчень складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. В акті зазначаються:

1) кількість та номери отриманих дільничною виборчою комісією бланків відповідних відкріпних посвідчень;

2) кількість виборців, які отримали відповідні відкріпні посвідчення;

3) номери невикористаних відповідних відкріпних посвідчень;

4) кількість погашених відповідних відкріпних посвідчень.

7. При складанні акта, зазначеного у частині шостій цієї статті, дільнична виборча комісія перевіряє, чи дорівнює кількість отриманих бланків відповідних відкріпних посвідчень сумі кількості виборців, які отримали такі відкріпні посвідчення, та кількості погашених бланків відкріпних посвідчень. У разі невідповідності цих даних дільнична виборча комісія зазначає це у вказаному акті, а також зазначає встановлену рішенням дільничної виборчої комісії причину такого розходження.

8. Погашені невикористані бланки відповідних відкріпних посвідчень запаковуються. На пакеті робиться напис "Погашені бланки відкріпних посвідчень на право участі у виборах Президента України", зазначаються номери територіального виборчого округу та виборчої дільниці, дата і час пакування, кількість запакованих погашених бланків відкріпних посвідчень, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

9. Пакет з погашеними бланками відкріпних посвідчень та акт про погашення доставляються до територіальної виборчої комісії разом з виборчою документацією, зазначеною в частині дев'ятій статті 79 цього Закону.

10. Голова дільничної виборчої комісії на засіданні комісії перед початком голосування надає для огляду членам дільничної виборчої комісії, присутнім кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації по черзі всі наявні на виборчій дільниці виборчі скриньки. Після огляду кожної скриньки вона пломбується або опечатується печаткою дільничної виборчої комісії, після чого у неї опускається контрольний лист, у якому зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, час його вкидання у виборчу скриньку, підписи голови, заступника голови, секретаря та інших членів дільничної виборчої комісії, кандидатів, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів, які присутні при цьому. Контрольний лист підписується цими особами, їхні підписи скріплюються печаткою комісії. Після вкидання контрольного листа голова комісії надає для огляду наступну виборчу скриньку і проводить з нею ту ж процедуру. Після опечатування останньої виборчої скриньки та вкидання до неї контрольного листа і встановлення великих (стаціонарних) виборчих скриньок на відведені для них місця виборча дільниця вважається готовою до проведення голосування. Малі (переносні) виборчі скриньки розміщуються у приміщенні для голосування отворами для бюлетенів вниз у полі зору членів комісії та інших осіб, присутніх на виборчій дільниці під час голосування відповідно до вимог цього Закону.

Важливим елементом проведення виборів є час голосування. Слід зазначити, що

це положення українського законодавства про різні виборчі системи встановлює різні правила

початку та закінчення голосування. Це в свою чергу призводило до непорозумінь та незручностей для самих учасників виборчого процесу. Проте, законодавець виправив цю неточність, а тому всі вибори та референдуми у нашій країні проводяться з 8 до 20 години у день виборів.

Голосування під час виборів і референдумів, за загальним правилом, відбувається за київським часом. Проте, для забезпечення реалізації конституційного виборчого права громадян України, які перебувають за межами держави, необхідно враховувати той факт, що країни, де перебувають виборці, в більшості випадків знаходяться у різних, порівняно з нашою державою, часових поясах. У зв'язку з цим, думається, варто передбачити у законодавстві положення, згідно з яким на виборчих дільницях і дільницях з всеукраїнського референдуму, утворених при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України, голосування проводиться за місцевим часом країни, де утворена дільниця. Нині таке положення закріплено тільки в Законі України “Про вибори народних депутатів України” за пропозицією Центральної виборчої комісії. Коментований Закон такої норми, на жаль, не містить.

Стосовно часу закінчення голосування, то, на наш погляд, чинне законодавство про вибори повинно містити чіткий перелік виборчих дільниць та дільниць з референдуму, утворених в місцях тимчасового перебування громадян з обмеженими можливостями пересування, на яких голосування може бути оголошено дільничною комісією закінченим раніше встановленого законом часу, звичайно, за умови, якщо проголосували всі виборці, включені до списку виборців, або відповідно всі громадяни, включені до списку громадян, які мають право голосу на референдумі. Сьогодні лише Закон України “Про вибори народних депутатів України” встановлює, що на виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває в день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, дільнична виборча комісія може оголосити голосування закінченим раніше визначеного цим Законом часу, якщо в голосуванні взяли участь усі виборці, включені до списку виборців. Зазначений вище перелік виборчих дільниць, на яких голосування може бути закінчено раніше, варто доповнити іншими дільницями, наприклад, дільницями, утвореними у військових частинах, в установах кримінально-виконавчої системи тощо. Таке положення раніше мало місце у виборчому законодавстві України 90-х років минулого століття та цілком себе виправдало, і може

бути поновлене знову як у виборчому законодавстві, так і в законодавстві про референдуми.

Заходи, які здійснюються перед початком голосування можна звести до наступного:

1) дільнична виборча комісія не раніш як за сорок п'ять хвилин до початку голосування проводить засідання, на якому відкривається сейф (металева шафа) з виборчими бюлетенями, перевіряється їх кількість та непошкодженість;

2) дільнична виборча комісія встановлює кількість виборців, які отримали відкріпні посвідчення для відповідного голосування, підраховує кількість наявних невикористаних бланків відповідних відкріпних посвідчень;

3) голова дільничної виборчої комісії на засіданні комісії надає для огляду членам дільничної виборчої комісії, присутнім кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації по черзі всі наявні на виборчій дільниці виборчі скриньки;

4) після огляду кожної скриньки вона пломбується або опечатується печаткою дільничної виборчої комісії, після чого у неї опускається контрольний лист.

Після опечатування останньої виборчої скриньки та вкидання до неї контрольного листа і встановлення великих (стаціонарних) виборчих скриньок на відведені для них місця виборча дільниця вважається готовою до проведення голосування.

Стаття 76. Організація і порядок голосування

1. При проведенні голосування на виборчій дільниці член дільничної виборчої комісії на підставі списку виборців по відповідній виборчій дільниці за умови пред'явлення виборцем одного із документів, зазначених у частині другій статті 2 цього Закону, що посвідчує його особу та громадянство, видає виборцю один виборчий бюлетень для голосування. Виборець розписується за отримання виборчого бюлетеня у визначеному місці на контрольному талоні виборчого бюлетеня та у списку виборців. Член дільничної виборчої комісії, який видає виборчий бюлетень, вписує свої прізвище та ініціали і розписується у визначеному місці на виборчому бюлетені та контрольному талоні. Робити на виборчих бюлетенях будь-які позначки забороняється.

2. Виборець, який прибув для голосування на виборчу дільницю з відкріпним посвідченням у день виборів або з рішенням суду про його включення до списку виборців на відповідній виборчій дільниці, включається до списку виборців у порядку, встановленому частинами дев'ятою та десятою статті 34 цього Закону. Виборчий бюлетень виборцю видається у порядку, встановленому частиною першою цієї статті.

3. Виборець може перебувати у приміщенні для голосування протягом часу, необхідного для голосування.

4. Виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні (кімнаті) для таємного голосування. Під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність інших осіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця, крім членів виборчої комісії, кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів.

5. Виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам. Отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, який видає бюлетені), заохочення або змушування шляхом підкупу, погроз або іншим способом виборців до передачі бюлетеня іншим особам забороняється.

6. У виборчому бюлетені для голосування виборець робить позначку "плюс" ("+") або іншу, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті напроти прізвища кандидата на пост Президента України, за якого він голосує. Виборець може голосувати лише за одного кандидата або не підтримати жодного кандидата на пост Президента України. У разі не підтримання жодного кандидата виборець робить позначку "плюс" ("+") або іншу, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті напроти слів: "Не підтримую жодного кандидата на пост Президента України".

7. Виборець опускає заповнений виборчий бюлетень у виборчу скриньку. Виборець, який не може внаслідок фізичних вад самостійно опустити їх до виборчої скриньки, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це іншій особі у своїй присутності, крім членів виборчої комісії, кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів.

8. У разі пошкодження виборчої скриньки під час голосування виборча скринька опечатується головою і не менш як трьома членами виборчої комісії, які є представниками різних кандидатів на пост Президента України, у спосіб, що унеможлиблює вкидання виборчих бюлетенів. Ця виборча скринька зберігається в приміщенні для голосування в полі зору членів комісії та інших осіб, присутніх на виборчій дільниці під час голосування відповідно до вимог цього Закону, і не використовується до закінчення голосування.

9. У разі якщо виборець, заповнюючи бюлетень, допустив помилку, він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена виборчої комісії, який видав йому виборчий бюлетень, з проханням видати йому інший виборчий бюлетень. Член виборчої комісії видає інший виборчий бюлетень у порядку, встановленому частиною першою цієї статті, тільки в обмін на зіпсований, про що робить відповідну позначку в списку виборців напроти прізвища виборця і розписується. Зіпсований виборчий бюлетень негайно погашається як невикористаний, про що складається акт. Зіпсований і погашений виборчий бюлетень при підрахунку голосів враховується як невикористаний і запаковується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями.

10. О 20 годині голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування, після чого мають право проголосувати лише виборці, які перебувають у приміщенні для голосування. Продовження голосування після часу, встановленого цим Законом, не допускається. Після виходу з приміщення для голосування останнього виборця приміщення зачиняється і в ньому залишаються

тільки члени комісії та особи, яким цим Законом надано право бути присутніми на засіданні виборчої комісії.

11. На виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває в день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, дільнична виборча комісія може оголосити голосування закінченим раніше часу, визначеного частиною першою статті 75 цього Закону, якщо в голосуванні взяли участь усі виборці, включені до списку виборців. Підрахунок голосів на таких дільницях проводиться одразу після оголошення про закінчення голосування у порядку, встановленому цим Законом.

Безпосередньо сама процедура голосування завжди привертає неабиякий інтерес не тільки учасників виборчого процесу, а також інтерес інших держав та міжнародних організацій. Саме за додержанням законності під час проведення голосування завжди слідкує як громадськість в цілому, так і представники кандидатів, офіційні спостерігачі та ін. Тому, для запобігання можливим порушенням законодавства, стадія безпосереднього проведення голосування, як правило, досить докладно регламентується законодавчими актами. Не є виключенням з цього і законодавство України про вибори Президента.

Процедура голосування зводиться до наступного

- 1) член дільничної виборчої комісії на підставі списку виборців по відповідній виборчій дільниці за умови пред'явлення виборцем одного із документів, що посвідчують особу та громадянство, видає виборцю один виборчий бюлетень для голосування;
- 2) виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні (кімнаті) для таємного голосування. При цьому, застосовуються наступні обмеження: а) під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність інших осіб; б) виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам;
- 3) виборець опускає заповнений виборчий бюлетень у виборчу скриньку;
- 4) о 20 годині голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування, після чого мають право проголосувати лише виборці, які перебувають у приміщенні для голосування.

Стаття 77. Порядок організації голосування за межами приміщення для голосування

1. Виборець, який за станом здоров'я не може прибути до приміщення для голосування звичайної виборчої дільниці, де він включений до списку виборців, а також виборець, який включений до списку виборців на спеціальній виборчій дільниці, утвореній у стаціонарному лікувальному закладі, і через постільний

режим не може прибути до приміщення для голосування, має право звернутися з письмовою заявою до дільничної виборчої комісії з проханням забезпечити йому голосування за межами приміщення для голосування. Така заява із зазначенням місця перебування виборця може бути подана не пізніше як за дванадцять годин до початку голосування.

2. Заява виборця про бажання голосувати за межами приміщення для голосування реєструється дільничною виборчою комісією в окремому журналі, де зазначаються день і час її надходження, прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання (місце перебування) виборця.

3. На підставі заяв, зазначених у частині першій цієї статті, дільнична виборча комісія напередодні дня виборів після закінчення строку подання таких заяв робить витяг із списку виборців за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. При цьому у списку виборців у графі "підпис виборця" секретар дільничної виборчої комісії робить запис "голосує за місцем перебування".

4. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені виборчою комісією. Ці члени комісії повинні бути представниками різних кандидатів на пост Президента України.

5. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організується з таким розрахунком, щоб виборці змогли проголосувати не пізніше як за годину до закінчення голосування.

6. Голова дільничної виборчої комісії зобов'язаний оголосити про те, що члени дільничної виборчої комісії відбувають для організації голосування виборців за межами приміщення для голосування. Членам виборчої комісії видаються виборчі бюлетені у кількості, яка дорівнює кількості виборців у витягу зі списку виборців, витяг зі списку виборців та опломбована або опечатана переносна виборча скринька, в яку при цьому опускається контрольний лист. У цьому листі зазначаються час виходу (година та хвилини) членів виборчої комісії для проведення голосування за межами приміщення для голосування, кількість отриманих виборчих бюлетенів, прізвища та ініціали членів дільничної виборчої комісії, яким видані виборчі бюлетені. Контрольний лист підписується присутніми членами виборчої комісії, кандидатами на пост Президента України, їх довіреними особами, офіційними спостерігачами, їхні підписи скріплюються печаткою комісії.

7. При проведенні голосування за межами приміщення для голосування мають право бути присутні офіційні спостерігачі.

8. При організації голосування виборця за межами приміщення для голосування член дільничної виборчої комісії на підставі витягу зі списку виборців за умови пред'явлення виборцем одного з документів, зазначених у частині другій статті 2 цього Закону, що посвідчує його особу та громадянство, видає виборцю один виборчий бюлетень. Член дільничної виборчої комісії вписує свої прізвище та ініціали і розписується у визначених місцях на виборчих бюлетенях та контрольних талонах. Виборець розписується у контрольному талоні виборчого бюлетеня та у витягу зі списку виборців, заповнює виборчий бюлетень у порядку, передбаченому частиною шостою статті 76 цього Закону, та опускає його у виборчу скриньку.

9. Після проведення голосування за межами приміщення для голосування член дільничної виборчої комісії, який видав виборцю виборчий бюлетень, у списку виборців напроти прізвища виборця робить позначку "голосував за місцем перебування", зазначає свої прізвище та ініціали і розписується.

10. Витяг зі списку виборців, за яким організовувалося голосування виборців за межами приміщення для голосування, додається до списку виборців і є його невід'ємною складовою частиною. До списку виборців додаються письмові заяви виборців, на підставі яких проводилося це голосування.

11. Положення цієї статті не поширюються на закордонні виборчі дільниці.

Важливим у виборчому законодавстві зарубіжних країн є порядок «не стандартного» голосування, а саме: голосування громадян, які перебувають за кордоном, голосування не в приміщенні для голосування, у місцях тимчасового перебування виборця (лікарні, місцях примусового утримання, місцях проходження служби) тощо.

При цьому, за Законом України “Про вибори Президента України” голосування за межами приміщення для голосування відбувається на всіх виборчих дільницях, крім виборчих дільниць, утворених при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, де голосування проводиться тільки у спеціально відведеному приміщенні для голосування.

Оскільки цей вид голосування досить часто використовувався для фальсифікації, особливо в сільській місцевості. Зараз ця процедура стала більш жорсткою. Так, згідно Закону, єдиною підставою для організації голосування виборця за межами приміщення для голосування, згідно із цією статтею Закону, є стан здоров'я виборця, який не дозволяє виборцю прибути до приміщення для голосування. Заява виборця до дільничної виборчої комісії щодо забезпечення йому голосування за межами приміщення для голосування повинна бути подана не пізніше як за дванадцять годин до початку голосування, причому виключно у письмовій формі.

Особливістю голосування за межами приміщення для голосування є також і те, що голосування виборців організовують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені виборчою комісією, причому ці члени комісії повинні бути представниками різних кандидатів на пост Президента України. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організовується з таким розрахунком, щоб виборці змогли проголосувати не пізніше як за годину до закінчення голосування. У всьому іншому процедура голосування за межами приміщення для голосування ідентична процедурі голосування у приміщенні для голосування.

Стаття 78. Порядок підрахунку голосів на виборчій дільниці

1. Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється відкрито і гласно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться у тому ж приміщенні, де відбувалося голосування.

2. Засідання дільничної виборчої комісії починається відразу після закінчення голосування, проводиться без перерви і закінчується після складення та підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

3. У разі необхідності на початку засідання дільнична виборча комісія розглядає питання, передбачені частиною восьмою статті 28 цього Закону.

4. Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці проводиться дільничною виборчою комісією у послідовності викладених положень цієї статті.

5. Список виборців на виборчій дільниці у разі внесення до нього під час голосування доповнень після закінчення голосування підписується головою та секретарем дільничної виборчої комісії і скріплюється печаткою комісії.

6. Дільнична виборча комісія на підставі списку виборців встановлює кількість виборців на виборчій дільниці. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

7. Дільнична виборча комісія підраховує невикористані виборчі бюлетені. Кількість таких бюлетенів оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Невикористані виборчі бюлетені погашаються шляхом відокремлення правого нижнього кута бюлетеня. Погашені невикористані виборчі бюлетені разом з бюлетенями, зазначеними у частині дев'ятій статті 76 цього Закону, запаковуються. На пакеті робиться напис "Невикористані виборчі бюлетені", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

8. Дільнична виборча комісія підраховує кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені, за підписами у списку виборців. Ця кількість оголошується.

9. Дільнична виборча комісія підраховує кількість контрольних талонів виборчих бюлетенів з підписами виборців та членів виборчої комісії, які їх видавали. Кількість таких талонів оголошується.

10. У разі відповідності кількості контрольних талонів, зазначених у частині дев'ятій цієї статті, кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені, визначеній у частині восьмій цієї статті, ця кількість оголошується і заноситься до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці у графу "Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені".

11. У разі невідповідності кількості контрольних талонів, зазначених у частині дев'ятій цієї статті, кількості підписів виборців у списку виборців, які отримали виборчі бюлетені, складається акт із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини такої невідповідності, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії. Після цього комісія приймає рішення щодо встановлення кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені. Ця кількість оголошується і заноситься до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

12. Список виборців, доданий до нього витяг із списку виборців, виготовлений згідно з частиною третьою статті 77 цього Закону, заяви, на підставі яких складався

втяг із списку, відкріпні посвідчення, рішення суду про включення виборця до списку виборців у день голосування запаковуються в окремий пакет. На пакеті робиться напис "Список виборців", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

13. Контрольні талони виборчих бюлетенів запаковуються. На пакеті робиться напис "Контрольні талони", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих контрольних талонів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

14. Дільнична виборча комісія перевіряє, чи дорівнює сума кількості невикористаних виборчих бюлетенів і кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені, кількості виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією. У разі невідповідності цих даних дільнична виборча комісія складає акт із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини такого розходження, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії.

15. Дільнична виборча комісія перевіряє цілісність пломб або печаток на виборчих скриньках.

16. У разі виявлення на виборчих скриньках пошкоджень пломб або печаток чи інших пошкоджень, які порушують цілісність виборчої скриньки, складається акт із зазначенням характеру виявлених пошкоджень, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії.

17. Виборчі скриньки відкриваються дільничною виборчою комісією почергово. Першими відкриваються переносні виборчі скриньки, що використовувалися при голосуванні виборців за межами приміщення для голосування, а останніми відкриваються, у разі їх наявності, виборчі скриньки з пошкодженими печатками або пломбами, а також іншими пошкодженнями, виявленими під час голосування.

18. При відкритті непошкодженої виборчої скриньки її вміст висипається на стіл, за яким розміщуються члени дільничної виборчої комісії, при цьому перевіряється наявність у скриньці контрольного листа (для переносної виборчої скриньки - контрольних листів).

19. Виборчі бюлетені з пошкодженої виборчої скриньки виймаються по одному без їх перемішування. Дільнична виборча комісія при цьому підраховує кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій скриньці. При цьому перевіряється наявність у цій скриньці контрольного листа, який повинен бути вийнятий останнім.

20. У разі відсутності у виборчій скриньці контрольного листа дільнична виборча комісія складає у порядку, встановленому цією статтею, акт про відсутність у скриньці контрольного листа, в якому зазначає кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій скриньці. Ці виборчі бюлетені не враховуються при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців.

21. Якщо при відкритті переносної виборчої скриньки у ній виявиться більше виборчих бюлетенів, ніж зазначено в контрольному листі у цій скриньці, дільнична виборча комісія складає у порядку, встановленому цією статтею, акт про таку невідповідність, в якому зазначає кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій скриньці. Ці виборчі бюлетені не враховуються при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців.

22. У разі виникнення сумнівів щодо достовірності контрольного листа та в інших сумнівних випадках рішення щодо визнання виборчих бюлетенів, що знаходяться у виборчій скриньці, такими, що не підлягають урахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців, приймається дільничною виборчою комісією шляхом голосування.

23. Виборчі бюлетені, що не підлягають врахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців, запаковуються. На пакеті робиться напис "Виборчі бюлетені, що не підлягають врахуванню", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

24. Виборча комісія підраховує загальну кількість виборчих бюлетенів, за винятком бюлетенів, які не підлягають врахуванню. При підрахунку виборчих бюлетенів визначений виборчою комісією член комісії рахує виборчі бюлетені вголос. Усі предмети, що не є виборчими бюлетенями встановленої форми, складаються окремо і не підраховуються. У разі виникнення сумнівів, чи є предмет виборчим бюлетенем, дільнична виборча комісія вирішує це питання шляхом голосування. При цьому кожен член виборчої комісії має право особисто оглянути предмет. На час його огляду підрахунок виборчих бюлетенів припиняється. Предмети, що не є виборчими бюлетенями, запаковуються в окремий пакет. До предметів відносять і контрольні листи. На пакеті робиться напис "Предмети", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, дата, час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії. Встановлена у підсумку підрахунку кількість є кількістю виборців, які взяли участь у голосуванні. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

25. Виборчі бюлетені розкладаються на місця, позначені окремими табличками, що містять з обох боків прізвища й ініціали кандидатів, написи "недійсні", "проти всіх". При розкладанні виборчих бюлетенів визначений виборчою комісією член комісії показує кожний виборчий бюлетень усім членам комісії, виголошуючи результат волевиявлення виборця. У разі виникнення сумнівів щодо змісту виборчого бюлетеня виборча комісія вирішує питання шляхом голосування. При цьому кожен член комісії має право оглянути особисто виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня робота з іншими виборчими бюлетенями припиняється.

26. Недійсними вважаються виборчі бюлетені:

1) на яких відсутня печатка цієї дільничної виборчої комісії;

2) якщо зазначені на виборчому бюлетені номери територіального округу або виборчої дільниці не відповідають номерам територіального округу чи виборчої дільниці, на якій проводиться підрахунок голосів;

3) на яких не зазначено прізвище та (або) відсутній підпис члена дільничної виборчої комісії, який його видав, або міститься підпис особи, яка не є членом виборчої комісії цієї виборчої дільниці;

4) за наявності обставин, зазначених у частині восьмій статті 72 цього Закону;

5) якщо у виборчому бюлетені зроблено більш як одну позначку проти прізвищ кандидатів чи проти прізвища кандидата і тексту "Не підтримую жодного кандидата на пост Президента України";

6) якщо не поставлено жодної позначки;

7) якщо не відірвано контрольні талони;

8) якщо неможливо з інших причин встановити зміст волевиявлення виборця.

27. У разі виникнення сумнівів щодо дійсності виборчого бюлетеня питання вирішується дільничною виборчою комісією шляхом голосування. При цьому кожен член комісії має право особисто оглянути виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня підрахунок інших виборчих бюлетенів припиняється.

28. Недійсні виборчі бюлетені підраховуються окремо. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Недійсні виборчі бюлетені запаковуються. На пакеті робиться напис "Недійсні виборчі бюлетені", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих недійсних виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

29. Дільнична виборча комісія підраховує кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України, а також кількість голосів виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України. Під час підрахунку голосів кожен член комісії має право перевірити або перерахувати відповідні виборчі бюлетені. Результати підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці оголошуються і заносяться секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

30. Дільнична виборча комісія зобов'язана при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці перевірити, чи дорівнює кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці, сумі кількостей недійсних виборчих бюлетенів на виборчій дільниці, виборчих бюлетенів, голоси в яких подані за кожного кандидата, та кількості виборчих бюлетенів, у яких виборці не підтримали жодного кандидата. У разі невідповідності цих даних дільнична виборча комісія складає акт із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини такого розходження, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії.

31. Виборчі бюлетені з голосами виборців, поданими за кожного кандидата на пост Президента України, та виборчі бюлетені, в яких виборці не підтримали жодного кандидата на пост Президента України, запаковуються окремо. На пакетах зазначаються відповідно прізвище та ініціали кандидата, "Не підтримали жодного кандидата", номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Завершальною стадією виборчого процесу по виборах Президента України є процедура підрахунку голосів. Важливість цього етапу полягає перш за все у тому, що саме правильність підрахунку голосів впливає на результати виборів. Крім того саме на цій стадії спостерігається найбільша кількість порушень вимог Закону.

Основне навантаження при підрахунку голосів покладається на дільничні виборчі комісії, які здійснюють цю процедуру відкрито і гласно. Саме тому, ця стадія виборчої процедури, на нашу думку, є найбільш виписаною в Законі. Підрахунок голосів здійснюється на засіданні комісії, яке проводиться у тому ж приміщенні, де відбувалося голосування, яке починається відразу після закінчення голосування. Процедuru підрахунку голосів на виборчих дільницях можна звести до наступного:

1) на підставі списку виборців комісія встановлює:

- а) кількість виборців на виборчій дільниці
- б) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- в) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені, за підписами у списку виборців;
- г) контрольних талонів виборчих бюлетенів з підписами виборців та членів виборчої комісії, які їх видавали;

2) комісія перевіряє:

- а) чи дорівнює сума кількості невикористаних виборчих бюлетенів і кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені, кількості виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією;
- б) цілісність пломб або печаток на виборчих скриньках.

3) Комісія відкриває виборчі скриньки по чергово:

- а) першими відкриваються переносні виборчі скриньки,
- б) другими відкриваються звичайні виборчі скриньки;
- в) останніми відкриваються, у разі їх наявності, виборчі скриньки з пошкодженими печатками або пломбами, а також іншими пошкодженнями, виявленими під час голосування;

Вміст виборчої скриньки висипається на стіл, за яким розміщуються члени дільничної виборчої комісії, при цьому перевіряється наявність у скриньці контрольного листа;

4) комісія підраховує загальну кількість виборчих бюлетенів, за винятком бюлетенів, які не підлягають врахуванню;

5) Комісія розкладає виборчі бюлетені на місця, позначені окремими табличками, що містять з обох боків прізвища й ініціали кандидатів, написи "недійсні", "проти всіх";

б) комісія підраховує кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України, а також кількість голосів виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України.

При здійсненні вищезазначеною процедури члени комісії дотримуються наступних правил:

- Всі документи, що підраховують члени комісії – запаковуються, на пакеті робиться відповідний напис, зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих документів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії;
- Всі порушення, які помічають члени комісії фіксуються у акті який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії;
- У разі виникнення тих чи інших сумнівних питань – спори вирішуються комісією шляхом голосування.

Стаття 79. Протокол дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців

1. Дільнична виборча комісія на своєму засіданні складає протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

2. До протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці прописом та цифрами заносяться:

- 1) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничною виборчою комісією;**
- 2) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці;**
- 3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;**
- 4) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;**
- 5) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;**
- 6) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;**
- 7) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України;**

8) кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України.

3. Протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці складається дільничною виборчою комісією у кількості примірників, яка на чотири більша, ніж кількість осіб, які входять до складу дільничної виборчої комісії. Примірники протоколу нумеруються і мають однакову юридичну силу.

4. У протоколі про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Кожен примірник протоколу підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами дільничної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. У разі відсутності підпису члена дільничної виборчої комісії у протоколі проти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Протокол засвідчується печаткою дільничної виборчої комісії. Перший примірник протоколу мають право підписати кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, офіційні спостерігачі, які були присутні при підрахунку голосів виборців.

5. Забороняється заповнення протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці олівцем, а також внесення до них без відповідного рішення комісії будь-яких виправлень.

6. Якщо після підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці у відповідному окрузі дільнична виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку у цифрах), вона на тому ж засіданні розглядає питання про внесення змін до нього шляхом складення нового протоколу, на якому робиться помітка "Уточнений". При цьому перерахунок бюлетенів не робиться. Протокол з позначкою "Уточнений" складається у кількості примірників, зазначених у частині третій цієї статті.

7. Перший і другий примірники протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, а за наявності - і відповідні примірники протоколу з поміткою "Уточнений" запаковуються. На пакеті робиться напис "Протокол про підрахунок голосів", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії. Третій примірник протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці зберігається у секретаря дільничної виборчої комісії, четвертий примірник зазначеного протоколу невідкладно вивішується для загального ознайомлення в приміщенні дільничної виборчої комісії, а решта по одному примірнику протоколу видається членам дільничної виборчої комісії.

8. Кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, які були присутні при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, на їх прохання невідкладно видаються копії зазначеного у цій статті протоколу, засвідчені головою і секретарем дільничної виборчої комісії та скріплені печаткою комісії, з розрахунку не більш як по одній копії кожного протоколу для кожного кандидата та для кожного офіційного спостерігача.

9. Пакети з протоколами дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, виборчими бюлетенями, контрольними талонами і предметами, списками виборців, а також, за наявності, окремими думками членів виборчої комісії, викладеними у письмовій формі, актами, заявами, скаргами та

рішеннями, прийнятими комісією, невідкладно після закінчення засідання комісії доставляються до територіальної виборчої комісії.

Процедура підрахунку голосів виборців має надзвичайно важливе значення. Саме тому всі дії по підрахунку мають бути зафіксовані у відповідних протоколах. Необхідність такого впливає із того, що процедура підрахунку голосів є юридичним фактом, на підставі якого встановлюються результати виборів. Отже, така фіксація унеможливує фальсифікацію результатів виборів. Тому, Закон ставить деякі вимоги до процедури складання та оформлення протоколів.

Так, протокол складається дільничною виборчою комісією у кількості примірників, яка на чотири більша, ніж кількість осіб, які входять до складу дільничної виборчої комісії при цьому всі примірники протоколу нумеруються і мають однакову юридичну силу. У протоколі зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Кожен примірник протоколу підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами дільничної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. Протокол засвідчується печаткою дільничної виборчої комісії.

Перший і другий примірники протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці запаковуються. Третій примірник протоколу зберігається у секретаря дільничної виборчої комісії, четвертий примірник зазначеного протоколу невідкладно вивіщується для загального ознайомлення в приміщенні дільничної виборчої комісії, а решта по одному примірнику протоколу видається членам дільничної виборчої комісії.

Разом із тим кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, які були присутні при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, на їх прохання невідкладно видаються копії зазначеного протоколу, засвідчені головою і секретарем дільничної виборчої комісії та скріплені печаткою комісії.

Стаття 80. Визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недійсним

1. Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог цього Закону, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців. Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним за

1) випадків незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених частиною сьомою статті 76 цього Закону; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списку виборців на виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування особою більше ніж один раз) у кількості, що перевищує десять відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

2) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більше ніж на десять відсотків кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

3) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможлиблює встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує десять відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці.

2. У разі виявлення обставин, зазначених у частині першій цієї статті, у кожному випадку дільнична виборча комісія складає відповідний акт, який підписується всіма присутніми членами дільничної виборчої комісії та скріплюється печаткою виборчої комісії. Такий акт (акти) є підставою для розгляду дільничною виборчою комісією питання про визнання голосування на виборчій дільниці у відповідному окрузі недійсним.

3. У разі прийняття рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним протокол дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці повинен містити лише відомості, зазначені у пунктах 1 - 6 частини другої статті 79 цього Закону. На місці інших відомостей ставиться прочерк. Протоколи складаються дільничною виборчою комісією у порядку, встановленому статтею 79 цього Закону.

4. У разі прийняття рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним виборчі бюлетені запаковуються. На пакеті робиться напис "Виборчі бюлетені", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

5. Рішення дільничної виборчої комісії про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним та акт, на підставі якого прийнято це рішення, додаються до протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

У більшості країн у законодавстві про вибори існують норми загального характеру щодо випадків визнання голосування недійсним. Як правило, використовується формулювання: голосування оголошується недійсним, якщо допущені при його проведенні порушення не дозволяють достовірно встановити волевиявлення виборців.

Проте, наприклад, в Литві законодавчі формулювання з цього приводу більш визначені. Вибори оголошуються недійсними, якщо під час їх проведення фальсифікувались виборчі документи або здійснювались інші протизаконні дії, що суттєво вплинули на результат виборів.

У деяких країнах, це положення ще більш регламентоване. Так, наприклад, у виборчому законодавстві Мексики голосування на виборчій дільниці визнається недійсним, якщо:

1) виборчий пункт без поважних причин був встановлений не в тому місці, де це було передбачено;

2) коли здійснювалося фізичне насилля чи застосовувався примус, підкуп чи тиск з боку будь-якої влади або приватної особи на членів виборчої комісії або на виборців, що призвело до порушення свободи чи таємності голосування та відображається на результатах голосування на виборчій дільниці;

3) якщо при підрахунку голосів допущена суттєва помилка чи обман, що суттєво вплинуло на результати голосування;

4) у разі якщо кількість осіб, що взяли участь у голосуванні, перевищує на 10% кількість виборців, що мають право голосу на даній виборчій дільниці;

Отже, норму Закону, яка регулює випадки визнання голосування недійсним можна охарактеризувати як таку, що досить детально розписує такі випадки. При цьому, для визнання голосування недійсним ще недостатньо наявності одного із перелічених у Законі випадків, необхідно, щоб внаслідок порушень неможливо було достовірно встановити результати волевиявлення виборців.

Стаття 81. Порядок транспортування і передачі документів до територіальної виборчої комісії

1. Транспортування документів, зазначених у частині дев'ятій статті 79 цього Закону, здійснюється головою дільничної виборчої комісії або заступником голови та іншими двома членами цієї комісії, які повинні бути представниками різних кандидатів, у супроводі працівника органів внутрішніх справ. Інші члени дільничної виборчої комісії, кандидати, уповноважені особи, офіційні спостерігачі за їх бажанням можуть також супроводжувати транспортування таких документів. Супроводження таких документів іншими особами забороняється. Під час транспортування документів забороняється розпечатувати пакети з виборчими бюлетенями та іншою документацією.

2. Протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці у відповідних виборчих округах та інші документи дільничної виборчої комісії передаються відповідній територіальній виборчій комісії на її засіданні.

3. Зміст протоколу про підрахунок голосів виборців на спеціальній виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває в день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, після його підписання членами дільничної виборчої комісії невідкладно передається дільничною виборчою комісією за допомогою технічних засобів зв'язку до відповідної територіальної

виборчої комісії з обов'язковою наступною передачею до неї першого і другого примірників протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, інших документів, зазначених у частині дев'ятій статті 79 цього Закону.

4. Зміст протоколу про підрахунок голосів виборців на закордонній виборчій дільниці після його підписання членами дільничної виборчої комісії невідкладно передається дільничною виборчою комісією за допомогою технічних засобів зв'язку до відповідної територіальної виборчої комісії з обов'язковою наступною передачею до неї першого і другого примірників протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці через відповідні центральні органи виконавчої влади в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією. До протоколів додаються інші документи, зазначені у частині дев'ятій статті 79 цього Закону.

З метою дотримання принципу таємності голосування та забезпечення неможливості фальсифікації результатів під час транспортування виборчих документів з дільничної виборчої комісії до територіальної, Закон встановлює певний порядок реалізації цієї процедури.

Так, транспортування документів, здійснюється головою дільничної виборчої комісії або заступником голови та іншими двома членами цієї комісії, які повинні бути представниками різних кандидатів, у супроводі працівника органів внутрішніх справ. Інші члени дільничної виборчої комісії, кандидати, уповноважені особи, офіційні спостерігачі за їх бажанням можуть також супроводжувати транспортування таких документів. Супроводження документів іншими особами забороняється. Під час транспортування документів забороняється розпечатувати пакети з виборчими бюлетенями та іншою документацією.

Стаття 82. Порядок прийняття та розгляд документів дільничних виборчих комісій територіальною виборчою комісією

1. З моменту закінчення голосування територіальна виборча комісія розпочинає засідання, яке продовжується безперервно до встановлення підсумків голосування у територіальному виборчому окрузі. На цей час члени територіальної виборчої комісії не можуть залучатися до виконання інших функцій, крім участі в засіданні комісії.

2. Засідання територіальної виборчої комісії, зазначене у частині першій цієї статті, оформляється протоколом безперервного засідання, який підписується головою на засіданні та секретарем комісії або членом комісії, який виконував на зазначеному засіданні обов'язки секретаря. До протоколу додаються (за наявності) окремі думки членів комісії, які брали участь у засіданні і не згодні з прийнятим комісією рішенням.

3. На початку засідання територіальної виборчої комісії, зазначеного у частині першій цієї статті, комісія перераховує, погашає і запаковує невикористані виборчі бюлетені, які до дня виборів включно зберігалися у приміщенні територіальної

виборчої комісії. Ці дії виконуються у порядку, зазначеному у частині сьомій статті 78 цього Закону.

4. На засіданні територіальної виборчої комісії приймаються, розглядаються та оголошуються протоколи дільничних виборчих комісій про підсумки голосування на відповідних виборчих дільницях, а також передаються інші документи дільничних виборчих комісій, передбачені частиною дев'ятою статті 79 цього Закону. Час прийняття територіальною виборчою комісією протоколу дільничної виборчої комісії, перелік прийнятих документів і занесені до протоколу відомості фіксуються у протоколі засідання територіальної виборчої комісії.

5. При прийнятті територіальною виборчою комісією протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці у відповідному окрузі занесені до нього відомості оголошуються.

6. У разі виявлення у протоколі дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці виправлень, помилок, неточностей територіальна виборча комісія своїм рішенням може зобов'язати дільничну виборчу комісію внести зміни до цього протоколу відповідно до вимог частини шостої статті 79 цього Закону.

Під час розгляду цього питання дільничною виборчою комісією подані до територіальної виборчої комісії примірники протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та додані до нього документи зберігаються в територіальній виборчій комісії.

7. Дільнична виборча комісія зобов'язана у строк, визначений територіальною виборчою комісією, розглянути питання про внесення змін до протоколу без перерахунку бюлетенів. Протокол з поміткою "Уточнений" транспортується і передається територіальній виборчій комісії в порядку, встановленому статтею 81 цього Закону.

8. За наявності скарг, заяв, відповідно оформлених актів, складених кандидатами, їх довіреними особами та офіційними спостерігачами, про порушення вимог цього Закону під час проведення голосування та (або) підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, що ставлять під сумнів результати підрахунку голосів виборців на цій дільниці, територіальна виборча комісія може прийняти рішення про проведення повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці.

9. У разі наявності акта або письмової заяви осіб, зазначених у частині першій статті 81 цього Закону, про порушення вимог цього Закону під час транспортування протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та інших документів до територіальної виборчої комісії територіальна виборча комісія може, а у разі наявних ознак розпечатування пакетів із запакованими документами зобов'язана прийняти рішення про повторний підрахунок голосів виборців на цій дільниці.

10. Протоколи про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та інші документи дільничної виборчої комісії до проведення повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці територіальною виборчою комісією зберігаються у приміщенні засідання територіальної виборчої комісії.

11. Повторний підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється територіальною виборчою комісією з обов'язковою участю членів дільничної виборчої комісії, які передають виборчу документацію, після розгляду і прийняття протоколів та інших документів від усіх дільничних виборчих комісій. У

повторному підрахунку територіальною виборчою комісією голосів виборців на виборчій дільниці мають право брати участь усі члени цієї дільничної виборчої комісії, і можуть бути присутніми кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі.

12. Територіальна виборча комісія у разі повторного підрахунку нею голосів виборців на цій дільниці складає протокол про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

13. Протоколи про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці складаються територіальною виборчою комісією у кількості примірників на чотири більшої, ніж кількість осіб, що входять до складу територіальної виборчої комісії. Примірники протоколів нумеруються і мають однакову юридичну силу. Ці протоколи підписуються присутніми членами територіальної виборчої комісії та членами дільничної виборчої комісії, які брали участь у повторному підрахунку голосів, та засвідчуються печаткою територіальної виборчої комісії. Відомості протоколів оголошуються. Перший примірник кожного протоколу мають право підписати кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі, які були присутні при підрахунку голосів виборців.

14. У разі виявлення при повторному підрахунку голосів виборців територіальною виборчою комісією на відповідній виборчій дільниці обставин, зазначених у частині першій статті 80 цього Закону, чи інших обставин, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців на виборчій дільниці, територіальна виборча комісія може прийняти рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. У цьому випадку протокол про повторний підрахунок голосів виборців на цій виборчій дільниці складається у порядку, зазначеному у частинах дванадцятій та тринадцятій цієї статті, та повинен містити лише відомості, зазначені відповідно у пунктах 1 - 6 частини другої статті 79 цього Закону.

15. Перший примірник протоколу територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці разом з відповідним протоколом дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, рішенням територіальної виборчої комісії про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним додається відповідно до протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування у відповідному територіальному виборчому окрузі. Другий примірник протоколу територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці зберігається у секретаря територіальної виборчої комісії, третій - передається дільничній виборчій комісії, четвертий - відразу вивіщується для загального ознайомлення у приміщенні територіальної виборчої комісії, а решта по одному примірнику видається членам територіальної виборчої комісії. Відомості протоколу територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці оголошуються.

16. Кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, які були присутні при повторному підрахунку голосів, на їх прохання невідкладно видаються копії зазначеного у цій статті протоколу, засвідчені головою і секретарем територіальної виборчої комісії та скріплені печаткою комісії, з розрахунку не більш як по одній копії кожного протоколу для кожного кандидата та для кожного офіційного спостерігача.

Наступним важливим етапом встановлення результатів виборів є підрахунок голосів виборців територіальною виборчою комісією, на підставі виборчих бюлетенів, переданих дільничною виборчою комісією. Для цього територіальна комісія з моменту закінчення голосування розпочинає засідання, яке продовжується безперервно до встановлення підсумків голосування у територіальному виборчому окрузі. Проведення засідання оформляється протоколом безперервного засідання, який підписується головою та секретарем комісії або членом комісії, який виконував на зазначеному засіданні обов'язки секретаря.

На засіданні територіальної виборчої комісії приймаються, розглядаються та оголошуються протоколи дільничних виборчих комісій про підсумки голосування на відповідних виборчих дільницях, а також передаються інші документи дільничних виборчих комісій.

За результатами розгляду документів дільничної виборчої комісії, територіальна комісія може прийняти наступні рішення:

1) у разі виявлення у протоколі дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці виправлень, помилок, неточностей - може зобов'язати дільничну виборчу комісію внести зміни до цього протоколу;

2) за наявності скарг, заяв, відповідно оформлених актів, складених кандидатами, їх довіреними особами та офіційними спостерігачами, про порушення вимог Закону під час проведення голосування або підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, що ставлять під сумнів результати підрахунку голосів виборців на цій дільниці - рішення про проведення повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці;

3) у разі наявності акта або письмової заяви про порушення вимог Закону під час транспортування протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та інших документів до територіальної виборчої комісії - рішення про повторний підрахунок голосів виборців на цій дільниці;

4) у разі виявлення при повторному підрахунку голосів виборців територіальною виборчою комісією на відповідній виборчій дільниці обставин, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців на виборчій дільниці, територіальна виборча комісія може прийняти рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним.

Стаття 83. Встановлення підсумків голосування в межах територіального виборчого округу

1. Територіальна виборча комісія після прийняття і розгляду протоколів дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, у тому числі з поміткою "Уточнений", на підставі протоколів дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях та повідомлень про зміст таких протоколів дільничних виборчих комісій, переданих за допомогою технічних засобів зв'язку із спеціальних виборчих дільниць, утворених на судах, що перебувають у день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, та закордонних виборчих дільниць, а у разі повторного підрахунку голосів виборців - протоколу територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці встановлює:

- 1) кількість виборчих бюлетенів, одержаних територіальною виборчою комісією;**
- 2) кількість виборчих бюлетенів, погашених територіальною виборчою комісією;**
- 3) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями територіального округу;**
- 4) кількість виборців, включених до списків виборців на виборчих дільницях територіального округу;**
- 5) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;**
- 6) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;**
- 7) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні в межах територіального округу;**
- 8) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;**
- 9) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України;**
- 10) кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України.**

2. Відомості про підсумки голосування в межах територіального округу цифрами і прописом заносяться до протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу. Відомості, зазначені у пунктах 3 - 10 частини першої цієї статті, вносяться як по кожній виборчій дільниці, що входить до складу територіального виборчого округу, так і сумарно по територіальному округу.

3. Протокол про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу складається територіальною виборчою комісією у кількості примірників на три більшої, ніж кількість осіб, які входять до складу територіальної виборчої комісії. Примірники протоколу нумеруються і мають однакову юридичну силу.

4. Забороняється заповнення протоколу про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу олівцем, а також внесення до нього без відповідного рішення територіальної виборчої комісії будь-яких виправлень.

5. Протокол про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами територіальної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії, та засвідчується печаткою територіальної виборчої комісії. У протоколі зазначаються дата і час

(година і хвилини) його підписання членами територіальної виборчої комісії. У разі відсутності підпису члена територіальної виборчої комісії у протоколі проти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Перший примірник протоколу мають право підписати кандидати, їх довірені особи та офіційні спостерігачі, які були присутні при встановленні підсумків голосування в межах територіального виборчого округу. Якщо після підписання зазначеного протоколу до відправки його до Центральної виборчої комісії територіальна виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку у цифрах), вона на своєму засіданні розглядає питання про внесення змін до протоколу шляхом складення нового протоколу, на якому робиться позначка "Уточнений". Протокол з поміткою "Уточнений" виготовляється і підписується у порядку та в кількості примірників, встановлених цією статтею.

6. Перший примірник протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу, а у разі внесення змін до цього протоколу - і протокол, в якому були допущені неточності (описки чи помилки у цифрах), разом з відповідними протоколами та актами дільничних виборчих комісій, рішеннями, прийнятими на підставі цих актів, та, за наявності, протоколами територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці в межах територіального виборчого округу, окремими думками членів територіальної виборчої комісії, викладеними у письмовій формі, заявами і скаргами про порушення територіальною виборчою комісією порядку встановлення підсумків голосування в межах територіального виборчого округу та рішеннями, прийнятими територіальною виборчою комісією за результатами їх розгляду, територіальна виборча комісія невідкладно надсилає до Центральної виборчої комісії, другий примірник протоколу зберігається в територіальній виборчій комісії, третій - невідкладно вивіщується для загального ознайомлення у приміщенні територіальної виборчої комісії, а решта по одному примірнику видається членам територіальної виборчої комісії.

7. Кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам на їх прохання невідкладно видається копія протоколу територіальної виборчої комісії про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу та, за наявності, протоколу про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці з розрахунку по одній копії кожного протоколу для кожного кандидата та на кожного офіційного спостерігача.

Процедура встановлення результатів голосування в межах відповідного територіального виборчого округу є подібною до процедури встановлення результатів виборів в межах виборчої дільниці.

Так само ця процедура оформлюється протоколом, що складається у кількості примірників, яка на три більша, ніж кількість осіб, які входять до складу дільничної виборчої комісії при цьому всі примірники протоколу нумеруються і мають однакову юридичну силу. У протоколі зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Кожен примірник протоколу підписується головою,

заступником голови, секретарем та іншими членами виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. Протокол засвідчується печаткою дільничної виборчої комісії.

Перший примірник протоколу виборчої комісії про підрахунок голосів виборців запаковується. Другий примірник протоколу зберігається у секретаря комісії, третій примірник зазначеного протоколу невідкладно вивіщується для загального ознайомлення в приміщенні виборчої комісії, а решта по одному примірнику протоколу видається членам виборчої комісії.

Разом із тим кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, які були присутні при підрахунку голосів виборців, на їх прохання невідкладно видаються копії зазначеного протоколу, засвідчені головою і секретарем виборчої комісії та скріплені печаткою комісії.

Стаття 84. Встановлення результатів виборів Президента України

1. Центральна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів територіальних виборчих комісій про підсумки голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів не пізніше як на десятий день з дня виборів встановлює результати голосування у день виборів Президента України, про що складає протокол. До протоколу про результати голосування у день виборів Президента України заносяться прописом та цифрами такі відомості:

- 1) кількість виготовлених виборчих бюлетенів;**
- 2) кількість виборчих бюлетенів, одержаних територіальними виборчими комісіями;**
- 3) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;**
- 4) кількість виборців, внесених до списків виборців на виборчих дільницях;**
- 5) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;**
- 6) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;**
- 7) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;**
- 8) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;**
- 9) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України;**
- 10) відсоток голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України, у відношенні до кількості виборців, які взяли участь у голосуванні;**
- 11) кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України;**
- 12) відсоток голосів виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України, у відношенні до кількості виборців, які взяли участь у голосуванні.**

2. Відомості про підсумки голосування цифрами і прописом заносяться до протоколу Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в день виборів Президента України. Відомості занесені у пунктах 2 - 12 кожного пункту цієї

статті, вносяться як по кожному територіальному виборчому округу, так і сумарно по загальнодержавному округу.

3. Обраним у день виборів Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Про обрання Президента України за підсумками голосування у день виборів Центральна виборча комісія приймає рішення. У протоколі Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в день виборів Президента України при цьому зазначаються прізвище й ініціали кандидата, який відповідно до цього Закону обраний Президентом України.

4. Якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний відповідно до вимог частини третьої цієї статті, Центральна виборча комісія на підставі пункту 1 частини четвертої статті 15 цього Закону приймає рішення про звернення до Верховної Ради України з поданням про призначення повторних виборів Президента України, про що зазначається у протоколі про підсумки голосування в день виборів Президента України.

5. Якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний відповідно до вимог частини третьої цієї статті, Центральна виборча комісія приймає рішення про проведення повторного голосування, про що зазначається у протоколі про підсумки голосування в день виборів Президента України.

6. Повідомлення про результати голосування у день виборів Президента України та про прийняте Центральною виборчою комісією за підсумками голосування рішення, передбачене частинами третьою, четвертою або п'ятою цієї статті, публікується нею в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" не пізніше як на третій день після підписання протоколу про результати голосування.

Встановлення результатів будь-яких виборів повністю залежить від типу виборчої системи за якою обираються кандидати. Світова практика виділяє три основних типи виборчої системи: 1) мажоритарна; 2) пропорційна; 3) змішана.

Що стосується виборів президентів у зарубіжних країнах, то переважна їх більшість застосовується саме мажоритарна система. Під мажоритарною системою розуміється така система, коли із певної кількості кандидатів обраним вважається той, хто одержав більшість у порівнянні з іншими голосів виборців.

Залежно від числа виборців, які брали участь у голосуванні і віддали свої голоси переможцю, розрізняють окремі варіанти мажоритарної виборчої системи: мажоритарна система абсолютної більшості, мажоритарна система відносної більшості, мажоритарна система кваліфікованої більшості. Причому, найбільш демократичною серед них слід вважати саме систему абсолютної більшості. Її характерними рисами є участь в голосуванні більше половини зареєстрованих виборців та обрання президента більше ніж

половиною голосів від тих, що брали участь у голосуванні. Якщо такого результату відразу не досягнуто, відбувається другий тур голосування, на якому переможцем визнається той з кандидатів, за якого було подано більшу, порівняно з іншим, кількість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні.

Саме мажоритарна система абсолютної більшості і застосовується на виборах Президента України. Перевагою цієї системи є можливість обрання Президента абсолютною більшістю голосів виборців, що в найбільшій мірі, ніж інші системи, відображає вимоги здійснення принципу народовладдя.

Відповідно до Закону України „Про вибори Президента України” обраним у день виборів Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Проте, якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено не більше двох кандидатів і за результатами голосування у день виборів жоден кандидат не був обраний, Центральна виборча комісія приймає рішення про звернення до Верховної Ради України з поданням про призначення повторних виборів Президента. Якщо ж до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено більше двох кандидатів і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний, Центральна виборча комісія приймає рішення про проведення повторного голосування.

Стаття 85. Повторне голосування

1. Повторне голосування призначається на третю неділю після дня виборів з додержанням вимог цього Закону. Повідомлення про дату проведення повторного голосування публікується в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" і оприлюднюється в інших засобах масової інформації.

2. До виборчого бюлетеня для повторного голосування включаються два кандидати на пост Президента України, які у підсумку голосування у день виборів одержали найбільшу кількість голосів, не враховуючи тих кандидатів, які після дня виборів зняли свої кандидатури.

3. Якщо один з кандидатів, включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, не пізніше як за десять днів до дня повторного голосування зняв свою кандидатуру шляхом подання письмової заяви до Центральної виборчої комісії, або Верховний Суд України за поданням Центральної виборчої комісії у порядку, встановленому цим Законом, прийняв рішення про скасування реєстрації кандидата, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування, Центральна виборча комісія невідкладно приймає рішення про включення до виборчого бюлетеня кандидата, наступного за кількістю одержаних у день виборів голосів.

4. Якщо кандидат подав до Центральної виборчої комісії письмову заяву про зняття своєї кандидатури з балотування або Верховний Суд України за поданням Центральної виборчої комісії у порядку, встановленому цим Законом, прийняв рішення про скасування реєстрації кандидата, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування, пізніше строку, зазначеного у частині третій цієї статті, або з інших причин немає кандидатів, які могли б бути включеними до виборчого бюлетеня для повторного голосування замість вибулого, повторне голосування проводиться щодо однієї кандидатури.

5. Повноваження члена виборчої комісії, який був включений до складу виборчої комісії за поданням кандидата на пост Президента України, не включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування, припиняються достроково у разі його відсутності двічі поспіль на засіданні виборчої комісії після дня виборів. У разі коли кількість членів виборчої комісії стає при цьому меншою від мінімальної кількості, встановленої частиною другою статті 23 або частиною другою статті 24 цього Закону, відповідна виборча комісія вищого рівня включає до складу комісії інших осіб за поданнями кандидатів на пост Президента України, включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, із забезпеченням рівного представництва кандидатів. Подання до складу дільничної виборчої комісії може бути підписане довіреною особою кандидата на пост Президента України, засвідченим у порядку, передбаченому частиною третьою статті 24 цього Закону.

6. Голосування, проведення підрахунку голосів та встановлення підсумку голосування у разі повторного голосування проводиться у порядку, встановленому статтями 75 - 83 цього Закону.

7. Центральна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів територіальних виборчих комісій про підсумки повторного голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів не пізніш як на п'ятнадцятий день з дня повторного голосування встановлює результати повторного голосування з виборів Президента України, про що складає протокол, до якого заносяться відомості, передбачені частинами першою та другою статті 84 цього Закону.

8. Якщо до бюлетеня для повторного голосування було внесено дві кандидатури, обраним Президентом України за підсумками повторного голосування вважається кандидат, який за підсумками повторного голосування одержав більшу, ніж інший кандидат, кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

9. Якщо до виборчого бюлетеня для повторного голосування було включено лише одну кандидатуру, кандидат вважається обраним Президентом України, якщо він одержав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

10. Якщо в результаті повторного голосування обидва кандидати, що балотувалися, набрали однакову кількість голосів, або якщо голосування проводилося по одній кандидатурі і вона не отримала більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, вибори Президента України вважаються такими, що не відбулися.

Оскільки законодавство закріплює декілька суб'єктів висунення кандидатів на пост Президента України, то на практиці досить часто виникають випадки, коли жоден із кандидатів не отримав підтримку більше половини голосів виборців. Саме тому Закон

України “Про вибори Президента України” включає у виборчий процес процедуру повторного голосування. Така процедура цілком відповідає досвіду проведення виборів у зарубіжних країнах і, як правило, носить назву “другий тур виборів”

За українським законодавством у повторному голосуванні беруть участь тільки два кандидати, які у підсумку голосування у день виборів одержали найбільшу кількість голосів. Причому, якщо один з кандидатів, включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, не пізніше як за десять днів до дня повторного голосування зняв свою кандидатуру, то Центральна виборча комісія невідкладно приймає рішення про включення до виборчого бюлетеня кандидата, наступного за кількістю одержаних у день виборів голосів. Проте, якщо кандидат подав до Центральної виборчої комісії письмову заяву про зняття своєї кандидатури з балотування пізніше десяти днів до дня повторного голосування або з інших причин немає кандидатів, які могли б бути включеними до виборчого бюлетеня для повторного голосування замість вибулого, повторне голосування проводиться щодо однієї кандидатури.

Цілком логічно, що процедура голосування, проведення підрахунку голосів та встановлення підсумку голосування у разі повторного голосування проводиться у такому ж порядку, що і відповідні процедури під час проведення звичайного голосування. Результати такого голосування можуть бути наступні:

- 1) якщо до бюлетеня для повторного голосування було внесено дві кандидатури, обраним Президентом України вважається кандидат, який за підсумками повторного голосування одержав більшу, ніж інший кандидат, кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 2) якщо до виборчого бюлетеня було включено лише одну кандидатуру, кандидат вважається обраним Президентом України, якщо він одержав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 3) якщо в результаті повторного голосування обидва кандидати, що балотувалися, набрали однакову кількість голосів, або якщо голосування проводилося по одній кандидатурі і вона не отримала більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, вибори Президента України вважаються такими, що не відбулися.

Стаття 86. Офіційне оприлюднення результатів виборів

1. Центральна виборча комісія не пізніше як на третій день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює результати виборів Президента України у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування.

2. Офіційне оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України є підставою для звільнення з роботи (посади), не сумісної і з зайняттям поста Президента України, та прийняття рішення про припинення дії представницького мандата особи, обраної Президентом України.

Однією із гарантій виборчих прав громадян є можливість ознайомитися з результатами виборів. Законодавча регламентація цієї частини виборчого процесу здійснюється у наступних формах: а) спеціальними нормами, що визначають органи, які зобов'язані здійснити публікацію результатів виборів (норми подібного вигляду стосуються обсягу виборчих документів, які повинні бути оголошені, а також конкретних видань, де вони розміщуються); б) строки, протягом яких повинна бути здійснена публікація виборчих документів; в) визначаються органи, яким передаються відповідні документи на зберігання, а також строки зберігання документів.

Проте, не всі з вказаних моментів, що пов'язані із оголошенням результатів виборів, регулюються в зарубіжних країнах у повному обсязі. В ряді країн деякі з вищезазначених положень отримали наступне законодавче закріплення.

Болгарія. Результати голосування по виборах президента повинні бути оголошені не пізніше як на третій день після їх проведення. Опублікування результатів голосування здійснюється у офіційному урядовому виданні „Державен весник” протягом 7 днів (у публікації повинні бути зазначені дані щодо підтримки виборцями кожного кандидата на пост президента).

Угорщина. Протягом 24-х годин після завершення голосування Національна виборча Комісія оголошує попередні результати виборів по радіо, телебаченню; на цій підставі попередні результати виборів розміщуються у загальнонаціональних газетах. Кінцеві результати виборів публікуються в урядовій газеті.

Латвія. В шестимісячний термін з моменту виборів результати повинні бути підсумовані та опубліковані в окремому виданні. Доступ до такого видання є вільний.

Португалія. Протягом 8 днів після отримання результатів виборів з виборчих округів Національна комісія по виборах публікує в офіційному виданні „Diario da Republica” результати виборів.

Законодавство України в цілому досить об'ємно врегульовує питання оприлюднення результатів виборів Президента. Так, зокрема, Закон закріплює положення, що Центральна виборча комісія не пізніш як на третій день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює результати виборів Президента України у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування. Таке оприлюднення результатів тягне за собою ряд правових наслідків, зокрема, є підставою для звільнення з роботи (посади), не сумісної і з зайняттям поста Президента України, та прийняття рішення про припинення дії представницького мандата особи, обраної Президентом України.

Стаття 87. Набуття повноважень Президентом України

1. Новообраний Президент України вступає на пост не пізніш як через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів.

2. Новообраний Президент України набуває повноважень з моменту складення присяги Українському народові на урочистому засіданні Верховної Ради України.

3. Після складення присяги Центральна виборча комісія вручає новообраному Президенту України посвідчення Президента України.

Коментована стаття закріплює положення, що є вершиною, метою всієї виборчої процедури – набуття повноважень Президентом. Ця норма логічно продовжується в статті 104 Конституції України. Так, новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України. Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України. Президент України складає таку присягу:

"Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі."

При цьому, слід врахувати, що Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Стаття 88. Зберігання виборчої та іншої документації і матеріальних цінностей

1. Центральна виборча комісія після офіційного оприлюднення результатів виборів Президента України передає виборчу та іншу документацію до відповідної центральної державної архівної установи, а територіальні виборчі комісії - до відповідних місцевих державних архівних установ.

2. Перелік виборчої та іншої документації, що підлягає зберігання в державних архівних установах, і порядок її передачі до цих установ визначаються Центральною виборчою комісією за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи.

3. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування після припинення повноважень дільничних і територіальних виборчих комісій зобов'язані забезпечити збереження виборчих скриньок, кабін для голосування, печаток, штампів цих комісій, методичної літератури, що їм надавались на період виборчого процесу.

4. Протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, про підсумки голосування в територіальних виборчих округах, виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, акти, заяви, скарги про порушення вимог цього Закону при проведенні голосування і підрахунку голосів виборців, інші протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих державних архівних установах протягом трьох років з дня офіційного оприлюднення результатів виборів Президента України, після чого знищуються в установленому порядку.

5. Державні архівні установи забезпечують доступ до виборчої документації виборів Президента України у порядку, встановленому законодавством України.

Оскільки у виборчій кампанії беруть участь декілька кандидатів, кожен з яких бажає перемогти, то логічно, що у випадку перемоги іншого кандидата завжди виникає безліч спорів та невдоволень результатами виборів. Світова практика свідчить про те, що в такій ситуації кандидат, що не зміг отримати більшість голосів виборців як правило звинувачує інших у фальсифікації виборів. Саме задля того, щоб можна було довести законність підрахунку голосів виборців, або навпаки, виявити порушення законодавства, нормативні акти інших країн зобов'язують органи, що відповідають за організацію та проведення виборів зберігати всю виборчу документацію протягом певного, чітко визначеного часу.

Виходячи із цього, законодавство України про вибори Глави держави закріплює відповідне положення про те, що Центральна виборча комісія після офіційного

оприлюднення результатів виборів Президента України передає виборчу та іншу документацію до відповідної центральної державної архівної установи, а територіальні виборчі комісії - до відповідних місцевих державних архівних установ.

Для захисту порушених прав цивільне законодавство України встановлює трьохрічний термін позовної давності. Тобто в межах цього строку особа має право звернутися до суду з позовом про відновлення прав. Керуючись цим законодавство про вибори Президента закріплює, що вся виборча документація зберігається у відповідних архівах протягом трьох років.

Законодавство зарубіжних країн містить подібні норми. Так, зокрема,

- *Болгарія*: всі виборчі документи зберігаються в Архіві Народних Зборів;
- *Угорщина*: виборчі бюлетені зберігаються протягом 90 днів із дня завершення виборів;
- *Франція*: протягом 90 днів протоколи виборчих комісій можуть бути надані для ознайомлення особам, що внесені у список виборців та кандидатам. По закінченні цього терміну протоколи та додатки до них направляються до архіву департаменту. Вони можуть бути передані тільки до Конституційного суду на його вимогу.

Розділ XI ПОВТОРНІ ТА ПОЗАЧЕРГОВІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Стаття 89. Особливості підготовки і проведення повторних виборів

1. Підстави, порядок призначення та строки проведення повторних виборів Президента України визначаються відповідно частиною четвертою статті 15, частиною третьою статті 16 та частинами сьомою - дев'ятою статті 17 цього Закону.

2. Повторні вибори Президента України проводяться тими ж територіальними та дільничними виборчими комісіями на тих же виборчих дільницях, що діяли під час останніх чергових (позачергових) виборів. У разі необхідності зміни у складі виборчих комісій здійснюються у порядку, передбаченому цим Законом.

3. При проведенні повторних виборів Президента України списки виборців складаються з використанням списків виборців, які використовувалися під час останніх чергових (позачергових) виборів Президента України. Уточнення списків виборців проводиться у порядку, передбаченому цим Законом.

4. Висування кандидатів розпочинається на наступний день після початку виборчого процесу і закінчується за п'ятдесят п'ять днів до дня повторних виборів. Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів закінчується за п'ятдесят днів до дня повторних виборів. Повторне подання документів відповідно до частин третьої та четвертої статті 52 цього Закону закінчується за сорок п'ять днів до дня повторних виборів.

5. На підтримку кандидата на пост Президента України має бути зібрано не менш як двісті п'ятдесят тисяч підписів, у тому числі не менш як по 10 тисяч підписів у кожному з двох третин регіонів (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) України. Підписні листи передаються до Центральної виборчої комісії не пізніше як за тридцять днів до дня виборів.

6. Подання кандидатур до складу територіальних виборчих комісій завершується за вісімдесят днів до дня виборів, до дільничних виборчих комісій - за тридцять п'ять днів до дня виборів. Територіальні виборчі комісії утворюються не пізніше як за сімдесят днів до дня виборів, дільничні виборчі комісії (крім виняткових випадків, зазначених у частині шостій статті 24 цього Закону) - не пізніше як за тридцять три дні до дня виборів.

Повторні вибори Президента України згідно Закону, проводяться у випадках:

- 1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;
- 2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури.

Особливість організації та проведення повторних виборів полягає лише в строках. Так, повторні вибори Президента України відбуваються в останню неділю

дев'яностоденного строку з дня прийняття постанови Верховної Ради України про призначення повторних виборів. Сама постанова Верховної Ради України про призначення повторних виборів приймається не пізніш як на п'ятнадцятий день після дня внесення до Верховної Ради України відповідного подання Центральної виборчої комісії.

Відповідно, виборчий процес повторних виборів Президента України розпочинається наступного дня після офіційного опублікування постанови Верховної Ради України про їх призначення.

Проте, повторні вибори Президента України проводяться тими ж територіальними та дільничними виборчими комісіями на тих же виборчих дільницях, що діяли під час останніх чергових виборів. Так само залишаються і списки виборців, проте з відповідним уточненням, оскільки за цей час деякі виборці могли отримати право голосу (наприклад із досягненням 18 років) або змінити місце проживання та ін.

Висування кандидатів розпочинається на наступний день після початку виборчого процесу і закінчується за п'ятдесят п'ять днів до дня повторних виборів. Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів закінчується за п'ятдесят днів до дня повторних виборів.

Оскільки сама виборча кампанія на таких виборах триває лише 90 днів, замість 120 на чергових, тому на підтримку кандидата на пост Президента України має бути зібрано лише двісті п'ятдесят тисяч підписів (замість 500 тисяч), у тому числі не менш як по 10 тисяч підписів у кожному з двох третин регіонів (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) України. Такі підписні листи передаються до Центральної виборчої комісії не пізніш як за тридцять днів до дня виборів.

Стаття 90. Особливості підготовки і проведення позачергових виборів Президента України

1. Підстави, порядок призначення та строки проведення позачергових виборів Президента України визначаються відповідно частиною третьою статті 15, частиною другою статті 16 та частинами четвертою - шостою статті 17 цього Закону.

2. Для проведення позачергових виборів Президента України використовуються територіальні виборчі округи, утворені для проведення попередніх виборів Президента України.

3. Виборчі дільниці для проведення повторних виборів (крім виняткових випадків, зазначених у частині десятій статті 20 цього Закону) утворюються не пізніш як за п'ятдесят днів до дня виборів у порядку, встановленому цим Законом.

4. Територіальні виборчі комісії утворюються не пізніше як за сімдесят днів до дня виборів у порядку, встановленому цим Законом, за поданнями партій (блоків), які вносяться до Центральної виборчої комісії не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів.

5. Дільничні виборчі комісії (крім виняткових випадків, зазначених у частині шостій статті 24 цього Закону) утворюються не пізніше як за тридцять три дні до дня виборів у порядку, встановленому цим Законом. Подання щодо кандидатур до дільничних виборчих комісій вносяться до територіальної виборчої комісії за тридцять п'ять днів до дня виборів.

6. Висування кандидатів починається на наступний день після дня, зазначеного у пунктах 1 - 4 частини четвертої статті 17 цього Закону, і закінчується за п'ятдесят п'ять днів до дня позачергових виборів. Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів закінчується за п'ятдесят днів до дня позачергових виборів. Повторне подання документів відповідно до частин третьої та четвертої статті 52 цього Закону закінчується за сорок п'ять днів до дня повторних виборів.

7. На підтримку кандидата на пост Президента України має бути зібрано не менш як двісті п'ятдесят тисяч підписів, у тому числі не менш як по десять тисяч підписів у кожному з двох третин регіонів (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) України. Підписні листи передаються до Центральної виборчої комісії не пізніше як за тридцять днів до дня виборів.

8. Списки виборців складаються виконавчими органами сільських, селищних, міських (у містах, де немає районних у місті рад), районних у містах рад або органами (посадовими особами), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, на основі списків виборців для останнього голосування на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, всеукраїнському чи місцевому референдумі за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Зазначені органи уточнюють ці списки та передають їх дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць не пізніше як за двадцять днів до дня виборів. Дільничні виборчі комісії проводять уточнення списків виборців у порядку, встановленому статтею 34 цього Закону.

9. На спеціальних та закордонних виборчих дільницях списки виборців складаються у порядку, передбаченому статтею 35 цього Закону.

10. Передвиборна агітація розпочинається за тридцять п'ять днів до дня позачергових виборів і проводиться у порядку, встановленому цим Законом.

11. Форма і текст виборчого бюлетеня для голосування на позачергових виборах затверджуються Центральною виборчою комісією не пізніше як за тридцять днів до дня виборів.

Позачергові вибори Президента України проводяться згідно чинної Конституції України у зв'язку із достроковим припиненням його повноважень у наступних випадках:

- 1) відставка;
- 2) неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпічменту;
- 4) смерть.

Відповідно до цього позачергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня:

- 1) проголошення Президентом України особисто заяви про свою відставку на засіданні Верховної Ради України;
- 2) опублікування рішення Верховної Ради України про підтвердження неможливості виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- 3) опублікування рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;
- 4) прийняття постанови Верховної Ради України про призначення позачергових виборів у зв'язку із смертю Президента України.

Оскільки, позачергові вибори проводяться протягом 70 днів, то відповідно коментована стаття закріплює скорочені у порівнянні із проведенням чергових виборів строки організації та проведення таких виборів. Так, зокрема:

- територіальні виборчі комісії утворюються не пізніше як за сімдесят днів до дня виборів, а дільничні - не пізніше як за тридцять три дні до дня виборів;
- висування кандидатів починається на наступний день після дня, вказаного у вищезазначених пунктах і закінчується за п'ятдесят п'ять днів до дня позачергових виборів;
- подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів закінчується за п'ятдесят днів до дня позачергових виборів;
- передвиборна агітація розпочинається за тридцять п'ять днів до дня позачергових виборів;
- форма і текст виборчого бюлетеня для голосування затверджуються Центральною виборчою комісією не пізніше як за тридцять днів до дня виборів.

Проте, на підтримку кандидата на пост Президента України має бути зібрано лише двісті п'ятдесят тисяч підписів, у тому числі не менш як по десять тисяч підписів у кожному з двох третин регіонів (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь) України. Списки виборців складаються виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад на основі списків виборців для останнього голосування на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, всеукраїнському чи місцевому референдумі.

Розділ XII

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Вибори як політико-правовий інститут відіграють досить важливу роль «каталізатора» демократичних перетворень у суспільстві. Хоча виборчі процеси в Україні відбуваються протягом ще досить короткого відрізка часу, проте й за цей час, спостерігаючи за процедурою їх проведення, можна робити чіткі висновки про стан дотримання основних прав та свобод громадян, про рівень розвитку загальносвітових стандартів проведення безпосереднього народовладдя, про рівень демократизації країни загалом протягом останніх років. Недаремно серед науковців та практиків виборчого процесу, політичних та громадських діячів усе частіше ведеться мова про гарантування виборчих прав громадян протягом відповідного виборчого процесу. І хоча гарантії виборчих прав усе ж слід розуміти як систему правових норм, організаційних засобів, форм, за допомогою яких Конституцією та іншими законодавчими актами держави встановлюється порядок організації та проведення виборів, забезпечується їх охорона, а в разі порушення встановленого порядку — відновлюється їх конституційність та законність.

Стаття 91. Суб'єкти звернення із скаргою

Суб'єктом звернення зі скаргою у випадках, передбачених цим Законом, може бути кандидат на пост Президента України, партія (блок) - суб'єкт виборчого процесу, виборча комісія, а також виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження. Від імені кандидата на пост Президента України суб'єктом звернення із скаргою може бути також його довірена особа.

Законодавство більшості зарубіжних країн, як правило, визначає коло осіб, які мають право оскаржити процедуру проведення виборів. У цих країнах одним із таких суб'єктів виступає кандидат чи політичне об'єднання, що висунуло список кандидатів. Такою стороною в спорі можуть бути і виборчі органи. В Росії, наприклад, кандидати мають право оскаржити в адміністративному та судовому порядку акти та дії виборчих комісій та посадових осіб. В США у всіх штатах кандидатам дозволено оскаржити результати виборів, проте деяких штатах це право належить також і політичним партіям

та групам виборців. у Великобританії будь-який зареєстрований виборець, кандидат на виборну посаду чи довірена особа кандидата вправі оскаржити результати виборів у конкретному виборчому окрузі у Виборчому Суді протягом 21 дня після офіційного оголошення результатів виборів.

Законодавство про вибори президента України встановлює виключне коло суб'єктів звернення зі скаргою – це:

- 1) кандидат на пост Президента України, його довірена особа
- 2) партія (блок) - суб'єкт виборчого процесу,
- 3) виборча комісія,
- 4) виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження.

Стаття 92. Предмет та суб'єкти оскарження

Скарги, що стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України, можуть бути подані на рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій та їх членів, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових і службових осіб, акти та дії об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції, дії та бездіяльність засобів масової інформації, їх посадових та службових осіб, а також інших суб'єктів виборчого процесу.

Виходячи із того, що при вирішенні питання відповідальності за порушення законодавства обов'язково слід визначити предмет оскарження та суб'єктів оскарження – коментована стаття закріплює саме ці положення.

Щодо предмета правопорушення, то згідно Закону таким є всі рішення, дії чи бездіяльність визначених виборчих органів, акти та дії об'єднань громадян, дії та бездіяльність засобів масової інформації що стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України.

Відповідно суб'єктом оскарження є наступні органи:

- 1) виборчі комісії та їх члени;
- 2) органи державної влади та місцевого самоврядування;
- 3) підприємства, установи, заклади та організації;
- 4) посадові і службові особи цих органів та підприємств;

- 5) об'єднання громадян;
- 6) засоби масової інформації, їх посадові та службові особи,
- 7) інші суб'єкти виборчого процесу.

Стаття 93. Суб'єкти розгляду скарг

1. Скарга, зазначена у статтях 91 та 92 цього Закону, розглядається відповідною виборчою комісією або судом згідно з цим та іншими законами України.

2. Скарга на рішення, дії чи бездіяльність Центральної виборчої комісії розглядається Верховним Судом України.

3. Якщо скаргу прийнято судом до розгляду і з того ж питання та з тих же підстав її подано також до виборчої комісії, виборча комісія зупиняє розгляд скарги до набрання рішенням суду законної сили. Суд зобов'язаний повідомити цю виборчу комісію та комісію вищого рівня про надходження скарги не пізніше як на наступний день з дня надходження скарги.

4. Якщо виборча комісія при розгляді скарги визнає необхідним проведення перевірки зазначених у скарзі обставин правоохоронними органами, відповідні органи за зверненням виборчої комісії перевіряють ці обставини та вживають відповідних заходів щодо припинення порушення законодавства у триденний строк з дня отримання звернення, а якщо звернення отримано менше ніж за три дні до дня голосування, у день голосування чи в наступний за ним день, - невідкладно.

Всі спори, які виникають в процесі організації та проведення виборів Глави держави розглядають наступні органи: суди загальної юрисдикція та виборчі комісії

При розряді спорів судами слід виходити з таких положень, що усім суб'єктам правовідносин гарантується захист їх прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, при цьому делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

В той же час, ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Угоди про відмову у зверненні за захистом до суду є недійсними. При цьому іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи користуються в Україні правом на судовий захист нарівні з громадянами та юридичними особами України.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, політичних, релігійних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиціальність) судових рішень для інших судів, органів прокуратури, слідства, дізнання визначається процесуальним законом.

Враховуючи це, законодавство про вибори Президента закріплює положення, що у випадку, якщо скаргу прийнято судом до розгляду і з того ж питання та з тих же підстав її подано також до виборчої комісії, виборча комісія зупиняє розгляд скарги до набрання рішенням суду законної сили. Суд зобов'язаний повідомити цю виборчу комісію та комісію вищого рівня про надходження скарги не пізніше як на наступний день з дня надходження скарги.

Стаття 94. Строки оскарження

1. Скарга, зазначена у статтях 91 та 92 цього Закону, може бути подана протягом семи днів після дня прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності, крім випадків, зазначених у частинах третій та четвертій цієї статті.

2. Бездіяльність, що може бути оскаржена відповідно до цього Закону, вважається вчиненою в останній день строку, у який мала бути, але не була вчинена відповідна дія.

3. Скарга щодо порушень, які мали місце до дня голосування, може бути подана не пізніше часу закінчення дня, що передує дню початку голосування.

4. Скарга щодо порушень, які мали місце під час голосування, може бути подана до виборчої комісії, яка допустила порушення, не пізніше закінчення голосування, а до виборчої комісії вищого рівня або до суду - не пізніше двадцять четвертої години дня, наступного за днем голосування.

5. Строк подання скарги продовженню або поновленню не підлягає. Зміна або уточнення вимог скаржника під час розгляду скарги у виборчій комісії або в суді, викликані виявленням обставин, невідомих раніше суб'єкту звернення із скаргою, не вважається новою скаргою і не підлягає встановленим обмеженням строків.

При вирішенні питання захисту гарантованих Конституцією України та іншими законами виборчих прав важливе місце займає закріплення строків, протягом яких ці права можуть бути відновлені. На виборах Президента України за загальним правилом скарга на всі рішення, дії чи бездіяльність визначених виборчих органів, може бути подана протягом семи днів після дня прийняття такого рішення, вчинення дії чи бездіяльності. Проте встановлені також деякі винятки, зокрема:

- 1) скарга щодо порушень, які мали місце до дня голосування, може бути подана не пізніше часу закінчення дня, що передує дню початку голосування;
- 2) скарга щодо порушень, які мали місце під час голосування, може бути подана до виборчої комісії, яка допустила порушення, не пізніше закінчення голосування, а до виборчої комісії вищого рівня або до суду - не пізніше двадцять четвертої години дня, наступного за днем голосування.

Стаття 95. Форма та зміст скарги

- 1. Скарга до виборчої комісії або до суду подається у письмовій формі.**
- 2. Скарга, що подається до виборчої комісії або до суду, повинна містити:**
 - 1) назву виборчої комісії або суду, до якої (якого) вона подається;**
 - 2) прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина України або точну назву та місцезнаходження (офіційну поштову адресу) виборчої комісії чи партії (блоку) - заявника скарги;**
 - 3) назву суб'єкта оскарження та його поштову адресу;**
 - 4) суть порушеного питання;**
 - 5) виклад обставин і зазначення доказів, якими заявник скарги обґрунтовує свої вимоги;**
 - 6) чітко сформульовані вимоги;**
 - 7) перелік документів і матеріалів, що додаються;**
 - 8) зазначення зацікавлених осіб, яких суб'єкт подання скарги вважає за потрібне залучити до розгляду скарги;**
 - 9) підпис заявника скарги (представника юридичної особи - заявника) із зазначенням дати підписання.**
- 3. Скарга підписується особою, яка її подає. Якщо скарга від імені кандидата на пост Президента України подається його довіреною особою, то в заяві зазначаються також прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання або місцезнаходження (поштова адреса), вид та номер засобів зв'язку кандидата, в інтересах якого вона подається, та засвідчений відповідно до вимог законодавства документ, що посвідчує повноваження особи, яка її подає. Скарга, що подається від імені виборчої комісії або партії (блоку), підписується її головою (керівником) або іншою уповноваженою на те особою із засвідченням підпису печаткою виборчої комісії або партії (партій, що входять до блоку).**
- 4. До скарги додаються її копії у кількості, яка дорівнює кількості суб'єктів оскарження та зацікавлених осіб, зазначених у скарзі.**

Згідно цієї статті скарга подається виключно у письмовій формі, і безпосередньо до виборчої комісії або до суду де вона буде розглядатися. Стаття вказує на перелік загальних для всіх скарг реквізитів, наявність яких є обов'язковою. Так, зокрема, у скарзі повинно бути вказано: назву виборчої комісії або суду, до якої (якого) вона подається; прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина України або точну назву та місцезнаходження (офіційну поштову адресу) виборчої комісії чи партії (блоку)

заявника скарги; назву суб'єкта оскарження та його поштову адресу; суть порушеного питання; виклад обставин і зазначення доказів, якими заявник скарги обґрунтовує свої вимоги; чітко сформульовані вимоги; перелік документів і матеріалів, що додаються; зазначення зацікавлених осіб, яких суб'єкт подання скарги вважає за потрібне залучити до розгляду скарги; підпис заявника скарги (представника юридичної особи - заявника) із зазначенням дати підписання.

Ці відомості мають важливе значення для вирішення питання про підвідомчість спору взагалі, підсудності його виборчій комісії або суду, про дії які необхідно вчинити в процесі підготовки справи за скаргою до розгляду. Все це сприяє правильному та швидкому розгляду поданої до суду чи виборчої комісії скарги.

Слід також зазначити, що відсутність у скарзі вище перелічених відомостей є підставою для повернення її скаржнику без розгляду з відповідними роз'ясненнями не пізніш як на наступний день після дня надходження скарги, а подана напередодні, в день голосування чи наступного дня - невідкладно.

Стаття 96. Порядок і строки розгляду скарг

1. Судовий розгляд скарг здійснюється в порядку, передбаченому законом, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. Представництво виборчої комісії в суді здійснює голова комісії або, за рішенням комісії, інший член комісії.

2. Порядок розгляду скарги виборчою комісією встановлюється Центральною виборчою комісією. Розгляд скарг виборчими комісіями здійснюється з запрошенням суб'єкта звернення із скаргою та суб'єкта оскарження.

3. Днем подачі скарги вважається день фактичного отримання скарги суб'єктом розгляду скарги.

4. Скарга, оформлена без дотримання вимог статті 95 цього Закону, повертається суб'єктові подання скарги (представнику юридичної особи - суб'єкта подання скарги) з відповідними роз'ясненнями не пізніш як на наступний день після дня надходження скарги, а подана напередодні, в день голосування чи наступного дня - невідкладно.

5. Скарга розглядається у п'ятиденний строк з дня її отримання, але стосовно порушень, які мали місце до дня голосування, - не пізніше часу початку голосування, а щодо порушень, які мали місце в день голосування, - не пізніше дня, наступного за днем голосування.

6. Про час і місце розгляду скарги суб'єкт звернення та інші заінтересовані особи можуть повідомлятися рекомендованими телеграмами, факсимільними повідомленнями, засобами електронної пошти. Допускається повідомлення суб'єкта звернення та заінтересованих осіб про час і місце розгляду скарги по телефону з фіксуванням такої дії службовою особою суб'єкта розгляду скарги окремою письмовою довідкою, яка долучається до справи (протоколу).

7. Суди, органи прокуратури та виборчі комісії організують свою роботу під час виборчого процесу, в тому числі у вихідні дні та в день голосування, таким чином, щоб забезпечити прийом та розгляд скарг у строки та в спосіб, встановлені цим Законом.

Отже, скарги можуть бути розглянуті або судом або виборчою комісією. Проаналізуємо процедуру розгляду такої скарги.

Розгляд скарги *с суді першої інстанції* відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Судове засідання провадиться в приміщенні суду, у п'ятиденний строк з дня отримання скарги, але стосовно порушень, які мали місце до дня голосування, - не пізніше часу початку голосування, а щодо порушень, які мали місце в день голосування, - не пізніше дня, наступного за днем голосування.

Про час і місце розгляду скарги суб'єкт звернення та інші заінтересовані особи можуть повідомлятися рекомендованими телеграмами, факсимільними повідомленнями, засобами електронної пошти. Разом із тим, допускається повідомлення суб'єкта звернення та заінтересованих осіб про час і місце розгляду скарги по телефону з фіксуванням такої дії службовою особою суб'єкта розгляду скарги окремою письмовою довідкою, яка долучається до справи (протоколу).

Суд першої інстанції при розгляді скарги повинен безпосередньо дослідити докази в справі: заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновки експертів, ознайомитися з письмовими доказами, оглянути речові докази. Розгляд скарги відбувається усно і при незмінному складі суддів. У разі заміни одного з суддів у процесі розгляду справи її розгляд має бути проведений з самого початку.

За результатами розгляду скарги суд приймає рішення, яке є обов'язковими для виконання та підлягають обов'язковому розгляду організаціями і посадовими особами, яких вони стосуються.

Центральна виборча комісія та інші виборчі комісії розглядають подану скаргу за такою процедурою. Оскільки основною організаційною формою діяльності комісії є її засідання, то саме на засіданні розглядаються скарги. Засідання комісії скликаються її головою, а у разі його відсутності - заступником голови комісії. У разі відсутності голови, заступника голови чи їх відмови скликати засідання воно може бути скликане не менш як третиною членів комісії з обов'язковим повідомленням усіх членів комісії про час і місце засідання.

Так само як і в суді, скарга на засіданні комісії розглядається у п'ятиденний строк з дня її отримання, але стосовно порушень, які мали місце до дня голосування, - не пізніше часу початку голосування, а щодо порушень, які мали місце в день голосування, - не пізніше дня, наступного за днем голосування. Про час і місце розгляду скарги суб'єкт звернення та інші заінтересовані особи можуть повідомлятися.

Засідання по розгляду скарги веде голова або заступник голови комісії, а в разі невиконання ними з будь-яких причин своїх функцій комісія визначає зі свого складу головуючого на засіданні. Засідання є правомочним за наявності не менш як двох третин її складу, встановленого. Комісія обов'язково веде протокол засідання.

За результатами розгляду скарги на засіданнях у межах своїх повноважень комісія приймає рішення. Рішення комісії приймаються у формі постанов відкритим голосуванням більшістю голосів від персонального складу комісії, яке підписуються головою комісії. Слід зауважити, що рішення, прийняті комісією, можуть бути змінені тільки самою комісією або за рішенням суду. Рішення прийняте за результатами розгляду скарги у випадках, передбачених законодавством, може бути оскаржене у встановленому законом порядку до суду.

Стаття 97. Докази

1. Доказами, на підставі яких виборча комісія при розгляді скарги встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги суб'єкта звернення і заперечення зацікавлених осіб, можуть бути:

1) письмові документи і матеріали, які містять відомості про обставини, що мають значення для розгляду скарги;

2) письмові пояснення суб'єктів виборчого процесу, посадових і службових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, отримані на вимогу членів виборчої комісії на виконання повноважень комісії;

3) письмові і речові докази;

4) висновки експертів.

2. Виборча комісія приймає до розгляду лише ті докази, які мають значення для розгляду скарги.

3. Обставини (факти), для доведення яких законом встановлені певні засоби доказування, не можуть доводитися іншими засобами доказування.

4. Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії. Якщо подано копію письмового доказу, суб'єкт розгляду скарги має право вимагати подання оригіналу.

5. Виборча комісія оцінює докази з урахуванням дослідження їх в сукупності, керуючись законом. Ніякі докази не мають наперед встановленої сили, за винятком фактів, встановлених судовим рішенням, що набрало законної сили.

Процесуальне законодавство зобов'язує суд при розгляді кожної справи встановлювати об'єктивну істину. Це досягається шляхом доказування під яким у цивільному судочинстві розуміється регламентована законом діяльність суб'єктів процесу, спрямована на встановлення об'єктивної істини у справі. Для цього суд повинен в першу чергу встановити юридичні факти на яких базується спір. Юридичні факти які повинні бути виявлені та перевірені судом, встановлюються за допомогою доказів.

Законодавство встановлює, що доказами, на підставі яких виборча комісія при розгляді скарги встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги суб'єкта звернення і заперечення зацікавлених осіб, можуть бути:

1) письмові документи і матеріали, які містять відомості про обставини, що мають значення для розгляду скарги;

2) письмові пояснення суб'єктів виборчого процесу, посадових і службових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, отримані на вимогу членів виборчої комісії на виконання повноважень комісії. При цьому, доказами будуть не будь-які пояснення вищезазначених осіб, а лише ті, які містять відомості про фактичні обставини справи;

3) письмові і речові докази. Норма Закону не дає визначення письмових доказів. Проте, якщо звернемося до цивільного-процесуального законодавства, то знайдемо встановлений перелік письмових доказів: документи, службова переписка, акти і т.д. Відповідно речовими доказами є предмети, що свідчать про обставини, що мають значення для справи. Письмові докази – це визначені предмети, що свідчать про існування тих чи інших юридичних фактів та обставин не за своїм змістом, а за своїми якостями;

4) висновки експертів. Висновки, як докази, як правило, використовуються коли для вияснення тих обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, необхідні спеціальні знання в окремих галузях науки та техніки.

Стаття 98. Рішення за підсумком розгляду скарги

1. Суб'єкт розгляду скарги, встановивши, що рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта оскарження не відповідають законодавству про вибори Президента України, задовольняє скаргу, скасовує рішення повністю або частково, визнає дії чи бездіяльність заперечуваних осіб, суб'єкта оскарження задовольнити

вимоги заявника або іншим шляхом поновити порушені виборчі права громадян, права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу, чи зобов'язує суб'єкта оскарження та (або) інший орган, партію (блок), засіб масової інформації, посадову чи службову особу здійснити передбачені законодавством, що регулює організацію та порядок проведення виборів Президента України, дії, які впливають із факту скасування рішення, визнання оскаржених дій або бездіяльності неправомірними.

2. У разі скасування судом рішення відповідної виборчої комісії, у тому числі з питання визнання голосування на виборчій дільниці недійсним, встановлення підсумків і результатів голосування, рішення з цього питання приймає виборча комісія, рішення якої було скасовано, або виборча комісія вищого рівня на підставі рішення суду. При цьому виборча комісія не може прийняти рішення, яке по суті повторює рішення, скасоване судом.

3. Виборча комісія вищого рівня на підставі скарги, рішення суду може скасувати рішення виборчої комісії нижчого рівня та прийняти рішення по суті питання або зобов'язати виборчу комісію нижчого рівня повторно розглянути порушене питання.

4. Суб'єкт розгляду відмовляє в задоволенні скарги, якщо встановить, що оскаржувані рішення, дії або бездіяльність вчинені відповідно до закону і в межах повноважень, передбачених законом.

5. Копія рішення суб'єкта розгляду скарги видається суб'єкту звернення, суб'єкту оскарження та іншим присутнім заінтересованим особам, а також надсилається відповідним виборчим комісіям та іншим особам у день прийняття (проголошення) такого рішення.

6. Рішення суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження.

За результатами розгляду скарги суб'єкти розгляду (суд чи відповідна виборча комісія) приймають наступні рішення:

1) встановивши, що рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта оскарження не відповідають законодавству про вибори Президента України:

- задовольняє скаргу;
- скасовує рішення повністю або частково;
- визнає дії чи бездіяльність неправомірними;
- зобов'язує суб'єкта оскарження задовольнити вимоги заявника або іншим шляхом поновити порушені виборчі права громадян, права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу;
- зобов'язує суб'єкта оскарження та (або) інший орган, партію (блок), засіб масової інформації, посадову чи службову особу здійснити передбачені законодавством, що регулює організацію та порядок проведення виборів Президента України, дії, які впливають із факту скасування рішення, визнання оскаржених дій або бездіяльності неправомірними.

2) відмовляє в задоволенні скарги, якщо встановить, що оскаржувані рішення, дії або бездіяльність вчинені відповідно до закону і в межах повноважень, передбачених законом.

Копія прийнятого рішення видається суб'єкту звернення, суб'єкту оскарження та іншим присутнім заінтересованим особам, а також надсилається відповідним виборчим комісіям та іншим особам у день прийняття (проголошення) такого рішення.

При цьому, рішення суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. А рішення комісії, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для виконання та підлягають обов'язковому розгляду організаціями і посадовими особами, яких вони стосуються. Про результати їх розгляду чи вжиті заходи повинно бути повідомлено комісію у встановлений нею строк.

Стаття 99. Особливості перегляду судових рішень

1. Учасники судового розгляду справи мають право оскаржити в апеляційному порядку повністю або частково судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, що не набрало законної сили, якщо суд першої інстанції неповно з'ясував обставини справи, не дав належну оцінку доказам, неправильно застосував норми матеріального права або істотно порушив норми судочинства.

2. Апеляційна скарга також може бути подана третьою особою - суб'єктом виборчого процесу, яка не брала участі в судовому розгляді справи, якщо рішення суду першої інстанції порушує її права та свободи, що охороняються законом.

3. Рішення апеляційних судів, ухвалені ними у першій інстанції, переглядаються в апеляційному порядку Верховним Судом України.

4. Апеляційні скарги на рішення суду першої інстанції можуть бути подані протягом двох днів з дня, наступного після дня одержання копії рішення.

5. Скарги, подані після закінчення строків, встановлених частиною четвертою цієї статті, залишаються без розгляду.

6. Суд апеляційної інстанції розглядає справу протягом двох днів з дня закінчення строку на апеляційне оскарження, а стосовно судових рішень, що були ухвалені судом першої інстанції до дня голосування, не пізніше часу початку голосування.

Законом передбачається встановлення права на апеляційне оскарження судових рішень щодо розгляду виборчих спорів. Проблема остаточності (неоскаржуваності) судового рішення першої інстанції при розгляді виборчих спорів була дуже гострою під час останніх виборів. І цілий ряд судових рішень можна з деякими підставами вважати недосконалими. Однак прийняття таких рішень не могло бути оскаржене, а суддя, навіть у випадку прийняття неправосудного рішення, не міг бути притягнутий до відповідальності. Особливі притягнення до відповідальності передбачено як передумову

скасування судового рішення. Власне, право на апеляційне оскарження дозволяє тепер впливати на неправосудні рішення судів і добиватися відновлення справедливості. Звичайно, це не можуть бути загальні строки апеляційного оскарження, враховуючи швидкоплинність виборчого процесу, вони є дуже скороченими - протягом двох днів з дня отримання рішення суду першої інстанції.

Стаття 100. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб

1. Скарга на рішення, дії чи бездіяльність органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, закладу чи організації, їх посадової чи службової особи подається до місцевого суду за місцезнаходженням органу, підприємства, установи, закладу, організації, рішення, дії чи бездіяльність якого чи посадової (службової) особи якого оскаржуються.

2. Розгляд скарги на рішення, дії чи бездіяльність органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, закладу, організації, їх посадової та службової особи не виключає притягнення окремих посадових та службових осіб до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому законом.

У Законі досить чітко передбачена заборона несанкціонованого, незаконного втручання органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у повноваження виборчих комісій, у перебіг виборчого процесу. Але, звичайно, заборони законом таких втручань недостатньо. Треба, щоби ця норма закону була дотримана на практиці. А це вже проблема спільної волі всіх суб'єктів виборчого процесу.

Отже, практично така скарга подається до місцевого суду за місцезнаходженням органу, підприємства, установи, закладу, організації, рішення, дії чи бездіяльність якого чи посадової (службової) особи якого оскаржуються. При цьому досить важливим є положення, що розгляд такої скарги не виключає притягнення окремих посадових та службових осіб до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому законом. Така норма відповідно призведе до зменшення кількості правопорушень під час проведення виборів Президента України.

Стаття 101. Особливості оскарження актів чи дій об'єднань громадян, виборчих блоків

1. Виборча комісія, кандидат, партія (блок), місцева організація партії (блок місцевих організацій партій) - суб'єкт відповідного виборчого процесу, виборець, законні права або охоронювані законом інтереси яких порушено, мають право оскаржувати рішення чи дії об'єднання громадян, виборчого блоку, його посадової особи чи повноважного представника, які стосуються виборчого процесу, крім тих рішень чи дій, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до його внутрішньої організаційної діяльності або його виключної компетенції.

2. Скарга з підстав, зазначених у частині першій цієї статті, подається до місцевого суду за місцезнаходженням органу об'єднання громадян, виборчого блоку, акти чи дії якого оскаржуються.

Новелою закону у коментованій редакції є надання можливості оскаржувати учасникам виборчого процесу, права або інтереси яких порушено, дії чи рішення об'єднань громадян та виборчих блоків, що стосуються виборів, крім тих, що належать до його внутрішньої організаційної діяльності чи виключної компетенції. Така скарга подається до відповідного суду, згідно принципу територіальності, за місцезнаходженням органу об'єднань громадян або виборчого блоку.

Стаття 102. Особливості оскарження дій чи бездіяльності засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб

1. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) - суб'єкт виборчого процесу мають право оскаржувати до суду або до відповідної виборчої комісії дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб, які порушують встановлений законом порядок діяльності засобів масової інформації під час виборчого процесу, у тому числі стосовно передвиборної агітації, зокрема щодо вимоги спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок), що висунули кандидата.

2. Центральна чи територіальна виборча комісія має право з власної ініціативи оскаржувати до суду дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб, зазначені у частині першій цієї статті.

3. Скарга на дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб подається до місцевого суду за місцезнаходженням засобу масової інформації, дії чи бездіяльність якого оскаржуються.

4. Скарга на порушення встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації загальнодержавними засобами масової інформації подається до Центральної виборчої комісії, а регіональними чи місцевими - до відповідної територіальної виборчої комісії. Виборча комісія, до якої надійшла скарга, своїм рішенням невідкладно надсилає цю скаргу до відповідних правоохоронних органів для перевірки і реагування відповідно до закону.

5. Розгляд скарги на дії чи бездіяльність засобу масової інформації, його власників, посадових та службових осіб не виключає притягнення зазначеного засобу чи його окремих власників, посадових та службових осіб відповідно до закону до цивільної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Добре відомо, який вплив на формування свідомості виборців здійснюють засоби масової інформації (як друковані та і аудіовізуальні). Дехто з науковців, враховуючи особливу роль ЗМІ у політичній діяльності держави, навіть називає її четвертою гілкою влади після законодавчої, виконавчої та судової. Саме тому Закон встановлює особливий порядок оскарження дій чи бездіяльності засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб.

Так, Закон встановлює для розгляду таких скарг наступну підсудність:

- 1) місцевий суд за місцезнаходженням засобу масової інформації при порушенні встановлених обмежень місцевими засобами масової інформації;
- 2) Центральна виборча комісія - при розгляді скарги на порушення встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації загальнодержавними засобами масової інформації;
- 3) відповідна територіальна виборча комісія при розгляді скарги на порушення встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації регіональними чи місцевими засобами масової інформації.

Суб'єктами звернення з такою скаргою є кандидат на пост Президента України, партія (блок) - суб'єкт виборчого процесу. Разом із цим, Центральна чи територіальна виборча комісія має право з власної ініціативи оскаржувати до суду дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб.

Стаття 103. Особливості оскарження дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб

1. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) - суб'єкт виборчого процесу мають право оскаржувати дії іншого кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії спрямовані на порушення встановленого законом порядку висунення кандидата, проведення передвиборної агітації, інші порушення їх прав або виборчих прав громадян.

2. Виборець має право оскаржувати дії кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії порушують його виборчі права.

3. Скарга на дії кандидата на пост Президента України подається до Центральної виборчої комісії або до Апеляційного суду міста Києва.

Закон передбачає право оскаржувати дії кандидата на пост Президента України, його довіреної особи. При цьому, суб'єктами такого оскарження можуть бути:

- 1) кандидат на пост Президента України, партія (блок) але лише при умові, що ці дії спрямовані на порушення встановленого законом порядку висунення кандидата, проведення передвиборної агітації, інші порушення їх прав або виборчих прав громадян;
- 2) виборець, при умові, що ці дії порушують його виборчі права.

Виходячи із того, що подання такої скарги та її подальший розгляд можуть дискредитувати кандидата на пост Президента або партію (блок), що його висувають, то Закон встановлює особливий порядок підсудності розгляду такої скарги. Така скарга подається до Центральної виборчої комісії або до Апеляційного суду міста Києва.

Стаття 104. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій

1. Суб'єкт виборчого процесу має право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, окремого члена виборчої комісії.

2. Рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії та її членів оскаржуються до територіальної виборчої комісії або до місцевого суду за місцезнаходженням дільничної виборчої комісії.

Суб'єкт звернення зі скаргою має право звернутися до відповідного апеляційного суду з мотивованим клопотанням про зміну підсудності скарги.

3. Рішення, дії чи бездіяльність територіальної виборчої комісії або члена такої комісії оскаржуються до Центральної виборчої комісії чи до апеляційного суду за місцезнаходженням територіальної виборчої комісії.

4. Розгляд скарги на рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії чи її членів не виключає притягнення окремих її членів до адміністративної чи кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому законом.

Закон надає право суб'єкту виборчого процесу оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, окремого члена виборчої комісії. При цьому при розгляді такої скарги встановлюється наступна підсудність:

- 1) рішення, дії чи бездіяльність *дільничної виборчої комісії* та її членів оскаржуються до територіальної виборчої комісії або до місцевого суду за місцезнаходженням дільничної виборчої комісії;
- 2) рішення, дії чи бездіяльність *територіальної виборчої комісії* або члена такої комісії оскаржуються до Центральної виборчої комісії чи до апеляційного суду за місцезнаходженням територіальної виборчої комісії.

Разом із цим, суб'єкт звернення зі скаргою має право звернутися до відповідного апеляційного суду з мотивованим клопотанням про зміну підсудності скарги.

Стаття 105. Відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України

Особи, винні в порушенні законодавства про вибори Президента України, притягаються до кримінальної, адміністративної або іншої відповідальності в порядку, встановленому законом.

Кримінальна відповідальність. Одним із ключових питань кримінального права є питання злочину як передбачене кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. У цілому злочин відрізняється від інших правопорушень рівнем суспільної небезпеки, тобто об'єктивною властивістю заподіяти шкоду або ж створити загрозу заподіянням шкоди тим об'єктам, які охороняються законом, проявляється негативне ставлення особи до таких об'єктів, а іноді в цілому до панівних у суспільстві відносин. Визначаючи кримінальну відповідальність як покладення на особу, яка вчинила кримінально-карний злочин заходів державного примусу, слід відзначити, що цей вид юридичної відповідальності настає саме за вчинення діяння, яке має найвищий ступінь суспільної небезпеки, а тому і сама відповідальність порівняно з іншими є суворішою.

Законодавець у чинному Кримінальному кодексі злочини за порушення виборчих прав громадян розмістив у трьох статтях (157—159):

- перешкоджання здійсненню виборчого права;
- неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів;
- порушення таємниці голосування.

Даючи загальну характеристику цим складам злочинів слід відзначити те, що всі вони за своїм родовим об'єктом посягають на виборчі права громадян або ж перешкоджають здійсненню активного та пасивного виборчого права. Проаналізувавши диспозиції цих статей, можна побачити, що лише ч.1 статті 157, Кодекс передбачає відповідальність за «перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради або сільським, селищним, міським головою, вести передвиборну агітацію». Тобто складається враження, що цією нормою передбачена відповідальність за всі кримінальні діяння проти виборчих прав

Проте це не зовсім так. Спробуємо провести системний аналіз злочину «перешкоджання здійсненню виборчого права» в Кримінальному кодексі та законодавстві інших держав.

Згідно з чинним кримінальним кодексом, способами чинити перешкоджання здійсненню виборчого права є: насильство, обман, підкуп та «іншим чином». Якщо перші три способи, враховуючи їх поширеність серед інших юридичних складів злочинів, усе ж знайшли своє розуміння як у теорії так і в правозастосовчій практиці, то питання перешкоджання здійсненню виборчого права «іншим чином» є досить проблематичним як у теоретичному, так і практичному аспектах. Так, щодо тлумачення останнього способу серед теоретиків і практиків можна зустріти різноманітні думки:

- застосування різних обмежень з боку керівника підприємства, установи, організації до працівника з мотивів його участі (неучасті) у виборчому процесі: незаконне звільнення з роботи, ненадання основної та додаткової відпусток, застосування дисциплінарних санкцій, покладення на працівника додаткових службових або виробних обов'язків, що не дозволяє йому брати участь у виборчій кампанії тощо;
- відмова в наданні приміщення для проведення заходів передвиборної агітації; виборчій комісії для нормальної роботи;
- відмова від надання ефірного часу в електронних засобах масової інформації, друкованих площ в пресі для проведення передвиборної агітації;
- публічні заклики або агітація за бойкотування виборів тощо.

І це лише частковий перелік тлумачення способів скоєння цього злочину «іншим чином». Зрозуміло, що при кваліфікації відповідних діянь як злочинних коло підстав може суттєво розширитися.

Разом з тим слід відзначити позиції законодавців інших держав щодо визначення злочину «перешкоджання у здійсненні виборчого права». Так, аналіз кримінального законодавства інших держав дає можливість визначити два способи закріплення такого складу злочину.

Перший — абстрактність формулювання. Кримінальне законодавство Росії, Казахстану, Киргизької Республіки, Болгарії, Латвії, Естонії визначає відповідальність через формулювання: «перешкоджання здійсненню громадянином своїх виборчих прав», кодекс Молдови доповнює це формулювання «різними способами».

Другий — вичерпний перелік способів вчинення цього злочину. Так, у кримінальному законодавстві Польщі, Данії, Німеччини, Узбекистану визначаються такі

способи: погроза, насильство, обман, підкуп. І лише коли злочин вчиняється вищезазначеними способами, можливе застосування кримінальної відповідальності.

З вищезазначеного аналізу цього складу злочину чинного Кримінального кодексу України випливає, що законодавець і встановлює способи вчинення злочину, і, використовуючи формулювання «та іншим чином», відносить цю норму до групи абстрактного формулювання припису. Та все ж законодавче положення, що так сильно узагальнює діяння, за вчинення яких має настати кримінальна відповідальність, є не зовсім вдалим. Оскільки ці ж склади правопорушення містяться й в адміністративно-правових нормах, а тому до кримінальної відповідальності повинні відноситися лише ті діяння, що мають найвищу ступінь суспільної небезпеки. Тому законодавцеві все ж слід визначити вичерпний перелік способів вчинення цього злочину.

Дискусійним також є питання притягнення до кримінальної відповідальності за неправомірне використання виборчих бюлетенів. Одним із таких діянь є видача членом виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не внесена до списку виборців, або видача виборцеві виборчих бюлетенів (виборчого бюлетеня) замість інших виборців.

Цією статтею кримінальний закон передбачає охорону правовідносин, пов'язаних із видачею членом дільничної виборчої комісії виборцю виборчого бюлетеня. Саме з цього моменту для громадянина розпочинається процес голосування. Якщо ж проаналізувати практику проведення дня голосування, то слід наголосити на наступних особливостях.

Згідно з чинним виборчим законодавством до виборчої дільниці входять від 20 до 3 тисяч виборців. Як правило, членами дільничної виборчої комісії є громадяни, які проживають на території цієї дільниці або сусідніх у межах відповідного населеного пункту. Тут є велика ймовірність того, що певну частину виборців члени комісії знають особисто. З іншого боку, традиційно, що в радянські часи голосування було громадянським обов'язком, який чітко виконувався і досить часто бувало так, що за всю сім'ю ішов голосувати один із її членів. До того ж досить часто на виборчих дільницях ігнорувалася норма закону, згідно з якою виборчий бюлетень видавався громадянину після пред'явлення документа, що посвідчує його особу. Враховуючи, що в Україні за період її незалежності як загальноукраїнські, так і місцеві вибори відбувалися не дуже часто, досить низький рівень правової освіти його учасників, а тому як члени виборчої комісії, так і самі виборці продовжують порушувати чітко регламентований виборчим

законом порядок голосування. Про значні порушення саме порядку голосування вказує досвід спостереження за виборами.

Аналіз кримінального законодавства інших держав показує, що кримінальні кодекси Росії, Білорусі, Казахстану, Молдови, Киргизії не містять складів злочинів, пов'язаних із видачею членом виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не внесена до списку виборців, або видача виборцеві виборчих бюлетенів (виборчого бюлетеня) замість інших виборців. Єдине, що однаково передбачено в цих кодексах, — це фальсифікація виборчих бюлетенів, підлог документів. По-іншому підійшов законодавець Албанії до питання притягнення до кримінальної відповідальності. Так, Виборчим кодексом Республіки Албанії за участь у голосуванні осіб, щодо яких відомо, що вони не мають цього права, та голосування більш ніж один раз або за іншу особу, при цьому передбачено покарання у вигляді виправних робіт до шести місяців.

Адміністративна відповідальність загалом визначається як форма реагування держави на правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого стягнення до суб'єкта проступку. Характеризуючи цей вид юридичної відповідальності, слід зазначити, що її підставою є не лише вчинення адміністративного проступку, передбаченого не тільки адміністративним законодавством, а й іншими галузями законодавства. Це повною мірою стосується й виборчого законодавства про вибори Президента.

Не зважаючи на ту обставину, що виборче законодавство врегульовує досить складну процедуру виборів, до того ж містить значну кількість заборон, санкції за порушення яких повинні бути передбачені адміністративним законодавством, чинний Кодекс про адміністративні правопорушення містить лише одну статтю, що встановлює відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України і народних депутатів України (ст. 186-2 КУпАП). Згідно з цим законодавчим актом, відповідальність до правопорушників настає за такі дії:

- публічні заклики або агітація за бойкотування виборів Президента України або народного депутата;
- опублікування або поширення іншим способом неправдивих відомостей про кандидата на пост Президента України або депутата;
- агітація за або проти кандидата в день виборів;

- видача членом дільничої виборчої комісії виборчого бюлетеня для голосування за іншу особу;

- втручання в роботу виборчих комісії, що перешкоджає виконанню ними обов'язків, пов'язаних із реєстрацією кандидатів на пост Президента України або депутатів, підрахунком голосів чи визначенням результатів або підбиттям загальних підсумків виборів.

Початковим етапом адміністративного провадження є складання протоколу про адміністративне правопорушення, який можуть складати уповноважені посадові особи. Згідно з п.1 та п. 9 ч. 1 статті 255 Кодексу, такими особами є посадові особи органів внутрішніх справ та члени громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону. Характеризуючи уповноважених законодавством посадових осіб на складання адміністративного протоколу, слід зазначити таке.

До завдань працівників міліції, згідно зі статтею 2 Закону України «Про міліцію», належить: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів, запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона й забезпечення громадського порядку, участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків. Тобто працівники міліції здійснюють загальний нагляд за правопорядком і не є суб'єктами виборчого процесу. Як правило, їхня роль у виборах зводилася до контролю за дотриманням законодавства при проведенні голосування на дільницях та при встановленні результатів виборів в окружних (територіальних) виборчих комісіях. Не є такими суб'єктами і члени громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, діяльність цих суб'єктів (раніше вони називалися «добровільні народні дружини») була активною в період функціонування УРСР і знову ж таки стосувалася виключно нагляду за загальним правопорядком у суспільстві і жодного відношення до порядку проведення виборів не мало і в той час.

Разом з тим аналіз статті 255 КУпАП вказує на широке коло спеціально уповноважених посадових осіб, які мають право складати протоколи про адміністративне правопорушення, враховуючи специфіку їхньої роботи та кваліфікацію, рівень обізнаності в тонкощах правовідносин відповідних сфер. Вибори як окремий конституційно-процесуальний порядок реалізації права громадян на участь у

державному управлінні також мають відповідні органи — виборчі комісії, які й здійснюють загальну організацію та контроль за дотриманням законодавства його учасниками. Проте ці органи та їх посадові особи не наділені повноваженням скласти протокол про адміністративні правопорушення.

Зовсім по-іншому врегульовано питання адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства в інших державах.

Так, 1 грудня 1999 року Державною Думою Російської Федерації був прийнятий закон, яким Кодекс про адміністративні правопорушення було доповнено 24 статтями, що визначають адміністративну відповідальність за порушення виборчого законодавства. Окрім розширення кола правовідносин виборчого процесу, що охороняються адміністративним законодавством законодавець також наділив правом на складення протоколу про адміністративне правопорушення уповноважену «посадову особу виборчої комісії у разі порушення порядку проведення виборів». У Росії законодавець, прийнявши відповідний закон, урегулював питання адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення виборчого законодавства. До протиправних діянь, за вчинення яких передбачається адміністративна відповідальність для юридичних осіб, відносять такі:

- невиконання рішення виборчої комісії;
- порушення умов рекламування комерційної діяльності кандидатів, виборчих об'єднань;
- проведення передвиборної агітації організаціями, яким участь у її проведенні заборонено законом;
- виготовлення та розповсюдження агітаційних матеріалів, які не містять визначену законом інформацію;
- підкуп виборців юридичною особою, яка прямо чи опосередковано бере участь у передвиборній агітації, та ін.

Всього законом передбачено 10 статей, які встановлюють адміністративну відповідальність для юридичних осіб. Також законодавець передбачив досить чіткий та детальний процесуальний порядок притягнення порушників до відповідальності.

Надалі парламентом Росії вищезазначені питання повністю були врегульовані і при прийнятті Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації. Так, кодексом закріплено 25 статей, які передбачають адміністративну відповідальність за

порушення виборчого законодавства. Слід відзначити, що санкції за порушення передбачені як для фізичних, так і для юридичних осіб. Разом з тим правом складати протоколи про адміністративні правопорушення наділені як працівники міліції, так і члени виборчої комісії з правом вирішального голосу уповноважені виборчими комісіями.

Конституційно-правова відповідальність. Полишивши наукові дискусії про існування конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, слід розглянути окремі аспекти цієї відповідальності саме за порушення виборчого законодавства.

Аналізуючи положення Закону можна виділити такі види санкцій за порушення законодавства:

- попередження;
- відмова в реєстрації кандидата (кандидатів);
- скасування рішення про реєстрацію кандидата (кандидатів);
- визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недейсним;
- визнання виборів недейсними;
- дострокове припинення повноважень виборчої комісії;
- дострокове припинення повноважень члена виборчої комісії.

Отже, можна зробити наступні висновки. Нова редакція Закону може стати серйозною законодавчою базою для забезпечення прозорого і демократичного характеру виборів Президента України. Однак лише на законодавчому рівні не можна гарантувати його дотримання, якщо практика його застосування не буде відповідати вимогам Конституції і чинного законодавства України.

Тому наше завдання полягає у тому, щоби практика виборів, дії як органів влади, так і кожного суб'єкта виборчого процесу відбувалися з дотриманням норм законодавства України і принципів чесних, відкритих і демократичних виборів.

В Україні виборчий процес буде перебувати під пильним наглядом світової громадськості - європейських інституцій (ОБСЄ, Ради Європи), інших організацій. Стан демократії, рівень забезпечення прав і свобод громадян, справедливі вибори, відповідність проведення виборів нормам закону поряд із станом економіки та соціальної сфери, матимуть першорядне значення при вирішенні у майбутньому питання про членство України в ЄС та НАТО.

Різак І.М., Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Рогач О.Я., Бєлов Д.М., Коментар до
Закону України “Про вибори Президента України” – Ужгород, 2004.- 215 с.

**РІЗАК І.М., БИСАГА Ю.М., ПАЛІНЧАК М.М.,
РОГАЧ О.Я., БЄЛОВ Д.М.**

Коментар до Закону України “Про вибори Президента України”

В авторській редакції

Бібліотечка виборця:

1. Вибори Президента України 2004 – запитання та відповіді;
2. Коментар до Закону України “Про вибори Президента України”.